

ZESPÓŁ PARKÓW
KRAJOBRAZOWYCH
WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Informator przyrodniczo-turystyczny

Wydawca: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, ul. Sienkiewicza 3, 90-113 Łódź, www.parkilodzkie.pl

Zespół redakcyjny ZPKWŁ: K. Gara, K. Krakowska, K. Nowak, K. Siennicki, D. Sommerfeld

Opracowanie tekstu: H. Andrzejewski, D. Bień, M. Dziedzioch, E. Fraszczyńska, K. Gara, K. Karbowski, Sz. Kielan, K. Kierniakiewicz, K. Krakowska, Z. Mrowińska, K. Piasecka, W. Pogorzelska, S. Pytliński, M. Sobański, W. Sobolewski, P. Wypych.

Fotografie: H. Andrzejewski (HA), H. Bałut (HB), D. Bień (DB), E. Fraszczyńska (EF), K. Gara (KG), K. Karbowski (Kkb), K. Krakowska (KK.), K. Kierniakiewicz (KK), M. Mydlowski (MM), K. Nowak (KN), Sz. Olejnik (SO), K. Pira (KP), A. Pruszkowska (AP), D. Warzyńska-Badura (DW-B), K. Siennicki (KSi), M. Sobański (MS), W. Sobolewski (WS), D. Sommerfeld (DS), K. Sosnowska (KS), P. Wypych (PW), A. Zaborowska (AZ).

Rysunki: K. Krakowska (KKr), P. Narolewska-Taborowska (PN-T), K. Nowak (KN), E. Sommerfeld (ES), P. Wypych (PW)

Skład i druk: Euro Pilot Sp. o.o., 01-355 Warszawa, ul. Konarskiego 3
tel. 22 664 37 20, e-mail: biuro@europilot.com.pl

WOJEWÓDZKI FUNDUSZ
OCHRONY ŚRODOWISKA
I GOSPODARSTWA WODNEJ
W ŁÓDZI

Dofinansowano ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi

ISBN 978-83-64899-07-2

SPIS TREŚCI:

Wstęp	5
Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich	6
Bolimowski Park Krajobrazowy	20
Spalski Park Krajobrazowy	32
Sulejowski Park Krajobrazowy	42
Przedborski Park Krajobrazowy	52
Załęczański Park Krajobrazowy	62
Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki	74

Rzeotka drzewna (KN) ...▲

W SKŁAD ZESPOŁU PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO
WCHODZI 7 PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH NAD KTÓRYMI NADZÓR SPRAWUJĄ ODDZIAŁY TERENOWE:

Oddział Terenowy Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich

ul. H. Sienkiewicza 3, 90-113 Łódź, tel. 42 640-65-61 w. 2, e-mail: pkwł@parkilodzkie.pl

Oddział Terenowy Bolimowskiego Parku Krajobrazowego

ul. Nowobielarska 61, 96-100 Skierniewice, tel./fax.: 46 833-37-77, e-mail: bpk@parkilodzkie.pl

Oddział Terenowy Nadpilicznych Parków Krajobrazowych

Spalski PK, Sulejowski PK,

ul. Piotrkowska 106, 97-310 Moszczenica, tel: 44 616 82 25, e-mail: npk@parkilodzkie.pl

Przedborski Park Krajobrazowy,

ul. Krakowska 28, 97-570 Przedbórz, tel: 44 781 27 57, e-mail: przedborski@parkilodzkie.pl

Oddział Terenowy Sieradzkich Parków Krajobrazowych

ul. Rycerska 2A, 98-200 Sieradz, tel./fax 43 822-62-20, e-mail: spk@parkilodzkie.pl

Załęczański PK, PK Międzyrzeczna Warty i Widawki

WSTĘP

Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego obejmuje 7 parków krajobrazowych leżących na terenie województwa łódzkiego oraz fragmentarycznie województwa mazowieckiego, świętokrzyskiego i śląskiego. W skład Zespołu wchodzi: PK Wzniesień Łódzkich, Bolimowski PK, Spalski PK, Sulejowski PK, Przedborski PK, Załęczański PK oraz PK Międzyrzeczka Warty i Widawki. Parki krajobrazowe (w granicach województwa łódzkiego) obejmują wraz z otulinami powierzchnię ok. 175 tys. ha, co stanowi blisko 10% obszaru regionu.

W granicach parków krajobrazowych znalazły się obszary o szczególnej wartości przyrodniczej i krajobrazowej m.in.: odcinek doliny rzeki Pilicy między Przedborem, a Sulejowem, dolina Rawki, wyżynne krajobrazy na przedborskim przedpolu Gór Świętokrzyskich oraz w rejonie Załęczańskiego Łuku Warty, najlepiej zachowane lasy, zwłaszcza kompleksy stanowiące pozostałość Puszczy Pilickiej oraz charakterystyczna strefa krawędziowa Wzniesień Łódzkich – naturalne muzeum geomorfologicznych form polodowcowych.

Pokaźna liczba gatunków zwierząt, roślin i grzybów występujących na obszarach parków składa się na różnorodność biologiczną tego obszaru. Spotkać tu można niewielkiego jadłowatego rzęsarka rzeczka, jak również największego ssaka w Polsce – żubra. Nad polami i lasami kołują ptaki drapieżne, m.in. bieliki. W zbiornikach wodnych, szczególnie

wiosną, spotkać można wiele gatunków płazów, a między nimi kumaki nizinne o ostrzegawczo ubarwionych brzuchach. Na podmokłych terenach rosną storczyki, welnianki, rosiczki i grzybień. W lesie koło Sulejowa odnajdziemy zimoziola północnego – pozostałość po zimniejszych epokach geologicznych. Na nasłonecznionych zboczach Bukowej Góry białymi kwiatami zachwycają zawilce wielkokwiatowe. Na terenach parków krajobrazowych województwa łódzkiego występują wapienne jaskinie i piaskowcowe groty. W kamieniołomach zachowały się pozostałości mezozoicznej fauny morskiej, między innymi amonity i belemnity.

Na obszarze tym widoczne są ślady bitew, m.in. z okresu Powstania Styczniowego, I i II wojny światowej. Znajdują się tu liczne obiekty kulturowe – od grodzisk, kurhanów, romańskich i gotyckich kościołów, zamków, aż po dziewiętnastowieczne dwory i pałace. Przypominają one o historycznym dziedzictwie tych terenów. Większość z nich znajduje się na trasach szlaków turystycznych i zaopatrzona jest w tablice informacyjne. Malownicze panoramy widokowe rozpościerające się z licznych wzniesień, pagórków i krawędzi dolin rzecznych ostatecznie uzasadniają potrzebę ochrony parków krajobrazowych.

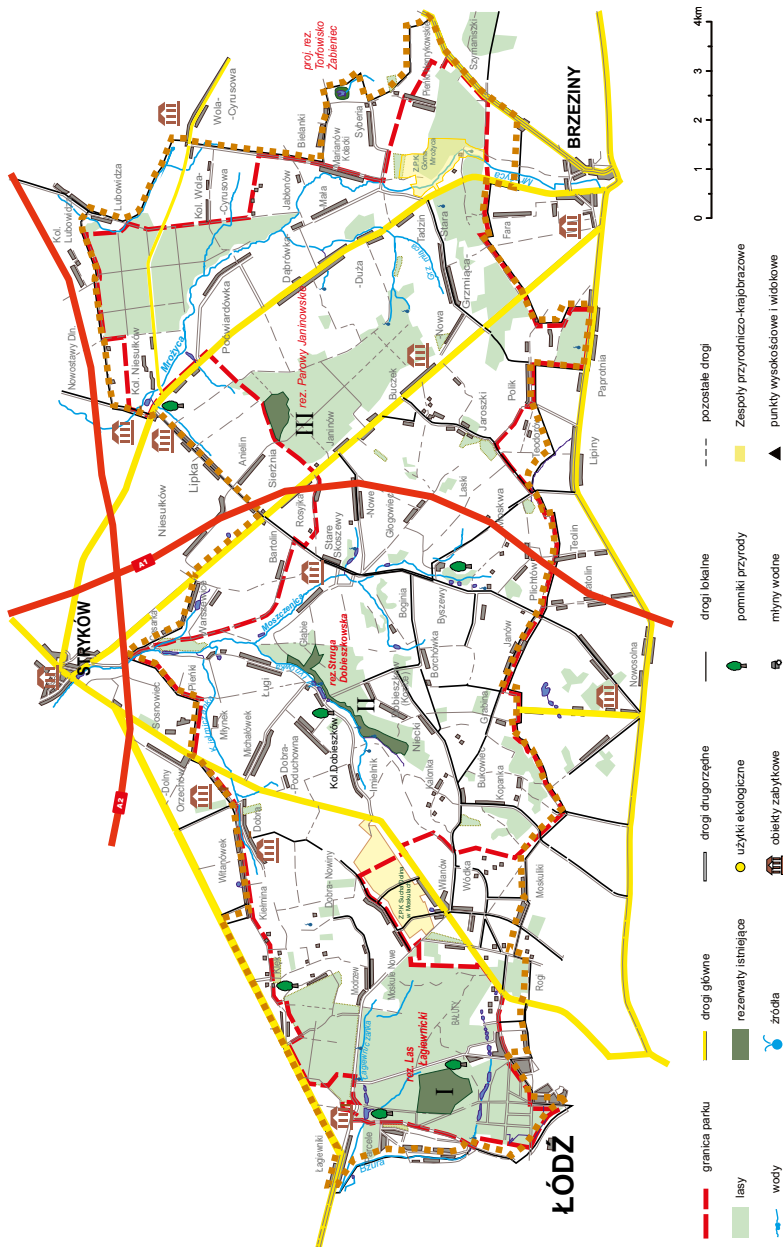
Każdy park pełni różnorodne funkcje: krajoznawcze, rekreacyjne, turystyczne, edukacyjne, naukowe, a jednocześnie realizuje ważne zadania w ochronie rodzimej przyrody i krajobrazu.

H. Andrzejewski, K. Krakowska

◀..... Zimoziół północny (PW)

PARK KRAJOBRAZOWY WZNIESIEN ŁÓDZKICH

PARK KRAJOBRAZOWY WZNIESIEŃ ŁÓDZKICH

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich położony jest na północny wschód od Łodzi, pomiędzy Łodzią, Brzezunami i Strykowem. Według regionalizacji fizycznogeograficznej Kondrackiego Park położony jest w obrębie makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich. Znany jest pod nazwą Wzniesień Łódzkich i obejmuje najsilniej eksponowaną północną krawędź tego mezoregionu, przebiegającą równoleżnikowo od Zgierza na zachodzie, po Brzeziny na wschodzie.

Wartości przyrodnicze i krajobrazowe terenów położonych pomiędzy Łodzią, Brzezunami i Strykowem zostały dostrzeżone na początku lat 80. ubiegłego stulecia. Wówczas to, w Biurze Programowania i Projektowania Rozwoju Łodzi powstała koncepcja ochrony obszaru w dorzeczu Moszczenicy. W 1993 roku opracowano dokumentację projektową Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich, zawierającą pełną argumentację naukową. Ostateczny kształt granic Parku ustalony został w 1994 roku, a jego faktyczne powołanie nastąpiło 31 grudnia 1996 roku.

RZEŻBA TERENU

Atrakcyjność krajobrazowa obszaru Parku wyraża się stosunkowo znacznymi wysokościami względnymi, dużymi spadkami powierzchni stokowych oraz obecnością interesujących form polodowcowych. Związane jest to z okresem zlodowacenia warciańskiego, które rozpoczęło się około 180 tys. lat

Powierzchnia parku: 11 580 ha,

Powierzchnia otuliny: 3 083 ha,

Rok utworzenia parku: 1996 r.

Położenia geograficzne: Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich położony jest w obrębie makroregionu Wzniesień Południowomazowieckich, w jego północnej części, która znana jest pod nazwą Wzniesień Łódzkich i obejmuje najsilniej eksponowaną północną krawędź tego mezoregionu, przebiegającą równoleżnikowo od Zgierza na zachodzie, po Brzeziny na wschodzie.

Położenia administracyjne: Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich położony jest na północny wschód od Łodzi, pomiędzy Łodzią, Brzezunami i Strykowem. Pod względem administracyjnym Park znajduje się na terenie 2 miast - Łódź i Brzeziny oraz 5 gmin - Nowosolna, Stryków, Brzeziny, Dmosin i Zgierz.

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich

ul. H. Sienkiewicza, 390-113 Łódź

tel. 42 630-90-95, fax 42 657-82-82

Adres e-mail: pkwl@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

▲ ..... okolice Imielnika (KKr)

temu. Ze Skandynawii kroczył na południe łądolód pchając przed sobą zdzierany z powierzchni ziemi materiał skalny. Po blisko 40 tys. latach ocieplenie klimatu doprowadziło do stopniowego topnienia czapy lodowej. Uwolniona woda spływała strumieniami ztobiąc liczne formy dolin. łądolód pozostawił przed swym czołem zwalę gliny, piasku i żwiru w postaci moren czołowych; odsłonił się krajobraz pełen dolin, wąwozów i wysokich wzniesień. Z tego względu Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich stanowi swoiste „muzeum geomorfologicznych form polodowcowych”.

Typowe cechy pierwotnej rzeźby, zachowane dzięki konserwującej roli lasu, który pokrywał niemal cały dzisiejszy teren Parku prawie do końca XVIII wieku, uległy dynamicznym przekształceniom wraz z postępującą eliminacją lasów i rozwojem procesów denudacji antropogenicznej na obszarze o wyżynnym charakterze. Powstały w ten sposób krajobraz stanowi ewenement geomorfologiczny na obszarze Polski Środkowej. Najwyższy punkt na terenie Parku, położony w pobliżu miejscowości Dąbrowa, leży na wysokości 284 m n.p.m. Szczytowa część Wzniesień Łódzkich jest mocno rozczłonkowana przez liczne, często głęboko wcięte dolinki rzeczne. Począwszy od najwyższych wzgórz w południowej części Parku teren opada kilkoma dość stromymi stopniami (progami geomorfologicznymi) w kierunku północnym, ku Pradolinie Warszawsko-Berlińskiej. Deniwelacja na terenie Parku osiągając nawet do 100 m na odcinku 3 km. Bogata przeszłość geologiczna tego terenu wpłynęła na ukształtowanie się różnorodnych form geomorfologicznych (parowów, jarów, ostańców denudacyjnych itp.), które są wyraźne i czytelne w terenie. Szczególną osobliwością Parku są występujące powszechnie głązy narzutowe, nieraz bardzo okazałych rozmiarów, przywleczone tu przez łądolód aż ze Skandynawii.

WODY

Przez teren Parku, a dokładnie przez najwyższe wzniesienie w okolicy Dąbrowy, przebiega dział wodny I rzędu rozdzielający zlewnie Wisły i Odry. Dział II rzędu, pomiędzy zlewniami Bzury i Pilicy, przebiega równoleżnikowo po kulminacji Wzniesień Łódzkich przy południowej granicy Parku. Na obszarze strefy krawędziowej Wzniesień Łódzkich bierze swój początek wiele cieków. W części zachodniej Parku, na terenie Lasu łągiewnickiego, swoje źródła posiada Bzura z prawostronnym dopływem łągiewniczanką (Brzoza). Część centralna Parku stanowi obszar alimentacyjny Moszczenicy i zasilających ją: Borchówki, Młynówki oraz Kielmiczanki. We wschodniej części Parku płynie Mrożyca,

▲ ..... Mrożyca w okolicach Tadzina (KKr)

której największym dopływem jest Grzmiąca (Mrożyczka). Cieki te w swych górnych odcinkach wykazują znaczny stopień naturalności. Głęboko wcięte doliny znaczne spadki są cechą typową dla cieków wyżynnych. Meandrując wśród pól i lasów tworzą malownicze doliny, często ze stromymi, niedostępnymi brzegami, bagnami i rozlewiskami. Mimo

wielowiekowego osadnictwa większość cieków zachowała, na znacznych odcinkach, naturalne koryta i względnie mało przekształcone doliny.

Szczególne walory posiadają, często występujące na terenie PKWŁ, naturalne źródła, np. źródła Kamionki (tzw. Ciek Mineralnego) na skraju Lasu Janinowskiego, czy też liczne źródła na terenie rezerwatu Struga Dobieszowska. Wody źródlane wypływają na tym obszarze z poziomu czwartorzędowego i zachowują wysoki stopień czystości. Wiele z nich charakteryzuje się dużą wydajnością jak źródła w Skoszewach Nowych, z których wypływa około 17 litrów wody na sekundę. Dodatkową atrakcją w dolinach są liczne stawy, będące pozostałościami po młynach wodnych (np. piękny staw w Bagini). Nie ma już niestety (czynnych) zasilanych energią wody młynów. Dane historyczne wskazują, że jeszcze w XIX w. istniało na tym terenie kilkanaście obiektów tego typu. Potwierdzeniem tego faktu jest m.in. używana do dzisiaj nazwa „Młynówka”. Po wielu młynach pozostały zaledwie ślady w postaci resztek murów, słuz, kanałów i zarośniętych stawów. Do dziś zachowały się młyny w Dąbrówce Małej nad Mroźycą oraz w Dobieszowie Kolonii nad Młynówką.

FLORA

Flora Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich jest stosunkowo bogata i zróżnicowana. Stwierdzono tu obecność 785 gatunków roślin naczyniowych (tj. paprotników i roślin kwiatowych). Stanowi to w przybliżeniu jedną trzecią flory Polski. Na bogactwo i różnorodność flory Parku wpływa naturalne i antropogeniczne zróżnicowanie siedlisk oraz położenie na styku wyżyn południowopolskich oraz środkowopolskich nizin.

Zróżnicowanie geograficzne flory Parku jest typowe dla obszaru Polski Środkowej. Dominują tu gatunki holararktyczne o zasięgu: środkowoeuropejskim (np. grab pospolity, klon zwyczajny),

Las łagiewnicki (AZ)

eurosyberyjskim (np. lipa drobnolistna, sosna zwyczajna, konwalijka dwulistna) i cyrkumborealnym (np. borówka czarna, gruszczyka mniejsza, niecierpek pospolity). Rzadziej reprezentowane są gatunki subatlantyckie (żarnowiec miotłasty, szczotlika siwa) i alpejskie (jodła pospolita, wroniec wladasty).

Mimo znacznego przekształcenia środowiska przyrodniczego i sąsiedztwa wielkiej aglomeracji, zachowały się w Parku stanowiska wielu cennych gatunków roślin. Występuje tu ok. 80 gatunków, które zaliczone zostały do zagrożonych w skali regionu. Kilka gatunków znajduje się w „Polskiej czerwonej księdze roślin” m.in. rzadki gatunek storczyka – żłobik koralowaty.

Stwierdzono tu obecność gatunków roślin prawnie chronionych, m.in. lilia złotogłów, rojownik pospolity, rosiczka okrągłolistna i chronionych częściowo, m.in. kocanki piaskowe, gnieźnik leśny, kruszczyk szerokolistny, kukulka szerokolistna, listera jajowata, napastrnica zwyczajna, pełnik europejski, podkolan biały, wawrzynek wilczełyko, widłak jałowcowaty.

Zawilce (KKr)

Niektóre gatunki są niezwykle rzadkie i posiadają pojedyncze stanowiska na terenie Parku, np. towarzyszący jodle i bukiwi, regłowy (górski) gatunek - wroniec widlasty, grzybieńce północne zwane „liliami wodnymi” oraz lepiężnik różowy częsty na brzegach podgórskich strumieni, a w Parku rosnący tylko w jednym miejscu w dolinie Bzury. Na terenie PKWŁ napotkać można także rzadkie grzyby, na przykład szmaciaka gąfężystego i piestrzenicę kaszatanową. Przeprowadzone w ostatnich latach badania bioty porostów wykazały obecność na terenie Parku około 170 taksonów, w tym wielu gatunków rzadkich w skali regionu i kraju.

FAUNA

W Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich stwierdzono występowanie ponad 2000 gatunków bezkręgowców lądowych i ponad 100 wodnych. Dotychczas najlepiej poznane na terenie Parku są mięczaki, planktoniczne widłonogi i wioślarki oraz owady. Dość pospolitym gatunkiem jest, do niedawna objęty ochroną, pająk tygrzyk paskowany. Samica tygrzyka posiada paskowany wzór na odwłoku, któremu gatunek ten zawdzięcza swą nazwę. Najwięcej cennych gatunków przetrwało w kompleksach leśnych, szczególnie w Lesie Łągiewnickim i rezerwacie Struga Dobieszowska. Zmniejszenie się powierzchni leśnej, zaburzenie naturalnej struktury wiekowej drzewostanów, usuwanie próchniejącego drewna oraz nadmierne w przeszłości cięcia sanitarne doprowadziły do znacznego ograniczenia różnorodności w świecie bezkręgowców. Mimo to świat tej grupy zwierząt wciąż przedstawia ogromną wartość i odnaleźć w nim można elementy charakterystyczne dla różnych grup zoogeograficznych.

Z runem lasów liściastych związana jest liczna grupa owadów roślinożernych oraz drapieżników i pasożytów. W Lesie Łągiewnickim stwierdzono np. dwa gatunki os pasożytniczych

▲ ..... Winniczki (KKr)

wnikających do gniazd os społecznych. Samica pasożytniczej osy zabija w gnieździe królową i składa jaja. Wyklutym potomstwem opiekują się robotnice żywicielskiego gatunku. Las Łągiewnicki wyróżnia się także najbogatszą w PKWŁ fauną saprofagicznych muchówek. Spośród innych saprofitów wymienić należy pachnicę dębową - chrząszcza, którego larwy żyją w dziuplach drzew liściastych, a samce, podczas godów, wydzielają ostry zapach piżma, czemu zawdzięczają swą nazwę. Niektóre zwierzęta bezkręgowce można również obserwować zimą, np. podobne do komarów muchówki z rodziny grzybiarkowatych.

▲ ..... Jaszczurka zwinka (KKr)

◀ ..... Pszczoła miodna (KS)

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Na obszarze Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich możemy wyróżnić: 3 rezerваты przyrody, 2 użytki ekologiczne, 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, 2 obszary Natura 2000, 1 stanowisko dokumentacyjne oraz kilkadziesiąt pomników przyrody.

Najlepiej poznanymi fragmentami Parku są rezerваты przyrody: Las Łągiewnicki, Struga Dobieszowska i Parowy Janinowski, obejmujące naturalne ekosystemy – obszary najmniej przekształcone przez człowieka – ostaje i siedliska przyrodnicze

▲ ..... ZPK Górna Mrożyca (KSi)

(grzybów, roślin i zwierząt) oraz składniki przyrody nieożywionej, które wyróżniają się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi.

Rezerwat przyrody Las Łągiewnicki utworzony w 1996 roku na powierzchni 69,85 ha. Celem rezerwatu jest ochrona fragmentu lasu o wyróżniających się walorach przyrodniczych, z różnorodnymi fitocenozami grądu, m.in. z udziałem jodły, dąbrowy świetlistej, dąbrowy kwaśnej i in. Rezerwat, położony na terenie lasów komunalnych Łodzi, zaledwie 5 km od centrum miasta, charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem

geomorfologicznym, które warunkuje istnienie mozaiki różnorodnych siedlisk. Występują tu cenne gatunki chronione (m.in. wawrzynek wilczełyko, naparstnica zwyczajna, pełnik europejski, gnieźnik leśny i listera jajorowata) oraz kilka gatunków o ważnym znaczeniu dla fitogeografii np. górski gatunek kokoryczka okółkowa. Zwiedzanie rezerwatu może odbywać się wyłącznie wzdłuż wyznaczonych szlaków i ścieżki dydaktycznej urządzonej przez Leśnictwo Miejskie w Łodzi.

Rezerwat przyrody Struga Dobieszowska

utworzony w 1990 roku, w celu ochrony walorów przyrodniczo-leśnych doliny małego dopływu Moszczenicy – zwanego Młynówką, na terenie urzeczyska

Dobieszów. Rezerwat zajmujący powierzchnię 37,65 ha jest jednym z nielicznych w regionie łódzkim obiektów chroniących lasy higrofilne typowe dla dna doliny rzeki, jej zboczy oraz bezpośredniego otoczenia licznych nisz źródłiskowych. Szata roślinna tego obiektu jest dobrze zachowana i bogata, stwierdzono tu występowanie 10 zbiorowisk roślinnych. Bogata jest również flora (240 gatunków roślin naczyniowych). Na uwagę zasługuje liczna grupa drzew i krzewów (48 gatunków), zaś w faunie – m.in. obecność rzekotki drzewnej oraz minoga strumieniowego.

Rezerwat przyrody Parowy Janinowski, utworzony w 2000 roku, obejmuje obszar lasu o powierzchni 41,66 ha w urzeczysku Janinów. Celem ochrony jest zachowanie fragmentu lasu bukowo-dębowo-sosnowego z kompleksem interesujących form geomorfologicznych tj. poerozcyjnych, suchych parowów, charakterystycznych dla strefy krawędziowej Wzniesień Łódzkich. Kompleks śródleśnych, głębokich, wieloramiennych parowów, o zróżnicowanej głębokości (do 8 m) oraz łącznej długości około 2,5 km, posiada wybitne walory krajobrazowe i przyrodniczo-leśne. W niezbyt bogatej florie na uwagę zasługuje obecność storczyka – kruszczyka szerokolistego, lilii złotogłów czy paprotki zwyczajnej.

▲ Naparstnica ...
zwyczajna rys. (KKr)

ZESPOŁY PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWE

Zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi mogą być fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę

◀ ..... Parowy Janinowski (KKr)

◀... Storczyk - kukułka szerokolistna (KS)

ze względu na ich walory

widokowe lub estetyczne. Na terenie Parku utworzono dwie takie formy: ZPK Górna Mrożyca oraz ZPK Sucha Dolina w Moskulach zajmujące łącznie powierzchnię około 327 ha.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Górna Mrożyca.

Przedmiotem ochrony jest fragment dorzecza górnego odcinka Mrożycy, między Tadzinem i Szymaniszkami. Chroniony obiekt, o powierzchni 105 ha, posiada wybitne walory krajobrazowe, na które składają się przede wszystkim: malownicza dolina meandrującej rzeki, liczne źródła, łąki i ziołorośla oraz lasy – od bagiennych olszyn na dninie doliny, łągów, grądów, do świetlistych dąbrów

na wysokich pagórkach. Łącznie stwierdzono tu występowanie 8 zespołów leśnych i zarosłowych oraz kilku zbiorowisk zastępczych. Zespół charakteryzuje się bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu. Różnica wysokości pomiędzy poziomem rzeki, a wzniesieniami oddalonymi 300–500 m od rzeki sięga nawet 45 m. Wśród roślin naczyniowych zespołu występują gatunki podlegające ochronie: storczyk kukułka szerokolistna, czy rojownik pospolity.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy Sucha dolina w Moskulach to najmłodsza powierzchniowa forma ochrony przyrody

▲..... ZPK Górna Mrożyca (KS)

w Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich, utworzona w 2010 roku, o powierzchni około 162 ha. Jego granice rozciągają się wzdłuż okolic ulic: Strykowskiej, Okólnej i Moskule, a na północy – wzdłuż granicy miasta Łodzi. Obszar ten, położony w bezpośrednim otoczeniu Lasu Łągiwnickiego, pełni ważną funkcję korytarza ekologicznego, umożliwiając głównie migrację zwierząt, jego istnienie jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania ekosystemów Lasu Łągiwnickiego. Sucha dolina w Moskulach jest jednym z ramion źródłiskowego odcinka rzeki Młynówki (przepływy mają tu charakter okresowy), posiada wybitne walory krajobrazowe, a zlokalizowane na tym obszarze panoramy i punkty widokowe ukazują naturalny charakter rzeźby w strefie krawędziowej Wzniesień Łódzkich. Wśród zbiorowości roślinnych występują łąki świeże z bodziszkiem łąkowym i pasternakiem. Wśród roślinności leśnej dominuje grąd.

STANOWISKA DOKUMENTACYJNE

Stanowiska dokumentacyjne to forma ochrony przyrody, która służy zachowaniu wyodrębniających się na powierzchni ziemi miejsc występowania formacji geologicznych, ważnych pod względem naukowym i dydaktycznym.

Stanowisko dokumentacyjne w Niesułkowie Kolonii to odślonięcie pochodzenia antropogenicznego ukazujące strukturę osadów stokowych fragmentu doliny Mrożycy. Stanowisko to położone jest około 23 km na północny wschód od Łodzi, we wsi Niesułków Kolonia, na północno-wschodnim stoku doliny Mrożycy, w pobliżu ujścia do niej wyraźnego parowu. Ściana odkrywyki, o długości prawie 50 m i wysokości dochodzącej do 6 m, podcina w tym miejscu wyższy poziom doliny. Widoczny w ścianie odślonięcia profil geologiczny przedstawia charakterystyczny

◀..... Rez Struga Dobieszowska (KKr)

układ osadów rytmicznie warstwowych, będących najbardziej typowymi seriami wypełnień dolinnych obszaru podłódzkiego. Odślonięcie ukazuje budowę geologiczną fragmentu stożka wypełniającego kopalną dolinę denudacyjną w strefie jej ujścia do doliny Mroźcy.

UŻYTKI EKOLOGICZNE

Użytek ekologiczny Międzyrzecze Bzury i Łągiewniczanki utworzony został w 2009 roku i zajmuje powierzchnię 32,42 ha i pokrywa się z projektowanym obszarem chronionego krajobrazu Korytarz Chełmy – Łągiewniki. Obejmuje

▲ ..... Kwiat jabłoni (KKr)

on obszar występowania cennych wilgotnych łąk, szuwarów, ziołorośli, zarośli wierzbowych oraz łęgów przyszymkowych (w tym rzadkich na terenie Łodzi gatunków roślin). Dominują: wiązówka błotna, tojeść pospolita i krwawnica pospolita. Podstawowym typem zbiorowiska roślinnego są szuwały: trzcinowe w dolinie Łągiewniczanki oraz wielkoturzykowe (z turzycą zaostroszoną, dzióbkowatą i sporadycznie turzycą sztywną). Gdziekolwiek odnaleźć można zbiorowisko potocznie wąskolistnego z rzadkimi dla terenu Polski Środkowej trędownikiem oskrzydłym. Inwentaryzacja

▲ ..... Rez Struga Dobieszowska (KKr)

florystyczna pozwoliła na wyodrębnienie 200 gatunków roślin naczyniowych, większość stanowią gatunki typowe dla łąk wilgotnych: bodziszek błotny, knieć błotna, kuklik zwisty, ostrożeń warzywny i błotny, firletka poszarpana, komanica błotna, niezapominajka błotna czy sitowie leśne. Znajdują się tu także dwa gatunki krzewów – kruszynę pospolitą i kaliny koralowej.

Użytek ekologiczny Łąki na Modrzewiu, utworzony w 2008 roku, obejmuje fragment niewielkiego dolinnego obniżenia będącego pierwotnym obszarem źródłiskowym rzeki Łągiewniczanki. Ten podmokły obszar znajdujący się przy wschodnim skraju Lasu Łągiewnickiego zajmuje powierzchnię 2,93 ha. Odnaleźć tu można: intensywnie użytkowane świeże łąki, szuwały turzykowe oraz reliktywne łąki trzęślicowe, jak i ziołorośla – pojawiły się takie gatunki, jak olcha czarna czy brzoza brodawkowata. Stwierdzono, iż na tak niewielkim obszarze występuje około 80 gatunków roślin naczyniowych, w tym rzadko spotykane na terenie miasta: bobrek trójlistkowy, turzycę dzióbkowatą i pęcherzykowatą, czarukę łąkową, rdzeń wężownik, ostrożeń błotny czy knieć błotna. W celu zachowania bioróżnorodności, w ostatnich latach stosowana jest czynna ochrona przyrody polegająca na koszeniu znaczących fragmentów łąk i szuwarów (przynajmniej raz na 2-3 lata) oraz usuwaniu skoszonej biomasy z terenu łąki.

▲ ..... Rzekotka drzewna rys. (KKr)

SIEĆ OBSZARÓW NATURA 2000

Nową formą ochrony przyrody, która pojawiła się z chwilą wejścia Polski do Unii Europejskiej jest sieć Natura 2000. Jest to program ochrony najcenniejszych, rzadkich siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, który ma na celu zahamowanie wpływu negatywnych skutków rozwoju cywilizacyjnego na ekosystemy. Ta forma ochrony przyrody łączy w sobie cechy ochrony powierzchniowej i gatunkowej: chronione są tylko konkretne siedliska oraz związane z nimi gatunki roślin i zwierząt, dla których dany obszar Natura 2000 został powołany. Na obszarze Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich ustanowiono dwa obszary Natura 2000 (Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk): PLH100034 Wola Cyrusowa oraz PLH100017 Buczyna Janinowska.

PLH100017 Buczyna Janinowska obejmuje kompleks leśny Janinów. 60% całości tego obszaru zajmuje drzewostan bukowy zróżnicowany pod względem wieku. Najstarsze buki osiągające 190 lat uznane zostały za drzewostan nasienny buka. Warto zwrócić uwagę na występującego starczyka kruszczyka szerekolistnego, liliję złotogłów czy też dwa gatunki górskie: widłaka wrórcia i kokoryczkę okółkową. Jest to także ważne miejsce występowania fauny: ptaków – dzięcioła czarnego, gęsiorka, lerki, mucholówki małej, ortolana, trzmielojada, zimorodka; ssaków – mopka, nocka dużego i płazów – traszki grzebieniastej.

PLH100034 Wola Cyrusowa obejmuje kompleks niewielkich naturalnych oczek umiejscowionych w krajobrazie rolniczym, otoczonych polami uprawnymi i pastwiskami. Zbiorniki te są doskonałym miejscem rozrodu, żerowania i hibernacji dla płazów, których na tym obszarze występuje aż 11 gatunków. Do najcenniejszych zaliczyć można kumaka nizinnego – jedyne stanowisko w całym PKWŁ; traszkę grzebieniastą (udokumentowano 10 stanowisk tego płaza na terenie PKWŁ) czy najrzadszą ropuchę paskówkę. Występują tam także płazy stwierdzone na całym

terenie Parku: traszka zwyczajna, ropucha szara, ropucha zielona, grzebiuszka ziemna, rzekotka drzewna, żaba moczarowa, żaba trawna, żaba jeziorowa oraz żaba wodna. Teren ten jest również miejscem występowania innych przedstawicieli fauny: jaszczurki żyworodnej, jaszczurki zwłinki, padalca, przepiórki, krogulca, kraka, jastrzębia, czajki, dzierzby gąsiorek, a także miejscem żerowania żurawia, bociana czarnego czy czapli siwej.

POMNIKI PRZYRODY

W rejestrze PKWŁ figurują obecnie **43 pomniki przyrody**, w tym dwa pomniki zbiorowe (lipy w Niesułkowie oraz aleja klonów srebrzystych w Łągiewnikach – 250 drzew). Do objęcia ochroną wytypowano kolejnych 40 okazów. Do najokazalszych drzew na terenie Parku należą m.in.: lipa drobnolistna w Poćwiardówce o obwodzie 503 cm w, dąb szypułkowy w Byszewach o obwodzie 610 cm oraz w parku w Kłeku o obwodzie 571 cm, wierz szypułkowy na terenie parku podworskiego w Niesułkowie o obwodzie 402 cm, cześćnia w Niesułkowie o obwodzie 307 cm.

ZABYTKI

Kościół pw. św. Antoniego w Lesie Łągiewnikach – został wzniesiony w latach 1701–1723. Jest to kościół murywany, jednonawowy, zbudowany na planie krzyża. Wcześniej na jego miejscu stała drewniana kaplica św. Antoniego pochodząca z 1676 roku, a następnie drewniany kościół. W latach 1733–1748 wzniesiono obok niego klasztor. Kościół posiada bogaty barokowy wystrój, główny ołtarz z wizerunkiem św. Antoniego został ufundowany w 1723 roku. W bocznej części kościoła znajduje się kaplica bł. Rafała Chylińskiego z jego relikwiami. Niezwykle okazałym elementem wyposażenia jest chór i osiemnastowieczne organy. W północnej ścianie kościoła zlokalizowana jest, również osiemnastowieczna, drewniana ambona posiadająca liczne złoceń.

Klasztor oo. Franciszkanów – obecny klasztor został wzniesiony w pierwszej połowie XVIII wieku, na miejscu wcześniejszego, zbudowanego z drewna. Obok klasztoru funkcjonuje Wyższe Seminarium Duchowne oo. Franciszkanów. Kościół i klasztor są wpisane od roku 1946 do rejestru zabytków.

Kapliczka pw. św. Antoniego i pw. św. Rocha – kapliczka pw. św. Antoniego początkowo znajdowała się na miejscu obecnego kościoła, aż do 1682 roku, kiedy to przeniesiono

▲ ..... Ołtarz kościoła pw. św. Antoniego w Łągowicach (KS)

ją nad Łągowiczanek, gdzie stoi do dziś razem z kapliczką św. Rocha. Jako jedyne z sześciu kapliczek przetrwały II wojnę światową i stanowią najstarsze zabytki w granicach miasta Łodzi. Kapliczka pw. św. Antoniego została wzniesiona z drewna modrzewiowego, a w jej wnętrzu kryje się niewielkie źródelko, którego woda uznawana jest za leczniczą. Kapliczka pw. św. Rocha została zbudowana na początku XVIII w. w stylu barokowym, a w środku znajduje się ołtarz z obrazem św. Rocha.

Cmentarz w Pościwardówce – ten zlokalizowany przy drodze Niesułków Dmosin cmentarz z czasów I wojny światowej kryje groby kilku tysięcy żołnierzy niemieckich

i rosyjskich poległych w walkach pod Brzezinią w czasie tzn. Operacji Łódzkiej. Kilka zachowanych i uporządkowanych nagrobków posiada imienne inskrypcje. Natomiast wiele z nich zarosło mchem, inne się zatęrzyły. Dowód pamięci stanowi, centralnie usytuowany obelisk, zaś rozrzucone wśród drzew graby porasta zawsze zielony barwinek pospolity. Podczas Operacji Łódzkiej zginęło ponad 200 tys. żołnierzy nie tylko narodowości niemieckiej i rosyjskiej, ale również polskiej.

Już w średniowieczu na terenie dzisiejszych **Starych Skoszew** istniał gród warowny, będący ośrodkiem administracji i wojska. Miał kształt elipsy i otoczony był wałem drewniano-ziemnym. Dzisiejsza wieś otrzymała prawa miejskie

▲ ..... Lipka kościół mariawitów (KKr)

w 1426 roku z ręką Władysława Jagiełły i była miastem do 1702 r. W II połowie XIV wieku sprowadzono do Skoszew obraz Matki Boskiej, który w niedługim czasie zasłynął łaskami. Towarzyszył on mieszkańcom Starych Skoszew do 1934 roku, kiedy to spłonął wraz ze świątynią. Obecny, murowany neogotycki kościół został wzniesiony w latach 1934–1936, zaś w 2002 roku podniesiony został do rangi sanktuarium. W ołtarzu głównym znajduje się kopia obrazu Matki Boskiej.

◀ ..... Młyn w Dąbrówce Dużej (KKr)

▲ ..... Stare Skoszewy (KKr)

Dwór w Byszewach leży w dolinie rzeki Moszczenicy, w otoczeniu starych, niekiedy również pomnikowych drzew. Jego prostokątna sylwetka widnieje w logo Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich. Ten klasycystyczny budynek, wzniesiony na początku XIX wieku, związany jest z rodziną Plichtów, którzy przybyli do Byszew w XIX w. Na kartach literatury Byszewy uwiecznił ich wielokrotnie bywalec i pisarz Jarosław Iwaszkiewicz, który pierwszy raz do Byszew przybył jako korepetytor w 1911 roku. Od tego czasu odwiedzał to miejsce wiele razy, a jego piękno uwiecznił w swej twórczości. Tak pisał o dworze w Byszewach: „Dwór w Byszewach – żadnej wsi koło dworu nie ma – położony jest wśród zielonych łąk w samym środku owej doliny i za dworem ciągnie się cały szereg okrągłych luster wodnych. Od niepamiętnych czasów Byszewy należały do rodziny Plichtów – starej i zasłużonej szlachty; (...)”. Nieodłączną częścią dworu jest park podworski, w którym zobaczymy kilka wiekowych drzew. Najstarszym z nich jest dąb „Jarosław” o ponad 6-cio metrowym obwodzie. Żywy, choć wypróchniał w środku pień stanowi miejsce bytowania wielu gatunków zwierząt. W dolinie innej rzeki, przepływającej przez teren Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich – Mroźnicy położona jest wieś Niesutków Kolonia, której najcenniejszym zabytkiem jest **kościół pw. św. Wojciecha**. Został wzniesiony w XVII wieku, z drewna

..... Odpoczynek w Arturówku (KKr) ▶

modrzewiowego, jako budowla jednonawowa, kryta gontem. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Matki Boskiej Szkaplerznej z Dzieciątkiem. Uwagę przyciągają także polichromie ukazujące sceny z Nowego Testamentu. Ogrodzenie kościoła wzniesione zostało z lokalnego budulca tj. z glazów narzutowych zwanych erytykami. Te przywiezione przez Łądołód ze Skandynawii fragmenty skał często odnaleźć można w architekturze Wzniesień Łódzkich. Okolice Łodzi, w tym teren PKWŁ, to miejsce w którym spotkać można wyznawców mariawityzmu. Świątynie mariawickie na terenie Parku znajdują się m.in.: w Grzyńczej, Dobrej oraz Lipce. W tej ostatniej znajduje się strzelista, ceglana kościół pw. Matki Boskiej Szkaplerznej i św. Wojciecha należący do Parafii Starokatolickiej Mariawitów. Jego budowę rozpoczęto w 1907 roku. Obok kościoła istniała drewniana plebania, która obecnie stanowi ozdobę skansenu w Nagawkach, w pobliskiej gminie Dmosin. Mariawici w sprawach wiary i moralności nie uznają władzy biskupa i nieomyślności papieża. Spowiedź jest powszechna, nie ma także celibatu wśród duchownych, komunია święta przyjmowana jest pod postacią chleba i wina.

Na terenie PKWŁ obok zabytków architektury sakralnej odnaleźć można także zabytki techniki, do których należą przede wszystkim młyny. Duża liczba wartko płynących rzek sprawiła, iż na terenie dzisiejszego Parku powstawały kolejne młyny. Ruiny jednego z nich znajdziemy na terenie rezerwatu „Struga Dobieszowska”, zaś kilkaset metrów dalej, na prywatnej posesji, znajduje się kolejny, zachowany w nieco lepszym stanie. Do niedawna jeszcze

funkcjonował młyn na rzece Mrożyicy w Dąbrówce Małej. Powstał on w latach trzydziestych, jednak został zniszczony w czasie działań wojennych i odbudowany w 1948 roku. Młyn pracował do 2004 roku, a do dziś zachował się budynek wraz z wyposażeniem.

TURYSTYKA

Przez teren PKWŁ biegnie wiele szlaków turystycznych, jednak najważniejsze z nich to zielony szlak pieszy oraz czarny szlak rowerowy. Od niedawna na terenie Parku funkcjonuje także szlak konny.

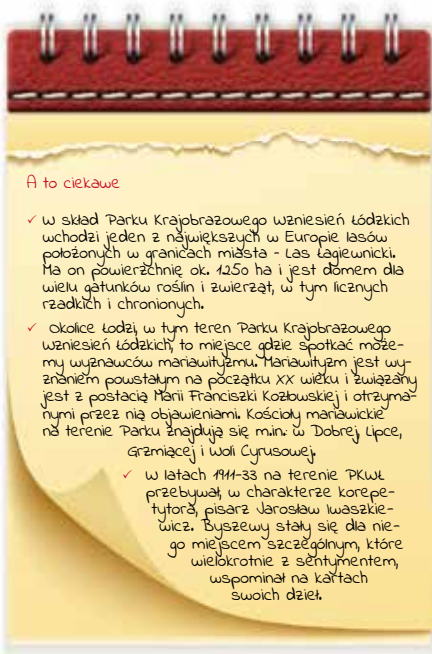
Zielony szlak pieszy po PKWŁ – o długości 63 km, zaczyna się w Lesie Łągiewnickim przy ul. Okólnej, a kończy w Imielniku. Obejmuje on najbardziej interesujące miejsca w Parku. Prowadzi przez liczne punkty widokowe, największe kompleksy leśne (Las Łągiewnicki, Las Janinowski, Las Poćwiardowski), ukazując mozaikę malowniczych pól. Szlak przebiega w sąsiedztwie ważnych miejsc historycznych: grodziska w Starych Koszewach, omentarza z I wojny światowej w Poćwiardówce czy mdrzewiowego kościoła z XVIII w. w Niesułkowie Kolonii.

Czarny szlak rowerowy po PKWŁ – 74-kilometrowy szlak należy do najbardziej atrakcyjnych w województwie łódzkim, a to dzięki urozmaicanej rzeźbie terenu. Zaczyna się i kończy w Lesie Łągiewnickim, przebiega głównie drogami

gruntowymi i śródlęsnymi ścieżkami. Podobnie jak zielony szlak pieszy, obejmuje wszystkie cenniejsze miejsca w PKWŁ.

Łódzki Szlak Konny – jego łączna długość w województwie łódzkim wynosi 2000 km. Jest to najdłuższy w Europie szlak konny. Składa się z dużej (1500 km) i małej pętli (500 km). Znaczący fragment tzn. wewnętrznej pętli biegnie przez Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich, łącząc on istniejące w okolicy stajnie, stadniny koni i ośrodki jeździeckie. Oznaczeniem szlaku są białe kwadraty z pomarańczowym kołem w środku.

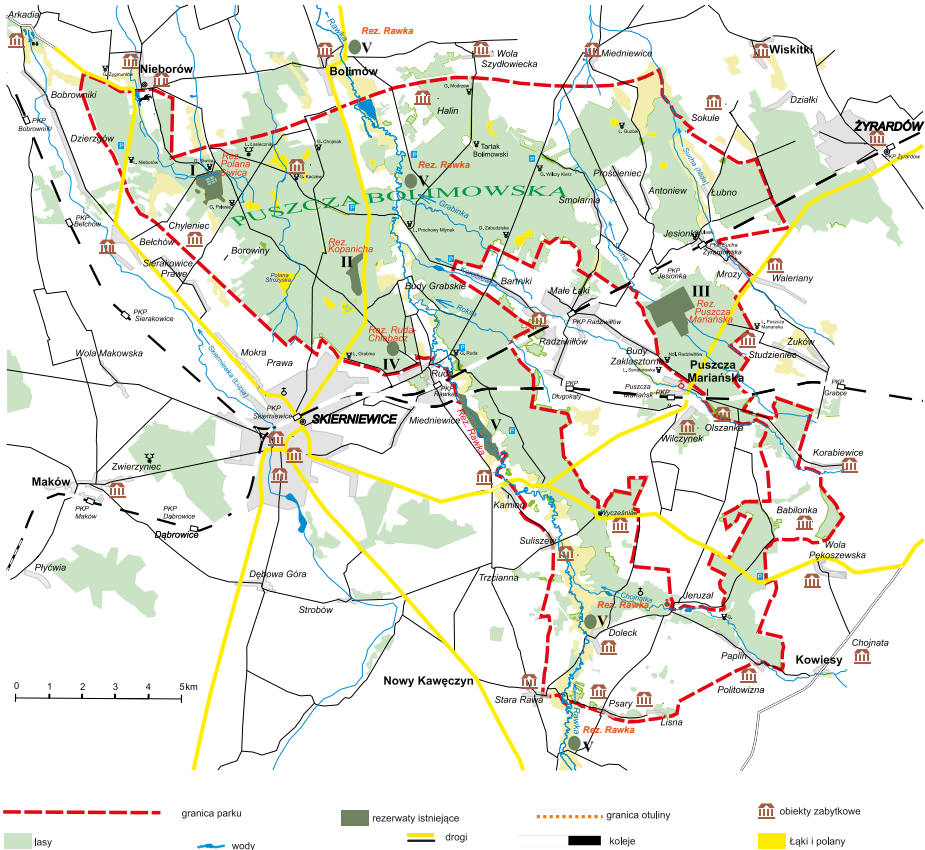
Na terenie Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich możemy znaleźć kilka punktów widokowych m.in.: w okolicach Janowa, Moskwy, Dobieszkowa, Rosyki, Dobrej Nowiny i wielu innych. Miejsca odpoczynku na obszarze Parku znajdują się głównie na terenach leśnych. Dwa zlokalizowane są w Janinowie; jeden przed wejściem do rezerwatu „Parowy Janinowski”, drugi przy wejściu do lasu od strony Leśniczówki. Kolejne miejsca odpoczynku znajdują się w pobliżu Leśniczówki w Lesie Poćwiardowskim oraz we wschodniej części Parku przy granicy zespołu przyrodniczo – krajobrazowego „Górna Mrożyca”. Miejsca odpoczynku odnajdziemy także w północnej części Lasu Łągiewnickiego, za budynkiem Leśnictwa Miejskiego w Łodzi.

BOLIMOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rezerваты: I rezerwat Polana Siwica, II - rezerwat Kopianicha, III - rezerwat Puszcza Mariańska, IV - rezerwat Ruda-Chlebacz, V - rezerwat Rawka

← Czaszka тура (KP)

BOLIMOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

▲ ..... - Stara puszcza, rys. (KN)

„Jest ku Bolemowu puszcza wielka, która jest wzdłuż ze trzy mile, a wszerz dwie mile, część boru, a część lasu; jest sośnina wielka, barci niemata, dębina wielka, jesienina, grabina, lipina, brzeźcina, olszyna, brzezina i innego wszelakiego drzewa dosyć; jest też i zwierza, jako sarn niemata.” - tak w 1564 roku zanotowali lustratorzy królewscy w „Lustracjach Województwa Rawskiego”¹.

Dziś, pomiędzy Warszawą a Łodzią, niemal w połowie drogi, wciąż las się pyszni wspaniały, kryjący w sobie pamięć mroczną dawnych puszczy przepastnych: tejsze Bolemskiej (zwanej dziś Bolimowską), i sąsiadujących z nią: Wiskickiej, Korabiowskiej i Jaktorowskiej - tej od ostatniego tura². Tworzą go sośniny, przetkane brzozą, młodym modrzewiem, ówdzie osiką. Żyźniejsze miejsca porastają fragmenty grądów i resztki starych ponad 150-letnich dąbrów, będących świadkami dawnej świetności, w podmokłych zagłębieniach, wzdłuż cieków i starorzeczy zachowały się olsy.

Krajobraz lasu - z pozoru płaski, to tu, to tam zmienia się nagle, otwierając wąskie głębokie dolinki małych strumyków, średnie bagienka i bajora czy też rozległe świetliste polany

Powierzchnia parku: 23 614 ha

Powierzchnia otuliny: 3 102 ha (otulinę stanowi pas gruntu o szerokości 200 m wzdłuż granic Parku).

Rok utworzenia parku: 1986.

Położenie geograficzne:

- makroregiony: Nizina Środkowomazowiecka i Wzniesienia Południowomazowieckie,
- mezoregiony: Wysoczyzna Rawska, Wzniesienia Łódzkie, Równina łowicko - Błońska.

Położenie administracyjne:

- w województwie łódzkim - gminy: Bolimów, Kowiesy, Nieborów, Nowy Kawęczyn, Skierniewice;
- w województwie mazowieckim - gminy: Puszcza Mariańska, Wiskitki.

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Bolimowskiego Parku Krajobrazowego

ul. Nowobielajska 61, 96-100 Skierniewice

tel. 46 8 333 777, 508 253 065

Adres e-mail: bpk@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

¹ LUSTRACJE WOJEWÓDZTWA RAWSKIEGO 1564 I 1570, Polska Akademia Nauk - Instytut Historii, wydała Zofia Kędzierska, Warszawa 1959, str. 70-71.

² Ostatni tur na terenie Rzeczypospolitej (i prawdopodobnie na świecie) padł w roku 1627 w okolicach Jaktorowa. Fakt ten upamiętnia okolicznościowy kamień przy przechodzącej przez Jaktorów szosie Żyrardów - Grodzisk Mazowiecki.

▲ ..... Rzekotka drzewna (KN)

- pamiątkę po mieszkańcach puszczy: drwalach, smolarzach, węglarzach czy bartnikach³.

Dotrzeć się do Puszczy łatwo: autostradą (A2), asfaltowymi drogami lub koleją; zaledwie godzina jazdy z Warszawy, trochę dłużej z Łodzi. Teren to doskonały do weekendowych wypadów, grzybobrania, turystycznych wędrowek, rowerowych wypraw czy konnej jazdy. Przecinając go Rawka⁴ - dzika, kapryśna rzeka, szybko tocząca swe wody, zachwyca krętym biegiem, ilością zakoli i zawiąsów oraz nadzwyczajnym bogactwem przyrodniczym swej doliny. Pełno w niej zarośli, zapustów, oczerętów, podmokłych olsów, oczek wodnych i starorzeczy, dających schronienie liczным zwierzętom. Dziczejące, coraz rzadziej koszone łąki oddzielają rzekę od lasu. Wiosną rozkwitają dziesiątkami kolorów, latem krązą nad nimi bociany, jesienią długo utrzymują swą zielenią, śnieżną zimą stają się płaskie i groźne. Zaniechanie koszenia i wypasu oraz nieublagana presja otaczających je lasów powoduje, iż pozycjonując z wolna kurczyć się i pokrywać drzewami.

Cała ta fantastyczna kraina, leżąca w samym środku Polski to Bolimowski Park Krajobrazowy (BPK). Jej uroki dostrzeże każdy, kto choć na chwilę, porzuciwszy zgłębienie miasta, wniknie w puszczańskie ostępy lub stanie na którymś z mostów przerzuczonych przez Rawkę. Zanurzając się w zieloność i ciszę Puszczy czy srebrny połysk i szum rzeki, zazna wtedy uczucia - iakże dziś pożądanego - spowolnienia czasu.

³ Rzemieślnicy leśni, często nazywani ogólnie „budnikami”. Świadectwem ich obecności są liczne „budnickie” polany na terenie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego (największe: Strożyńska, Bielawy, Olszówka) oraz słowo „Budy” w nazwie wielu wsi. Żywot „budnika”, jego pracy i „budy”, w której mieszkał najtrafniej opisał Józef Ignacy Kraszewski w krótkiej powieści „Budnik”.

⁴ „Rzeka Roku 2014” - laureatka ogólnopolskiego konkursu ogłoszonego przez Klub Gaję na najwspanialszą rzekę Polski.

RZEŻBA TERENU

BPK jest położony na granicy platformy prekambryjskiej i platformy paleozoicznej - na obszarze staroglacjalnym, gdzie dominującą formą są wysoczyzny i bezżyzbne równiny. Park usytuowany jest między maksymalnym zasięgiem zlodowacenia północnopolskiego a maksymalnym zasięgiem zlodowacenia Warty (okres denudacji i erozji). W czwartorzędzie teren ten często pokrywały łądolody, których pozostałościami są formy i osady: gliny, mułkowo - ilaste, piaszczysto - żwirowe, segregowane i akumulowane przez wody topniejącego lodowca. Ze zlodowaceniem Warty (ok. 150 tys. lat temu) związane są formy typowe dla deglacjacji łądolodu: moreny czołowe, moreny martwego lodu oraz formy szczelinowe. Podczas topnienia lodu kształtowała się powierzchnia moreny dennej, tworząc wysoczyznę polodowcową: falistą (rozległe obszary pagórków i obniżeń o formach zaokrąglonych, małe wzniesienia i nachylenia stoków) bądź płaską. Ważnym elementem rzeźby terenu jest obniżenie doliny rzeki Rawki - obszar o wyraźnych krawędziach, wypełniony osadami rzeczynymi.

▲ ..... Łoś (KP)

WODY

Główne rysy sieci hydrograficznej BPK kształtowały się w okresie zlodowaceń plejstocenijskich. Tworzą ją prawostronne dopływy Bzury (Rawka i Skierniewka) oraz rzeki: Chojnata, Korabiewka i Rokita. Warto wspomnieć też o Grabince, która występuje okresowo i jest prawym dopływem Rawki. Oprócz rzek, na terenie Parku występują oczka wodne, stawy i spięzta antropogenicznego pochodzenia. Najważniejszym elementem sieci hydrograficznej BPK jest silnie meandrująca i odcinająca starorzeczka Rawka oraz jej charakterystyczne, asymetryczne dorzecze.

FLORA

Reżymy ochronne parku krajobrazowego - nie tak ściśle jak w parku narodowym - dopuszczają działalność gospodarczą. Dlatego nie należy się dziwić napotkaniem w **Puszczy Bolimowskiej** dużym, często 4-6-hektarowym zrębom. Odnawiane są one sosną z domieszką innych gatunków drzewiastych: brzozy, olszy, czasem dębu, modrzewia lub świerka.

Nie w piętrze drzew należy zatem szukać całego bogactwa i różnorodności flory, ale pod nim - w podszycie i runie, a także w wyrobiskach torfowych, nadrzecznych zaroślach i szuwarach, na śródleśnych polanach, bagnach, na podmokłych łąkach i pastwiskach. Znaleźć tam można m.in. ponad 90 gatunków roślin objętych ochroną i ponad 100 uznanych za zagrożone i ginące. Należą do nich np. rzadkie już w tej części Polski widłaki, tworzące niewielkie płyty, czy też pojedynczo lub łanami rosnące kolorowe storczyki. Dość licznie występuje, widywany raczej w miejskich parkach, niż w lasach, oplatający drzewa i wysoko się wspinający bluszcz pospolity. Na wielu pniach spotkać można porosty, świadczące o czystości powietrza.

Do ciekawostek należy bardzo rzadka, a przy tym najmniejsza na świecie, roślina kwiatowa - wOLFIA bezkorzeniowa, którą znaleźć można w jednym ze starorzeczy Rawki, a także cytowana w wielu podręcznikach rosiczka okrągłolistna czy trujący wawrzynek wilczełyko - pięknie kwitnący wiosną i tworzący w kilku miejscach niewielkie skupiska. Do bardzo rzadkich już dziś roślin należy także pachnąca kumaryną turówka wonna, którą każdy kojarzy raczej z Puszcą Białowieską, niż z lasami Polski środkowej. Z innych - niegdyś dość pospolitych, i znajdujących przy tym zastosowanie praktyczne, należą m.in.: pierwiosnka lekarska, marzanka wonna, kopytnik pospolity, naparstnica zwyczajna, mącznica lekarska, czy wreszcie bagno zwyczajne, zwane popularnie „bagnem na mole”.

Rośliny rzadkie i chronione występują na ogół na rozproszonych, czasem wręcz pojedynczych stanowiskach. Ich ilość nieustannie

maleje - w miarę jak nieubłaganie ubożeje nasze środowisko przyrodnicze. Niektóre stanowiska - np. wielosiła błękitnego czy widłaka spłaszczonego znane są już tylko z literatury. Rośliną charakterystyczną Bolimowskiego Parku Krajobrazowego i będącą jego symbolem, jest konwalia majowa. Pokrywa ona duże połacie, tworząc częste w Puszczy Bolimowskiej „konwaliowiska”.

FAUNA

Fauna Parku jest niezwykle bogata. Najwspanialszym zwierzęciem jest **łoś**. Spotkać go można na dobrą sprawę wszędzie - przechadzającego się wzdłuż Rawki lub jej dopływów, w nadrzecznych zapustach lub po prostu żerującego na leśnych uprawach. Łoś jest gatunkiem wędrownym - nieustannie przemieszcza się, zmieniając żerowiska i „miejsca postoju”. Jego liczebność szacuje się na 4-7 sztuk. Trudno powiedzieć, czy zadomowił się on w **Puszczy Bolimowskiej** na stałe. Prawdopodobnie większość osobników przybywa z Puszczy Kampinoskiej i zatrzymuje się tu na jakiś czas w swej nieustającej wędrówce.

▲ ..... Kraśnik (KN)

◀ ..... Czapla biała (KN)

▲ ..... *Bielik (KP)*

Gatunkiem rzadkim, choć ostatnio coraz częściej widywanym i na pewno przechodnim jest **jeleń europejski**. Pojedyncze osobniki, głównie męskie, pojawiają się czasem na krótko w leśnych ostępach Parku, podczas swej wędrówki z Kampinosu na południe, zapewne ku Lasom Spalskim. W roku 2014 po raz pierwszy spotkano dwie jelenie pary, ukrywające się w szuwarach przy oczku wodnym w zespole przyrodniczo-krajobrazowym „Nieborów”.

Jedną z osobliwości Puszczy Bolimowskiej są **daniele**, przybyłe do Europy z Azji Mniejszej. Sprowadzone tu w XVII w., znalazły doskonałe warunki i zadomowiły się na stałe. Ich stado, zwane „chmara” ocenia się na 30-35 sztuk. Najczęściej widywane są w okolicach Kaczewa, choć przy odrobinie szczęścia spotkać je można na dobrej sprawie wszędzie.

Z innych ssaków, żyjących w Parku warto m.in. wymienić: **zającą**, **dzikiego królika**, **piżmaka amerykańskiego**, **jeża**, **lisa**, **wilka**, **borsuka**, **jenota**, **kunę leśną**, **wydrę**, **rzęsorka rzeczka** – jedyne w Europie jadowitego ssaka oraz **bobry**.

Te ostatnie (4 osobniki dorosłe i 3 młode) reintrodukowano w dolinie Rawki w 1983 roku. Dziś bobrzą populację szacuje się na około 30 rodzin. Nie wznoszą one tam i nie budują żeremi z powodu zbyt szybkiego nurtu rzeki, lecz gnieźdzą się w norach wykopanych w wysokich piaszczystych brzegach Rawki. Od kilku lat instalują się także w dolnych odcinkach

jej dopływów oraz w rowach melioracyjnych, gdzie można już zauważyć ich pierwsze konstrukcje inżynierskie. Ślady żerowania bobrów widoczne są wzdłuż całej Rawki. Wszędzie spotkać można poobgryzane i pościanane drzewa, a czasem nawet całe bobrze zręby. Ich ulubionym gatunkiem jest osika. Świat ptasi Parku jest bardzo liczny i urozmaicony. Spośród ponad 130 gatunków warto wymienić: **zielonkę**, **żurawia**, budującego efektowne gniazda **remiza**, **bąka**, **derkacza** czy błękitnie upierzonego **zimerodka**, który zadomowił się w dolinie Rawki, a także **orlika krzykliwego** i **bielika**. Na osobną uwagę zasługuje **bocian czarny** – ptak w Europie Zachodniej już nie występujący, który na terenie Puszczy Bolimowskiej założył gniazda. Jego kuzyn – bocian biały – jest o wiele liczniejszy. Przeprowadzona w 2013 r. inwentaryzacja wykazała 9 zasiedlonych gniazd, zaś bocienia populacja (po zakończeniu legów) liczyła 39 osobników (22 młode i 17 dorosłych). Ciekawie również przedstawia się entomofauna Parku. Dotychczasowe badania wykazały obecność m. in. **985 gat.** motyli nocnych, w tym gatunek **zwójki** *Cnephasia pasiuana* – nowy

▲ ..... *Gniewosz plamisty (MM)*

dla Polski, **63 gat.** motyli dziennych, w tym **ogonczyk wiązowiec** – bardzo rzadki w Polsce, **138 gat.** chrząszczy (biegaczowate i kózkowate), w tym **zuchwień głowacz** – gatunek wpisany na czerwoną listę zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce. Puszcza Bolimowska jest jedną z najważniejszych ostoi gadów w Polsce środkowej. Poza licznie występującą **żmiją zygzakowatą**, **zaskrońcem** i **jaszczurkami: zwinką, żyworódką i padalcem**, coraz częściej pojawia się w niej **gniewosz plamisty** (na terenie Parku objęty ochroną czynną).

◀ ..... *Borsuk (MM)*

▲ ..... Modraszek telejus (KN)

FORMY OCHRONY PRZYRODY W BOLIMOWSKIM PARKU KRAJOBRAZOWYM I OKOLICY

REZERWATY PRZYRODY:

Rawka – rezerwat wodny, utworzony w 1983 r., powierzchnia ok. 464 ha. Nizinna, silnie meandrująca rzeka o szybkim nurcie i czystych wodach, bogata w wiele gatunków ryb. Miejsce występowania bobra i licznych gatunków ptaków, m. in. zimorodka.

Polana Siwica – (gm. Nieborów, pow. łowicki) – rezerwat łąkowy, utworzony w 1998 r., powierzchnia ok. 68 ha. Bagniska, podmokłe łąki, pastwiska, jeziora potorfowe. Ostoja zwierzyny (łoś, daniel, sarna, dzik) i miejsce lęgowe ptaków, m. in. kaczki, perkozy, derkacz, czapla siwa, bąk, łabędź niemy, przelotnie gęsi i żurawie. Żerowisko bociana czarnego.

Kopanica – (gm. Skierniewice) – rezerwat leśny, utworzony w 1980 r., powierzchnia ok. 42 ha. Torfowisko przejściowe z rzadkimi i chronionymi roślinami, m. in. lilia złotogłów, żurawina błotna, borówka bagienna, bagno zwyczajne, widłak jałowcowaty. Ostoja zwierzyny (łoś, sarna, dzik, lis). Miejsce gniazdowania ptaków drapieżnych.

Ruda-Chlebacz – (gm. Skierniewice) – rezerwat leśny, utworzony w 1980 r., ok. 12 ha. Las olszowy z wieloma gatunkami chronionymi. Kilka stanowisk widłaka wrońca (nieliczne w Polsce środkowej), ostoja zwierzyny (łoś, sarna, lis), dzicze „babrzysko”.

Puszcza Mariańska – (gm. Puszcza Mariańska, pow. żyrański) – rezerwat leśny, utworzony w 1983 r., powierzchnia ok. 130 ha. Świetlisty grąd o bogatym runie, m.in. przyłasczka, zawilce, liczne widłaki.

ZESPÓŁ PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWY „NIEBORÓW”

Ponad 46-hektarowa enklawa, otoczona z trzech stron lasem, należąca dawniej do majątku nieborowskiego Radziwiłłów. Obecnie kompleks polno-łąkowy w ekstensywnym, tradycyjnym użytkowaniu i lokalna ostoja zwierzyny z rozległym trzcinowiskiem oraz bajorem dla dzików i ptaków wodnych. Cenny fragment krajobrazu naturalnego i kulturowego, w przyszłości – park ekologiczny.

OBSZARY NATURA 2000

Polany Puszczy Bolimowskiej – PLH100028, powierzchnia 132 ha – niespotykane nigdzie indziej w Polsce środkowej podmokłe, śródleśne, „świetliste” łąki i pastwiska, ewenement przyrodniczy i swoisty zabytek – świadectwo po bujnie rozwijającym się w tej części Mazowsza osadnictwie puszczańskim, zwany budnictwem (XVII-XVIII w.). Na obszar składają się cztery największe i najlepiej zachowane polany: Strożyska, Olszówka, Bielawy oraz Siwica – największa i najpiękniejsza ze wszystkich polan, a przy tym najbardziej zróżnicowana, „mokra”, niedostępna i niebezpieczna (od 1998 r. rezerwat przyrody objęty zakazem wstępu).

Dolina Rawki – PLH100015, powierzchnia 2525 ha (w tym w województwie łódzkim 2255 ha) – obszar zatwierdzony przez Komisję Europejską – obejmuje dolinę rzeki Rawki pomiędzy Żydomicami, gm. Rawa Mazowiecka a Bolimowem, w tym część rezerwatu przyrody „Rawka”.

Grabinka – PLH140044, powierzchnia 45 ha – malownicza dolinka okresowej rzeczki, wypelniona lasami grabowymi i olszowymi. Ciekawe, reliktowe zbiorowiska roślinne ponad 130 gatunków roślin, a wśród nich wielu rzadkich i chronionych.

Łąki Żukowickie – PLH140053, powierzchnia 173 ha położone na wschodnim skraju Puszczy Bolimowskiej (w sąsiedztwie BPK) pola oraz łąki i pastwiska z zadrzewieniami i zakrzewieniami śródpolnymi oraz oczkami wodnymi.

POMNIKI PRZYRODY

Aleje pod ochroną konserwatorską – Arkadia – Nieborów – Łasiecniki oraz Nieborów – Piaski o łącznej długości ok. 7 km, razem 1050 drzew, w wieku 150–230 lat, głównie lip, a także pojedynczych topól, sosen, wierzb i wiązów szypułkowych.

Drzewa – 60 pomników przyrody, w większości dęby szypułkowe oraz inne gatunki drzew, takie jak lipa drobnolistna, lipa szerokolistna, wiąz szypułkowy, kasztanowiec biały (zwyczajny).

Głaz narzutowy – usytuowany na południowym skraju Puszczy Bolimowskiej przy szosie Skierniewice – Bolimów (Leśnictwo Grabina).

Ponadto – bardzo cenne aleje leśne, położone na terenie Lasów Państwowych Nadleśnictwa Skierniewice – 3 lipowe i 1 akacja, powstałe w latach 20. ubiegłego wieku.

Użytki ekologiczne – 126 użytków rozmieszczonych nierównomiernie, skoncentrowanych głównie na północy Parku, największy (ok. 7 ha), znajduje się w Leśnictwie Łasieczniki.

ZABYTKI

W powszechnym odczuciu zabytek jest pamiątką przeszłości, wytworem działalności ludzkiej, świadectwem minionych epok i nosicielem rozlicznych wartości: historycznych, naukowych, estetycznych, sentymentalnych. Sama Puszcza Bolimowska w zabytki takie nie obfituje, natomiast jej obrzeża – zdecydowanie tak. Do najznamienszych należą:

▲..... Partery kwiatowe w ogrodzie farnuskim przy pałacu w Nieborowie (KP)

Pałac i ogród w Nieborowie – prawdziwie magnacka siedziba z barokowym pałacem wg projektu Tylmana z Garamen (XVIII w.). Obecnie placówka Muzeum Narodowego (Muzeum Wnętrz). W Nieborowie rezydowali: Radziejewscy, Towiańscy, Lubomirscy, Łochoccy, Ogińscy, a od roku 1774 r. Radziwiłłowie. Przy pałacu znajduje się rozległy ogród w stylu francuskim z rabatami, szpalerami, boskietami i gabinetami oraz oddzielony od

▲..... Dwór w Psarach (KN)

niego „Kanałem Nieborowskim” park w stylu angielskim (dawny zwierzyniec). Od XIX w. w Nieborowie funkcjonuje wytwórnia majoliki znanej jako „fajance nieborowskie”; obecnie dwa warsztaty wytwarzają ceramikę artystyczno-użytkową i ozdoby.

Pałac, ogród i park często pokazują się w produkcjach filmowych, np. w „Akademii Pana Kleksa”.

Arkadia – wieś w gminie Nieborów, nad rzeką Łupią (Skiernewką), z romantycznym ogrodem pełnym sztucznych ruin, utworzonym w 1779 r. przez Helenę z Przeździeckich Radziwiłłową, żonę właściciela Nieborowa, Michała Hieronima Radziwiłła, według planu architektów Szymona Bogumiła Zuga i Henryka Ittara. Z pierwotnego stanu, inspirowanego pomysłami samej założycielki, przetrwały do naszych czasów m. in. rozległy park w stylu angielskim ze stawem, obeliski, fragmenty grobowców, kolumn i rzeźb oraz główne budowle: *Świątynia Diany, Akwedukt Rzymski, Przybytek Arcykapłana, Jaskinia Sybilli, Domek Gotycki, Łuk Grecki, Dom Murgrabiego*. Za rzeką rozciągały się niegdyś Pola Elizejskie z Grobowcem Żłudeń, obecnie zrekonstruowanym. W drewnianym domku, znajdującym się za ogrodzeniem parku, od strony północno-wschodniej, w latach 1893-1903 mieszkała Maria Konopnicka. Park w Arkadii jest jedynym w Polsce i zapewne także w Europie (!) zabytkiem dawnej architektury ogrodowej, który zachował swą niemal niezmienną pierwotną koncepcję przestrzenną.

Dwory ziemiańskie – na obrzeżach Parku i w okolicy jest ich około 30. Większość zamieszkałych, niektóre pięknie odrestaurowane (Trzcianna!), niektóre wciąż dźwigające się z ruin (Guzów), niektóre pełniące funkcje gospodarze (Nowy Dwór – klinika, Strobów – Dom Dziecka, Pamiętna – hotel i restauracja, Wycześniak – Dom Opieki), kilka „grało” w filmach (Turowa Wola – „Nad Niemnem”, „Pan Tadeusz”,

„Panna z mokrą głową”, „Panny i wdowy”, Sokule – „dwór Lucy” w serialu „Ranczo”).

W Puszczy Bolimowskiej, w uroczysku Kaczew, wznosi się stary,

Wszystkie pałace i dwory z Bolimowskiego Parku Krajobrazowego i okolic zostały opisane w specjalnym wydawnictwie, które można nieodpłatnie otrzymać w siedzibie Oddziału.

stylowy, drewniany dworek myśliwski Radziwiłłów (niestety bardzo zaniedbany), do którego prowadzi leśna aleja lipowa.

WYBRANE ZABYTKOWE KOŚCIOŁY

Na terenie Parku i w sąsiedztwie jest ich kilka. Znajdują się we wsioch:

Bolimów: w zachowanym dawnym układzie urbanistycznym dwa ciekawe późnorenansowe kościoły – pw. Świętej Trójcy (z XVIII-wiecznym obrazem św. Józefa) oraz pw. św. Anny z czarnym ołtarzem św. Anny Samotrzeczej z 1633 r. Święta Anna jest patronką Bolimowa, a uroczysty lipcowy odpust jej poświęcony zbiega się z dorocznym Festiwałem Rzemiosła Dawnego.

Jeruzal (gm. Kowiesy): Nazwa pochodzi zapewne od łacińskiego Jeruzalem. Ciekawy barokowo-klasycystyczny, murowany kościół Podwyższenia Świętego Krzyża z 1798 r. fundacji Józefa i Franciszki Niemiryczów, z drewnianą dzwonnica z I poł. XIX w. W czasie I wojny światowej Niemcy na wzgórzu przy kościele usytuowali stanowisko obronne; kościół i cmentarz zostały uszkodzone. W XVI w. wieś i okolicę zamieszkiwali arianie, zaś w XIX – mariawici; w sąsiedniej wsi – Wólce Jeruzalskiej znajduje się czynny do dziś mariawicki cmentarz. W pobliżu – Gacna – leśna kaplica. Pierwotna budowla wzniesiona w 1626 r. w miejscu objawienia Krzyża Świętego, kilkakrotnie rozbita, odnowiona w 1995 r. Podobno zatrzymał się tam Napoleon w drodze na Moskwę. Zmęczony drogą zdrzemnął się i miał sen: ukazał mu się anioł, stanowczo odradzający dalszą drogę na wschód. Niestety, cesarz nie posłuchał.

Miedniewice (gm. Wiskitki): zespół kościelno-klasztorny – jeden z najcenniejszych zabytków barokowych Mazowsza. W kościele pod wezwaniem Zwiastowania NMP i św. Józefa kolorowany drzeworyt z 1674 r., przedstawiający Świętą Rodzinę, czczony jako cudowny obraz Matki Boskiej Miedniewickiej. Miejsce pielgrzymkowe o uroczystych odpustach: Zielone Świątki, 1–2 sierpnia i 8 września.

Nieborów: murowany i otynkowany Kościół pw. Matki Boskiej Bolesnej wzniesiony w latach 1871–1883, w ołtarzu i kaplicy elementy ceramiczne z fabryki nieborowskiej z końca XIX w., w zakrystii piec „Nieborów” z tego okresu, pamiętki związane z rodziną Radziwiłłów.

Puszcza Mariańska: drewniany kościółek pw. św. Michała Archanioła, zrekonstruowany po pożarze w 1993 r. Na dziedzińcu przykościelnym pamiętki po kanonizowanym w 2016 r. św. o. Stanisławie Papczyńskim, założycielu zakonu Ojców Marianów (stąd Puszcza Mariańska) i jego przyjacielu królu Janie III Sobieskim, który w Puszczy bywał, a zatrzymawszy się w drodze na Wiedeń, pod lipą przy kościele drzeźnić, wysłnił wiedeńską victorię.

Radziwiłłów/Bartniki (gm. Puszcza Mariańska): wysoki, elegancki, neogotycki kościół z czerwonej cegły, powstały w latach 1905–1907 z fundacji rodziny Sobańskich. Obok zabudowania domu zakonnego Zgromadzenia Zmartwychwstania Pana Naszego, działającego tam od roku 1920.

Stara Rawa (gm. Nowy Kawęczyn): drewniany kościół parafialny z lat 1731–51, o barokowym wnętrzu, pw. św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza, z dzwonnica, zabytkowym

cmentarzem i kaplicą cmentarną z przełomu XVIII i XIX w. Przy kościele zabytkowe nagrobki: żeliwny Felicysymy z Wyroziemskich Lemańskiej z 1850 r. oraz utrzymane w kolorze ochry i kości słoniowej zaniedbane mauzoleum z inskrypcją w białym marmurze:

GRÓB RODZINY TRZCIŃSKICH Filip Prandota
Trzciański z 3^{em} swych małych dzieciątek ostatni
z rodu Prandotów dziedzic Trzciany żył lat 61
zm. 28 maja 1900 r.

Wisłiki: piękny, gotycki kościół, wzniesiony w latach 1572-1585 pod wezwaniem Wszystkich Świętych i św. Stanisława, doskonale wkomponowany w dawny układ architektoniczny.

PAMIĄTKI ZWIĄZANE Z POWSTANIEM STYCZNIOWYM I WIELKĄ WOJNĄ.

Pomnik Powstańców Styczniowych – w Joachimowie – Mogiłach (gm. Bolimów), upamiętniający stoczoną 7 lutego 1863 r. bitwę oddziału Władysława Stroynowskiego z przeważającymi siłami carskimi.

Mauzoleum Joachimów Mogiły – (gm. Bolimów) cmentarz żołnierzy niemieckich. Znajdują się tu prochy 1200 żołnierzy, którzy zginęli podczas niemieckich ataków gazowych z 1915 r. oraz 2500 poległych w czasie II wojny światowej, ekshumowanych z cmentarza na Powązkach w 1990 r. Miejsce nieoficjalnych wizyt ważnych osobistości niemieckich.

Cmentarze Wielkiej Wojny – około 30 cmentarzy wojennych, na ogół zapomnianych i zaniedbanych, rozszanych po Puszczy Bolimowskiej i okolicznych polach. Opiekuje się nimi garstka wolontariuszy, którzy własnym sumptem wykonują drobne prace porządkowe.

TURYSTYKA

Bolimowski Park Krajobrazowy ze względu na swe szczególnie atrakcyjne położenie jest wspaniałym miejscem do aktywnego wypoczynku. Ponad 20 oznakowanych szlaków turystycznych, rowerowych i pieszych, z najdłuższym przebiegającym tędy łódzkim Szlakiem Konnym, zaprasza turystów. Tu również przebiega jedna z dróg św. Jakuba. Bogata infrastruktura: altanki leśne, tablice informacyjne, tablice dydaktyczne, ławki – pozwala odetchnąć podczas wędrowki. Realizowane tu programy turystyczne, m. in.: „Pociągami w Łódzkie”, „Kolorowa Lokomotywa”, „Piknik Świętojański” oraz rajdy rowerowe przyciągają coraz więcej turystów. Walory turystyczne i przyrodnicze tego terenu doceniła również TVP, kręcąc tu jeden z odcinków „Polski wąg Kreta” i „Nie ma jak Polska”.

OZNAKOWANE PIESZE SZLAKI TURYSTYCZNE

1. ŁD 4525 c – Kurzeszyn PKS – Stara Rawa – Doleck – Pataki – Wycześniak – Puszcza Mariańska, 40 km, czerwony.
2. SK 1343 z – Skierniewice Rawka PKP – Budy Grabskie – Joachimów Mogiły – Tartak Bolimowski – Jesionka – Radziejowice, 53 km, zielony.
3. ŁD-4524n – Kowiesy PKS (UG) – Chełmce – Sowią Góra – Jeruzal – Olszanka – Puszcza Mariańska – Rezerwat „Puszcza Mariańska” – Jesionka PKP – Miedniewice PKS, 38 km, niebieski.
4. Szlak „Walk nad Rawką” – Bolimów PKS – Joachimów Mogiły „Pomnik Powstańców” – wysoki brzeg Rawki – Rawka PKP – Samice – Kamion – Pomnik Żołnierzy Niemieckich, 20 km, niebieski.
5. Sk-1341y Boguszyce – Łowicz, 70 km, żółty, oznakowany w granicach gmin Skierniewice, Bolimów i Nieborów.
6. ŁD 4527 s – Jeruzal – Patoki – szlak łącznikowy, 2 km, czarny, nieoznakowany.
7. Dwie trasy biegowe na terenie Nadleśnictwa Skierniewice.

OZNAKOWANE ROWEROWE SZLAKI TURYSTYCZNE

1. Szlak – Skierniewice Rawka PKP – Budy Grabskie – Droga Łowicka – rezerwat „Polana Siwica” – Nieborów, 20 km, żółty.

◀..... Ćwiczenia z orientacji w terenie podczas zajęć edukacyjnych (KP)

2. Szlak „Starych dworów” – Skierniewice PKP – Kamion – Trzcianna – Stara Rawa – Lisna – Paplin – Wola Pękoszewska – Puszcza Mariańska – Bartniki – Skierniewice PKP, 68 km, zielony.
3. Szlak „Ptaki okolicy Skierniewic” – Skierniewice PKP – park miejski – zalew – Strobów – Balcerów – Dąbrowice – Nadleśnictwo Zwierzyniec – Borowiny- rezerwat „Pola na Siwica” – BPK – Skierniewice, 42,5 km, niebieski.
4. Szlak „Grunwaldzki” – Sulejów – Wolbórz – Lubochnia – Żelechlinek – Głuchów – Wysokienice – Samice – Bolimów, 156 km, czerwony.
5. Szlak „Grodzisk Piastów Mazowieckich” – „Anielska Góra” – Rawa Mazowiecka – Kurzeszyn – Stara Rawa – Ruda – Rzeczków, 51 km, czarny.
6. Szlak „Śladami Reymonta” – Skierniewice PKP – Maków – Lipce Reymontowskie – Rogów – Słupia – Godzianów – Skierniewice, 57 km, czerwony.
7. Szlak „Nekropolii I wojny światowej” – Samice – Joachimów Mogiły – Bolimów – Skierniewice Rawka – Samice, 35 km, niebieski.
8. Szlak „Kultury Janiśławickiej” – Janiśławice – Byczki – Godzianów – Słupia – Maków – Skierniewice, 37 km, zielony.
9. Szlak „Radziwiłłowski” – Ruda – Bełchów – Dzierżgów – Bobrowniki – Arkadia, 16 km, zielony.
10. Szlak „Meandry Rawki” – Samice – Budy Grabskie, 7 km, czarny.
11. Szlak – Żelazna – Głuchów – Białynin – Słupia, 36 km, żółty.
12. Szlak łącznikowy – Strobów – Żelazna – Zapady, 20 km, czarny.
13. Szlak „Śladami rzeki Korabiewki” – Mszczonów – Puszcza Mariańska, 40 km, niebieski.
14. Szlak „Rawka Ósemka” – Kurzeszyn – Rossocha – Boguszyce – Rawa Mazowiecka – Biała Rawka – Kowiesy – Wola Pękoszewska – Jeruzal – Kurzeszyn, 106 km, niebieski.
15. Szlak „Dwory i kościoły” – Łowicz – Kiernozia – Boczki – Borów – Łowicz, 123 km, zielony.
16. Szlak „Książęcy” – Łowicz – Arkadia – Nieborów, 14 km, niebieski.
17. Szlak „Szable i Bagnety” – Łowicz – Nieborów – Bocheń, 119 km, czerwony.

ŁÓDZKI SZLAK KONNY

Najdłuższy w Europie, dla miłośników aktywnej turystyki konnej. Całkowita długość ponad 2200 km, kolor pomarańczowy,

▲ ..... Na Łódzkim Szlaku Konnym (HB)

na trasie 200 ośrodków jeździeckich, 21 punktów postojowych, 1400 tablic informacyjnych, 30 punktów informacyjnych monitorujących turystów i liczne atrakcje turystyczne. Na terenie BPK przebiega m.in. przez: Nieborów, Budy Grabskie. Rude. Esterke. Raducz.

A to ciekawe

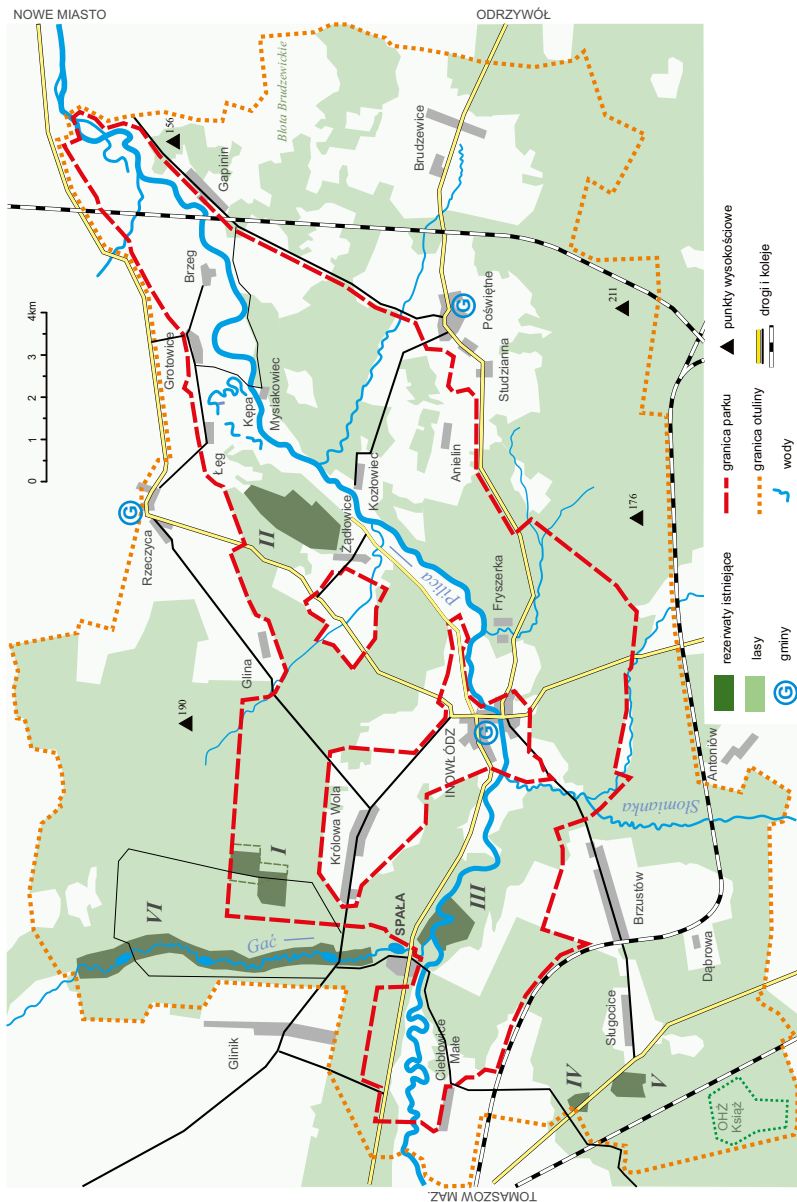
- ✓ Pole bitwy wielkiej wojny – miejsce pierwszego użycia gazów bojowych na froncie wschodnim. Na przełomie 1914/15 r. na linii Rawki i Bzury ustalił się front, toczyły się uporczywe walki pozycyjne i gwałtowne pojedynki artyleryjskie. W styczniu 2015 r. Niemcy użyli pocisków artyleryjskich wypełnionych wywołującym reakcję brońmiem ksyfury, który z powodu niskich temperatur (-20°C) okazał się zupełnie nieskuteczny. W maju 1915 r. w okolicach Bolimowa po raz pierwszy użęto do celów bojowych chloru. Na linii frontu od Tartaku po Suchą w okopach umieszczono 42 tys. butli ze sprężonym chlorem. Rosjanie byli bezbronni wobec ataków gazowych. Wg rosyjskich danych zagazowanych zostało od 7 500 do 21 000 żołnierzy, ofiarami choroby byli także sami Niemcy podczas 3-go ataku, 7 lipca 1915 r. wiatr zmienił kierunek, powodując śmierć wielu żołnierzy niemieckich. Według niektórych źródeł w wyniku starć nad Rawką podczas I wojny światowej zginąć miało łącznie aż 70 000 żołnierzy. Świadectwem tamtych wydarzeń są liczne ślady po okopach, ziemiankach i działobitniach, a także cmentarze żołnierskie we wsiach Borowiny, Bolimowska wieś, Budy Grabskie, Humin Joachimów-Mogiły, Kamion, Samice, Smolarnia, Raducz, wiskitki, wola lasiecka.
- ✓ wynalazca i gorący zwolennik broni chemicznej – prof. Fritz Haber, wizytujący nb. teatr działań wojennych w Bolimowie, otrzymał w roku 1919 Nagrodę Nobla za prace nad syntezą amoniaku, pozycjonie przed wojną.
- ✓ dęby w Puszczy Bolimowskiej – liczne wielkowe dęby rósłane po przetrzymaniu zachowujące swoją posturę, przetrwały w zbudowanej w I wojnie światowej, po której ocalała tylko taka ilość odłamków i uszkodzeń, taka ilość odłamków i uszkodzeń żelazstwa, iż żaden tartał nie jest nimi zainteresowany.

Storczyk kukutka szerokolistna (KP)

SPALSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OPCZCZNO

Rezerwy : I - Konewka, II - Żądłowiec, III - Spala, IV - Sługocice, V - Jeleń, VI - Gać Spalska

SPALSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Spalski Park Krajobrazowy utworzono w 1995 roku. Swoim zasięgiem obejmuje środkową część dorzecza Pilicy od Tomaszowa Maz. do Domaniewic. Park, obejmuje i chroni najbardziej wartościowe elementy przyrodnicze, historyczne i kulturowe Puszczy Pilickiej z bogatym i różnorodnym światem roślinnym i zwierzęcym. Na tle równinnego, mało lesistego obszaru Polski środkowej, obszar parku korzystnie wyróżnia się zwartymi kompleksami leśnymi oraz malowniczą doliną Pilicy. Rzeka płynie przez park naturalnym korytem, często meandruje, a z przyległych do doliny stref krawędziowych rozpościerają się rozległe panoramy widokowe. W okresie zaborów Lasy Spalskie upodobali sobie jako miejsce polowań carowie rosyjscy, a w okresie międzywojennym Spała stała się miejscem wypoczynku prezydentów II Rzeczypospolitej.

RZEŻBA TERENU (GEOLOGIA, GEOMORFOLOGIA)

Obszar Spalskiego Parku Krajobrazowego położony jest w obrębie dwóch dużych jednostek tektonicznych: pasa antyklinorium środkowopolskiego (antyklina Inowłódzka) i pasa synklinorium szczytowo-łódzko - miechowskiego (niecka tomaszowska). Budowa geologiczna obszaru parku wykazuje duże urozmaicenie ponieważ obok form akumulacji plejstoceniowych występują holoceniowe formy erozyjne oraz struktury mezozoiczne. Podstawowe formy ukształtowania terenu pochodzą z okresu zlodowacenia środkowopolskiego (stadiał Radomki). Duże obszary na terenie parku zajmują piaszczysto - żwirowe sandry pochodzące z okresu młodszego stadiatu zlodowacenia środkowopolskiego (stadium Warty). Na sandrach, gdzie przetrwały największe kompleksy leśne, występują

Powierzchnia parku: 13 110 ha

Powierzchnia otuliny: 24 134 ha

Rok utworzenia parku: 1995.

Położenie geograficzne: Według regionalizacji fizyczno-geograficznej Kondrackiego (1978) SpPK położony jest wraz ze strefą ochronną w prowincji Nizin Środkowopolskich, w makroregionie Wzniesienia Południowomazowieckie i obejmuje wschodnią część mezoregionu Równina Piotrkowska, północno-zachodni fragment Równiny Radomskiej oraz zachodnią część Doliny Białobrzeskiej.

Położenie administracyjne: Spalski Park Krajobrazowy położony jest w południowo - wschodniej części województwa łódzkiego, na styku dwóch powiatów: opoczyńskiego i tomaszowskiego oraz gmin: Tomaszów Mazowiecki, Inowłódz, Lubochnia, Opoczno, Poświętne, Rzęczyca oraz miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Blisko 90% powierzchni parku położone jest na terenie trzech gmin: Inowłódz, Poświętne i Rzęczyca.

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Nadpilicznych Parków Krajobrazowych
Spalski Park Krajobrazowy

ul. Piotrkowska 106, 97-310 Maszchenica,
tel./fax. 44 616 82 25 / 44 616 82 27

Adres e-mail: npk@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

..... Skarpa Jurajska w Inowłodzu z dominującą bryłą romańskiego kościołka św. Idziego (PW)

wydmy i pola piasków eolicznych. Najbardziej wyraźnym elementem rzeźby parku jest dolina rzeki Pilicy. Jej szerokość jest zmienna i z dominującą bryłą romańskiego kościołka św. Idziego w swoim przełomowym odcinku w rejonie Inowłodza wynosi ok. 1 km natomiast dalej na wschód rozszerza się do 6–8 km. Jednym z piękniejszych wzniesień z panoramą widokową jest skarpa w Inowłodzu położona tuż przy granicy z parkiem w obrębie jego wewnętrznej otuliny. Najlepsze punkty widokowe, poza obszarem przełomowym w Inowłodzu, to m.in. wysokie zbocza pradoliny w Brzustowie i Cieślówicach oraz niezależone wysoczyzny okolic Łęgu i Luboczy. W rzeźbie Spalskiego Parku Krajobrazowego widoczne są ponadto takie formy jak głazy narzutowe, występujące w strefie krawędziowej wysoczyzn, wąwozy, oraz źródła i wysięki.

WODY

Głównym ciekim wodnym i osią Spalskiego Parku Krajobrazowego jest rzeka Pilica. Jest ona ósmą co do długości rzeką w Polsce i najdłuższym lewobrzeżnym dopływem Wisły. Sieć rzeczna Spalskiego Parku Krajobrazowego uzupełniają dopływy Pilicy, do których zaliczamy: Gać, Strugę (zwaną także Liciązną, Olszynką), Luboczankę – lewobrzeżne oraz ciek spod Cieślówic, Spaleń, Słomiankę z Giełżówką, Ceteńkę, Anielinkę i Studziankę

..... Rzeka Gać w Spale (DB)

(Struga Studzieńska) – wpływające z prawej strony. Doliny dopływów Pilicy charakteryzuje kierunek (zgodny z biegiem warstw antykliny inowłodzkiej) gdzie dopływy lewobrzeżne (Liciązna, Luboczanka) biegną ku południowemu – wschodowi, a prawobrzeżne ku północnemu – zachodowi. Wąskie i płytkie doliny dopływów nabierają wyrazistości po przecięciu krawędzi doliny Pilicy i stają się głębokie i stromo stokowe. Działalność erozyjna w dolinie Pilicy objawia się licznymi starorzeczami. Występują one w okolicach Kępy, Mysiakowca, Grotowic, Brzegu, Cieślówic Małych i Kolonii Brzustów.

GLEBY

Na terenie SpPK przeważają utwory czwartorzędowe, reprezentowane przez utwory glacialne, wodnolodowcowe i zastoi-skowe oraz młodsze osady rzeczne i eoliczne. Wykształciły się z nich gleby o niskiej wartości użytkowej dla rolnictwa. Przeważają gleby bielcowe, rdzawe i brunatne kwaśne. Dna dolin rzecznych i terasy zalewowe pokryte są madamami i glebami mułowo – torfowymi. Na obszarach suchych dolin denudacyjnych i stoków występują gleby deluwialne.

FLORA

Duża różnorodność siedlisk na terenie SpPK charakteryzuje się znaczną zmiennością i różnorodnością występujących tu-taj zespołów roślinnych. Liczbę gatunków roślin naczyniowych szacuje się na ponad 800, w tym ponad 30 chronionych i 50 gatunków rzadkich bądź zagrożonych regionalnie oraz kilku gatunków chronionych grzybów i porostów.

Naturalnymi ostojami cennych składników flory parku są przed wszystkim duże kompleksy leśne. Jedną z cenniejszych ostoi rzadkich gatunków flory leśnej są siedliska ciepłolubnej dąbrowy. Odpowiada na zespolowi świetlistej dąbrowy *Potentilla albae* - *Quercetum* i w parku występuje głównie w okolicy Konewki. Można tu spotkać takie gatunki jak: orlik pospolity, miadownik melisowaty i naparstnica zwyczajna. Żyźniejsze siedliska porastają wielogatunkowe lasy grądowe, będące ostojami m.in. przylaszczki pospolitej, kokoryczy pełnej, konwalii majowej i lili złotogłów (na wielu stanowiskach). W lasach łęgowych, których największy zwarty kompleks znajduje się między Spatą a Cieblowicami można spotkać bniec czerwony, kukulkę Fuchsa, czy wawrzynka wilczytęko. Największe powierzchnie lasów zajmują ubogie bory i bory mieszane, gdzie rosną m.in. widłak jałowcowaty i goździsty, pomocnik baldaszkowy i gruszyzka mniejsza. Na terenie parku i otuliny zachowały się ponadto piękne płaty bagiennych lasów olszowych z typową mozaiką flory leśnej i szuwarowej (Żądłowice, Jeleń). Ostoją rzadkich gatunków są również półnaturalne zbiorowiska podmokłych łąk śródlęśnych, szuwarów i torfowisk. Do najciekawszych składników flory tych siedlisk należy zaliczyć: kruszczyka błotnego, czarćkęsika Kluka, centurię pospolitą i rosiczkę okrągłolistną. Na skarpach o wystawie południowej i podłożu zasobnym w związku wapnia wykształciły się bogate florystycznie murawy kserotermiczne, które najlepiej zachowane są w okolicy Inowłódza. Rosną tutaj m.in. dzwonek boloński, goździcznik wycięty, szawia łąkowa i okrągłowa. Rozległe łąki na terenie parku i otuliny są miejscem występowania m.in. kukulki szerokolistej, wielosiła błękitnego, czarćkęsa łąkowego i krwiciągu lekarskiego. Na licznych starorzeczach i zbiornikach

▲ ..... Widłak jałowcowaty (DB)

wodnych spotkać można np. grzałę żółtą, grzybienię północną czy rzadką w środkowej Polsce przestkę pospolitą.

FAUNA

Teren parku to również bardzo bogata fauna. Na terenie SpPK stwierdzono występowanie wielu rzadkich w całej Polsce gatunków owadów. Chronionymi gatunkami występującymi na tym terenie są m.in.: chrząszcz - pachnica dębowa oraz motyle - czerwńczyk nieparek i dukacik oraz modraszka teleius. Dobrze rozwinięta sieć rzeczna oraz zmniejszające się zanieczyszczenie wód sprzyja faunie ryb parku, stwierdzono tu występowanie 20 gatunków. Na uwagę zasługuje odnotowanie takich gatunków chronionych jak: różanka, kosa złotawa, głowacz białopłetwy i minóg strumieniowy. Świat ptaków i gadów SpPK reprezentuje 18 gatunków. Są wśród nich: grzebiuszka ziemna, ropucha paskówka, rzekotka drzewna, żmija zygzakowata oraz dwa gatunki chronione obszarów Natura 2000 - traszka grzebieniasta i kumak nizinny. Dotychczas na terenie parku i otuliny stwierdzono występowanie ponad 200 gatunków ptaków, w tym aż 156 gatunków gniazdowało w ostatnich 30 latach, niestety w ostatnich latach wiele z nich drastycznie zmniejszyło swoją liczebność bądź już nie występują na terenie parku i otuliny. Dolina rzeki Pilicy stanowi ostoję wielu gatunków ptaków wodno-błotnych. Gniazdują tutaj derkacze, czajki, kszuki oraz ostatnio coraz liczniej łabędzie nieme. Na samej rzece spotkać można zimorodka, gągola i nurogę. Z innych ptaków związanych z Pilicą można wymienić brodzca piskliwego, brzegówkę i dziwonię. Stare lasy dębowo-sosnowe, rozległe łągi i olsy są ostoją dla wielu rzadkich gatunków ptaków leśnych takich jak: dzięcioł czarny, dzięcioł średni, bocian czarny, żuraw, trzmielojad, kobuz, siniak, mucholówka mała.

◀ ..... Orlik pospolity (DB)

▲ ..... Bóbr europejski (PW)

Nad strumieniami można spotkać rzadkie w woj. łódzkim pliszki górskie. Na terenach otwartych widywane są m.in.: kuropatwy, srokosze i dudki. Z ciekawszych gatunków widywanych podczas przeletów i zimowania na uwagę zasługują: krakwa, bielik, rybołów, orlik krzykliwy, sokół wędrowny, kobczyk, błotniak stepowy, pliszka cytrynowa, kulik wielki, dubelt, czeczotka oraz górniczek. Na terenie SpPK i jego najbliższej okolicy stwierdzono 52 gatunki ssaków. Dobrze poznaną grupą ssaków w parku są nietoperze, których dotychczas stwierdzono aż 15 gatunków. Z tej grupy trzy gatunki znajdują się w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt, są to: nocek Bechsteina, nocek hydłokwłoty i borowiaczek. W bunkrach w Konewce istnieje jedno z największych zimowisk nietoperzy w Polsce. Corocznie przebywa tu nawet ponad 1500 osobników. Nad Pilicą i jej dopływami dość powszechnie spotykane są bobry i wydry, a w rozległych lasach nie trudno o spotkanie z jeleniami i danielami.

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Na terenie Spalskiego Parku Krajobrazowego tereny o szczególnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych zostały objęte dodatkową opieką prawną w postaci różnych form ochrony przyrody. Najcenniejsze fragmenty naturalnych zbiorowisk przyrodniczych chronione są w parku i jego strefie ochronnej w formie 6 rezerwatów przyrody, są to:

Żądłowice – rezerwat leśny, utworzony w roku 1968 o łącznej powierzchni 241,19 ha, charakteryzuje się niezwykle ciekawymi układami hydrologicznymi i siedliskowymi. Rezerwat znajduje się na terenie doliny Pilicy, która w tym miejscu jest bardzo szeroka i ma urozmaiconą mikrorzeźbę. Urzeźbienie terenu w postaci bardzo licznych, na przemian obok siebie leżących, wzniesień i dolinek oraz wysięki u podnóża wyższej terasy tworzą ciekawe, jedyne w kraju, pasowe układy siedlisk, pokryte całkowicie innymi zbiorowiskami leśnymi. W dolinkach występują bagienne lasy olszowe, a na wzniesieniach suche bory sosnowe. Ols w Żądłowicach ma pełną listę gatunków charakterystycznych i właściwą strukturę kępkowo – dolinkową. Ponieważ przez wiele miesięcy w roku dolinki wypelnia woda, rosną w nich rośliny bagienne i wód przybrzeżnych: czernień błotna, gorysz błotny, marek szerokolistny, kaczeniec, turzycza odległokłosowa, karbieniec

▲ ..... Rezerwat Żądłowice (PW)

pospolity i inne. Runo tworzy gęsty łan borówki czarnej i brusznicy, gdzie indziej gęsta darń mchów pokrywa glebę, w dużej ilości występują widłaki. Część rezerwatu porasta stary drzewostan sosnowy, w którym miejscami występują wspaniałe okazy sosny o charakterystycznie rzeźbionej kołnierzykowej korze.

Spała – rezerwat leśny, utworzony w roku 1958, położony jest w sąsiedztwie Spały, na terenie Lasów Państwowych, po obu brzegach Pilicy i zajmuje powierzchnię 102,70 ha. Jest przykładem naturalnej fitocenozy leśnej, jaka dawniej panowała w Puszczy Pilickiej. Rezerwat został utworzony w celu zachowania, ze względów naukowych i dydaktycznych, położonego nad Pilicą fragmentu lasu mieszanego o charakterze naturalnym. Przedmiotem ochrony

◀ ..... Pliszka górsko (SK)

▲ ..... Rezerwat Spała (DB)

na terenie rezerwatu są lasy grądowe z prastarymi 200 letnimi dębami i grabami oraz 200 letnimi sosnami. Ochroną objęto też wiele innych gatunków drzew, spotkać można także jawory, graby, olchy i świerki. Do osobliwości należy zaliczyć szczątkowy, ginący drzewostan jodłowy, występujący tu na granicy zasięgu występowania. W bogatym runie rezerwatu na uwagę zasługują takie gatunki, jak: kokorycz pełna, zawilec gajowy i żółty, przylaszczka pospolita, miodunka ćma, łuskiewnik różowy, niecierpek pospolity, fiolek przedziwny, turówka wonna, a także inne rzadkie gatunki jak: bniec czerwony, rzezuha niecierpkowa, starzec bagienny.

Konewka – rezerwat leśny, utworzony w roku 1978, obecnie zajmuje powierzchnię 99,91 ha. Głównym przedmiotem ochrony są fitocenozy świetlistej dąbrowy oraz grądu subkontynentalnego. Dąbrowę świetlistą buduje drzewostan dębowy w wieku od 160 do 260 lat. Występująca tu dąbrowa świetlista należy do najpiękniejszych zbiorowisk leśnych w Polsce. Drzewostany dąbrowy świetlistej charakteryzują się dużą zgodnością składu gatunkowego z naturalnym siedliskiem. Jest to gęsta i różnorodna murawa złożona z traw i roślin dwuliściennych. Flora rezerwatu obejmuje ponad 150 gatunków roślin w tym rzadkie i piękne rośliny leśne, takie jak jaskier wielokwiatowy, pięciornik biały, sierpek barwierski, dziurawiec skąpolistny, widłak jałowcowaty, perłówka żółta, lilia złotogłów, kokoryczka wonna, naporstnica zwyczajna, miodownik melisowaty, czerniec gronkowy i wiele innych.

Stugocice – rezerwat florystyczny utworzony w roku 1984, obejmuje powierzchnię 8,99 ha. Chroniony jest tu żywiec dziewięciolistny – gatunek bardzo rzadki na niżu, którego ojczyzną są górskie lasy bukowe. Ta dorastająca do 60 cm wieloletnia roślina zielna, na tym stanowisku występuje masowo. W kwietniu rozwija swoje liście i białe seledynowe kwiaty, a znika już w końcu maja.

Jeleń – rezerwat leśny, o pow. 48,97 ha, utworzony w 1976 roku. Zachował się tutaj prawdziwie puszczański krajobraz boru sosnowego i świerkowo-jodłowego. Jodła w rezerwacie Jeleń występuje na północnym zasięgu występowania w Polsce. Rosną tu również stare dęby a wilgotne lasy olchowe graniczą z siecią niewielkich śródleśnych polan, które są znakomitym miejscem schronienia zwierzyny leśnej. Flora rezerwatu obejmuje 6 gatunków porostów, 45 gatunków mszaków i 248 gatunków roślin naczyniowych. Wśród nich rośliny chronione: widłak jałowcowaty, kruszczyk szerokolistny, czarликęsik Kluka.

Gać Spalska – rezerwat leśny, powołany w roku 2006, o powierzchni 81,65 ha. Obejmuje on fragment doliny rzeki Gać (dopływ Pilicy) o długości blisko 8 km, między miejscowościami Jasień i Spała. Celem ochrony w rezerwacie jest zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych naturalnie wykształconych zespołów roślinnych – głównie łągu jesionowo – olszowego i olsu porzeczkowego, związanych ze śródleśną rzeką niziną oraz stanowisk chronionych i rzadkich roślin i zwierząt. Część powierzchni objęta jest ochroną ścisłą, w tym wody rzeki Gać i liczne zbiorniki. Występuje tu wiele rzadkich i chronionych roślin charakterystycznych dla terenów bagiennych takich jak: bagno zwyczajne, rosiczka okrągłolistna, modrzewnica zwyczajna, nerecznica błotna, kosmatka owłosiona, kalina karalowa. Ponadto w granicach SpPK ustanowiono łącznie 23 pomniki przyrody. Są to pojedyncze stare drzewa, grupy drzew lub aleje. Wyznaczono 4 obszary **Natura 2000**. Są to 3 specjalne obszary ochrony siedlisk i 1 obszar ochrony ptaków. Inne tereny wartościowe pod względem przyrodniczym chronione są jako użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne i zespoły przyrodniczo krajobrazowe.

ZABYTKI

Na obszarze Spalskiego Parku Krajobrazowego występuje dużo cennych zabytków ruchomych, nieruchomych i archeologicznych. Znajdują się one m.in. w miejscowościach:

Inowłódz – średniowieczne miasto położone nad Pilicą, gdzie krzyżowały się ważne trakty handlowe. Miejscowość należy do najstarszych w województwie łódzkim. Już w XII w. dokumenty potwierdzają istnienie karczmy, komory celnej i kościoła. Mowa tu o pochodzącym z ok 1086 roku romańskim kościele św. Łdźiego – jednym z najstarszych polskich zabytków budownictwa sakralnego. W Inowłodzu, znajduje się również zamek królewski. Budowla wzniesiona w połowie XIV wieku w dolinie Pilicy, otoczona fosą broniła ważnej przeprawy przez rzekę. Zamek jest obecnie częścią zrekonstruowany w postaci trwałej ruiny i pełni rolę gminnego

▲ ..... Zamek w Inowłodzu (DB)

ośrodka kultury oraz punktu informacji turystycznej. Ponadto w Inowłodzu znajdziemy budynek dawnej synagogi z XIX wieku, pozostałości amenantarza żydowskiego, oraz parafialny kościół św. Michała wzniesiony w roku 1520.

Spała – do najcenniejszych zabytków miejscowości należy wybudowany w 1923 roku z inicjatywy prezydenta Stanisława Wojciechowskiego drewniany kościół – kaplica, ze stylizowanym ludowym wystrojem wnętrza. Pozostałością po czasach carskich jest żeliwny posąg żubra, który z woli Aleksandra II był postawiony w 1862 roku w Białowieży, a w roku 1929 decyzją prezydenta Ignacego Mościckiego trafił do Spały. Inne ciekawe zabytki Spały to most na Pilicy, oraz wieża ciśnieni z pompownią.

Rzeczycza – pierwsza wzmianka o miejscowości jako wsi królewskiej pochodzi z 1335 roku. Z 1365 roku pochodzi wzmianka o tutejszym kościele p. w. św. Katarzyny. Pod koniec XVIII wieku Rzeczycza uzyskała status starostwa, a w 1790 roku prawa miejskie. Jednak po upadku powstania listopadowego prawa te utraciła. W Rzeczycy mieszkał w latach 1779–1804 Jędrzej Kitowicz – pisarz historyczny, pamiętnikarz, konfederat barski i kanonik kaliski. Autor kroniki pt. „Historia Polski” oraz „Opisu obyczajów za panowania Augusta III”.

Studzianna-Poświętne – nazwa miejscowości Studzianna pojawiła się w źródłach dopiero od 1485 roku. Gwałtowny rozwój osady rozpoczyna się wraz z pojawieniem się obrazu Świętej Rodziny, który w połowie XVII wieku zasłynął jako cudowny. Początkowo naphywali tu pielgrzymi, a wśród nich królowie – Michał Korybut Wiśniowiecki i Jan III Sobieski. Właściciele osady, Starołęccy, wnieśli tu w latach 1673–1674 drewniany kościół i klasztor, w którym od 1674 roku osadzili członków Oratorium św. Filipa Neri. Jest to najcenniejsze założenie klasztorne tego okresu, jeden z ciekawszych zabytków architektury sakralnej w Polsce. W 1974 roku kościół w Poświętnem został podniesiony do rangi bazyliki mniejszej. Do dziś jest to miejsce kultu religijnego, które przyciąga pielgrzymów i turystów z całego kraju.

TURYSTYKA

Walory przyrodnicze i krajobrazowe parku od dawna przyciągały tu turystów oraz amatorów stałego wypoczynku. Rezydencjonalne tradycje Spały sprawiły duże zagęszczenie bazy czasowo – wypoczynkowej. Dla amatorów ciszy i spokoju, z dala od spalskiego wakacyjnego gwaru, z pomocą przychodzą kwatery prywatne w okolicznych letniskowych wsiach tj. Teofilów, Zakościele, Żądłowice. Dużą atrakcją miejscowości jest Ośrodek Przygotowań Olimpijskich stanowiący profesjonalną bazę treningową dla drużyn kadry narodowej i olimpijskiej kilkudziesięciu dyscyplin sportowych. Na szukających wypoczynku aktywnego czekają szlaki piesze, rowerowe, kajakowe i konne – które przemierzając poznamy piękno krajobrazu parku – jego historię zabytki i folklor.

Szlaki turystyczne i ścieżki edukacyjne w Spalskim Parku Krajobrazowym Piesze:

Szlak Spalskiego Parku Krajobrazowego – koloru zielonego, relacji: Tomaszów Mazowiecki – Spała – rezerwat Konewka – Liciążna – rezerwat Żądłowice – Grotowice – Lubocz, całkowita długość szlaku – 54,5 km.

Szlak Partyzancki im. mjr Henryka Dobrzańskiego – koloru czerwonego, relacji: Radomsko PKP – Wygoda – Włnyce – Przedbórz – Bąkowa Góra – Sulejów – Tomaszów Mazowiecki – Spała – Poświętne – Drzewica, długość w granicach SpPK – 17 km.

Szlak im. Prezydenta Ignacego Mościckiego – koloru niebieskiego, relacji: Spała – Jeleń – Smardzewice – Biała

◀ ..... Synagoga w Inowłodzu z pocz. XIX w. (PW)

Góra – rezerwat przyrody Niebieskie Źródła – Skansen Rzeki Pilicy – Tomaszów Mazowiecki, całkowita długość szlaku 25 km.

Rowerowe:

Szlak Carskich łowów – koloru żółtego, relacji: Smardzewice – Spała – rezerwat Konewka – Głina – rezerwat Źądłowiec – Rzeczyca, długość szlaku w granicach SpPK – 16,8 km.

Trakt przez Puszcę Pilicką – koloru zielonego, relacji: Czerniewice – rezerwat Konewka – Spała – Poświętne, długość szlaku w granicach SpPK – 20,4 km.

Droga do Żubrów – koloru czerwonego, relacji: Smardzewice – Brzustów – Inowłódz, długość szlaku w granicach SpPK – 2 km, Konny:

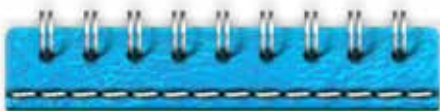
Łódzki Szlak Konny – przez obszar parku przebiega częściowo odcinek 12 i 13 pętli zewnętrznej szlaku liczącej prawie 1500 km. Odcinki te w SpPK przebiegają na trasie: Rzeczyca – Ponikta – Inowłódz – Zakościele – Królowa Wola – Spała – Brzustów – Ośrodek Hodowli Żubrów – Smardzewice i liczą około 36 km. Ścieżki edukacyjne:

Ścieżka przyrodnicza „Lasy Spalskie” – rozpoczyna się przy Domu Leśnika w Spale i prowadzi przez rezerwat leśny Spała do pomnika (obelisku) św. Huberta. Składa się z ona z 7 przystanków prezentujących największe walory rezerwatu w formie opisów i rysunków. Ścieżka umożliwia samodzielne poznanie gatunków roślin i zwierząt chronionych, prezentuje potęgę lasu, rzeki oraz zależności wszystkich elementów ekosystemu.

Ścieżka edukacyjno – historyczna „Śladami Odstału mjr Hubala” – ścieżka składa się z ośmiu tablic-przystanków, opisujących działania i historię hubalczyków. Ścieżka poprowadzona jest głównie lasami od Dęby w okolicach Opoczna poprzez Poświętne i dalej Wólkę Kuligowską, Mysiakowiec, Ponikta, Kozłowiec, do Anielina, gdzie stoi Szańc majora Henryka Dobrzańskiego – Hubala.

▲ ..... Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach (PW)

A to ciekawe

- ✓ ośrodek Hodowli żubrów w Smardzewicach Ośrodek powstał w 1934 roku z inicjatywy prezydenta Ignacego Mościckiego i nosi jego imię, pierwotnie funkcjonował jako zwierzyńiec dla bizonów, przekazanych przez Polnię Kanadyjską w 1935 roku. Pierwszego żubra przywieziono 22 stycznia 1936 roku, był to byk o imieniu Tuchacz. Przed wybuchem II wojny światowej w ośrodku przebywała 7 bieżonów, 12 żubrów-bizonów i 2 żubry. Dopiero przywiezienie w 1941 roku dwóch byków z Pszczązyn i czterech jahiwek z Białowieży zapoczątkowało prawdziwą hodowlę żubrów smardzewickich, w 1943 roku w ośrodku urodziły się pierwsze cielęta żubrów nizinnych (białowieckich) – byczki Poraj i Popoln. Zostały one zgłoszone do „Księgi Rodowej żubrów”, gdzie po raz pierwszy w rubryce „hodowca” wpisano Smardzewice. W 1946 roku ośrodek przeszedł w zarząd Kampinoskiego Parku Narodowego i jest jego filią, w naszym województwie, w 1998 roku ośrodek udostępnił do zwiedzania, zbudowano platformę widokową, nowe wybiegi i tablice edukacyjne.
- ✓ Konewka - bunkry z czasów II wojny światowej. Budowę bunkrów Niemcy rozpoczęli wiosną 1940r. Główny obiekt kompleksu w Konewce - żelbetonowy bunkier - schron ma długość 380m, obok zbudowano mniejsze schrony zaplecza technicznego mieszczące agregaty prądotwórcze, kotłownię i wentylatory. Najprawdopodobniej obiekty te miały służyć zabezpieczeniu przed atakiem lotniczym pociągów specjalnych pełniących funkcje ruchomych ośrodków dowodzenia oraz ich personelu.

◀ ..... Zimorodek rys. (PW)

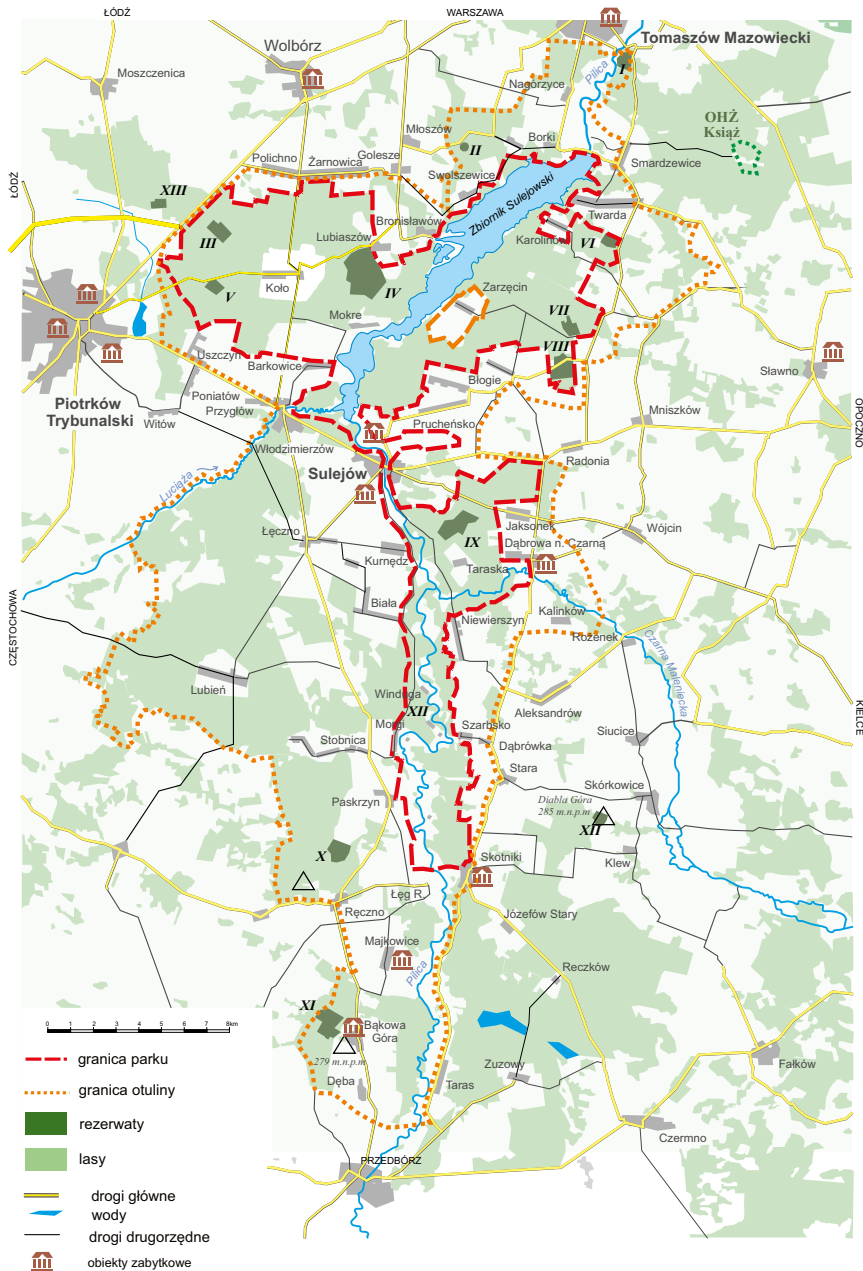
◀ ..... Na szlaku wodnym Pilicy (PW)

SULEJOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rezerваты: I - Niebieskie Źródła, II - Czarny Łęg, III - Meszcze, IV - Lubiaszów, V - Las Jabłoniowy, VI - Twarda, VII - Gaik, VIII - Błogie, IX - Jaksonek, X - Wielkopole, XI - Jawora, XII - Diabla Góra, XIII - Dęby w Meszczach

SULEJOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Sulejowski Park Krajobrazowy obejmuje i chroni jeden z najcenniejszych fragmentów dorzecza Pilicy w jej środkowym odcinku od okolic Bąkowej Góry po okolice Tomaszowa Mazowieckiego. Osią parku jest rzeka Pilica i wybudowany na niej w latach 70. Zbiornik Sulejowski. Park chroni krajobraz nadrzeczny Pilicy, Czarnej Malenieckiej (Koneckiej), delty Luciąży oraz śródlęśnych strumieni, np. strugi Młynki czy Rosochy oraz przylegające do nich najbardziej cenne przyrodniczo tereny z lasami będącymi pozostałościami Puszczy Pilickiej.

▲ ..... Zalew Sulejowski (PW)

RZEŻBA TERENU

Na terenie parku budowa geologiczna ma charakter przejściowy między dwoma prowincjami Nizin Środkowopolskich i Wyżyny Małopolskiej. Cechą Nizin Środkowopolskich jest

Powierzchnia parku: 17 030 ha
 Powierzchnia otuliny: 36 730 ha
 Rok utworzenia parku: 1994
 Położenie geograficzne: park położony jest w trzech mezo-regionach geograficznych: Równina Piotrkowska, Wzgórze Radomszczańskie i Wzgórze Opoczyńskie
 Położenie administracyjne: park położony jest na terenie woj. łódzkiego, w trzech powiatach: piotrkowskim, tomaszowskim i opoczyńskim.
 Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa łódzkiego
 Kontakt:
 Oddział Terenowy Nadpilicznych Parków Krajobrazowych Sulejowski Park Krajobrazowy
 ul. Piotrkowska 106, 97-310 Moszczenica
 tel: 44 616 82 25,
 fax: 44 616 82 27
 Adres e-mail: npk@parkilodzkie.pl
 Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

zaleganie pokryw osadów czwartorzędowych i form powierzchni ziemi z tego samego okresu, natomiast Wyżyny Małopolskiej dominacja form trzeciorzędowych zbudowanych z osadów mezozoicznych, a także starszych. W wielu miejscach starsze utwory geologiczne zalegają bardzo płytko pod powierzchnią ziemi. Różnice wysokości względnych mają

◀ ..... Rzeka Luciąża (MS)

▲ ..... Rzeka Pilica (MS)

z południa na północ, co związane jest z zaleganiem, pod dość płaskimi tu osadami czwartorzędowymi, utworów mezozoicznych. Znaczne modyfikacje w układzie rzeźby terenu powoduje tu także stosunkowo głęboka i wąska dolina Pilicy. Pokrywa czwartorzędowa traci ciągłość i dość często pojawiają się przy powierzchni osady jurajskie i kredowe.

WODY

Obszar Sulejowskiego Parku Krajobrazowego położony jest w obrębie zlewni środkowej Pilicy. Cechą charakterystyczną tych obszarów jest naturalny krajobraz rzeczny środkowego odcinka Pilicy oraz licznych śródleśnych strumieni. Na terenie Parku, do Pilicy, płynącej z południa na północ, uchodzą rzeki średnie, takie jak Czarna Maleniecka i Luciąża, rzeki małe, takie jak Jaworka, Ojrzanka, Stobienka, Radonia i Struga Młynki oraz cieki bezimienne. W centralnej części SPK znajduje się Zalew Sulejowski (znany również jako Zbiornik lub Jezioro Sulejowskie). Jest to sztuczny zbiornik retencyjny, utworzony w latach 1969–1973 poprzez spiętrzenie wody rzeki Pilicy w Smardzewicach, w miejscu, gdzie Dolina Pilicy naturalnie się zwęża. Jest to jeden z największych akwenów wodnych w środkowej Polsce o powierzchni 22 km², długości ok. 17 km i szerokości dochodzącej do 2 km. Zbiornik ciągnie się od Sulejowa do Smardzewic. Celem

utworzenia zbiornika było zaopatrzenie łodzi i Tomaszowa Maz. w wodę. Obecnie pełni głównie funkcję turystyczno-rekreacyjną, stanowi miejsce wypoczynku i rekreacji dla turystów. Są tu liczne plaże, kąpieliska, ośrodki wypoczynkowe, hotele i inne obiekty infrastruktury turystycznej takie jak przystanie wodne i wypożyczalnie sprzętu wodnego. Jest również ostoją wielu gatunków ryb, m.in. szczupak, okoń, leszcz.

▲ ..... Pomnikowa aleja wierzb ogłowionych na Bąkowej Górze (MS)

FLORA

Większą część parku i otuliny pokrywają lasy, które zajmują prawie 70 % powierzchni parku. Zbiorowiska leśne reprezentowane są m.in. przez bory sosnowe i mieszane, grądy, lasy łęgowe w dolinach rzek oraz na terenach bardziej suchych

▲ ..... Rezerwat Wielkopole (PW)

◀ ..... Trzy Morgi (MS)

dąbrowa świetlista. Najcenniejsze zbiorowiska nieleśne jakie można spotkać to: zbiorowiska roślinności wodnej i szuwarowej, roślinności wilgotnych i suchych łąk w dolinie Pilicy i jej dopływów oraz murawy kserotermiczne i ciepłolubne zarosła na nadrzecznych skarpacech.

Stwierdzono wiele gatunków roślin podlegającej ochronie całkowitej i częściowej. Do osobliwości florystycznych należą rośliny górskie, spotykane w lasach na zboczach wzniesień jak: widłak wroniec, kosatka kielichowa, parzydło leśne, kokoryczka okółkowa oraz rośliny ciepłolubne rosnące na następczości nadpłycicznych skarpacech: zanokcica skalna, szalwia łąkowa i okrągowa, głowienka wielkokwiatowa, czyściec prosty, pluskwica europejska i goździcznik wcięty.

FAUNA

Bogata fauna Parku związana jest z siedliskami leśnymi i wodnymi, stwierdzono tu występowanie 39 gatunków ssaków. Należą do nich duże zwierzęta leśne: jeleń, daniel, sarna, dzik, borsuk, jenot i lis oraz przebywający tu okresowo łos. Z wodami związa-

▲ ..... Sarna (MS)

ne są bóbr, wydra i karczownik. Zśród ssaków występujących w Sulejowskim Parku 30 gatunków ssaków podlega ochronie. W Parku występuje 196 gatunków ptaków, w tym 146 gatunki lęgowe. Należą do nich m.in.: bocian czarny, myszołów zwyczajny, trzmielojad, gołębiarz, krogulec, pustułka, kobuz, pójdzka, sowa uszata, cietrzew, orzechówka, siniak, jarząbek, lelek, dzięcioły

▲ ..... Zmiya zygzakowata (MS)

duży, średni i zielony. Na Zbiorniku Sulejowskim oraz nad Pilicą i jej dopływami gnieźdzą się takie rzadkie ptaki wodnoblodne, jak: perkoz rdzawoszyi, perkoz zausznik, bąk, cyraneczka, gągoł, mewa mała i rybitwa biało-czelna, płatkonóg sztyldziobny. W SPK stwierdzono występowanie 5 gatunków gadów i 12 gatunków płazów. W wodach Zbiornika Sulejowskiego, Pilicy oraz jej dopływach żyje 35 gatunków ryb i kręgloustych, z których do rzadkich i zagrożonych należą: minóg ukraiński i kosa złotawa.

Wśród rzadkich gatunków owadów warto wymienić gatunki ciepłolubne takie jak: cykady, piewika górskiego i skoczka uszatego, motyle szlaczkonia szafrańca, skalnika stepowego i skalnika dryad oraz chrząszcza paśnika niszczyciela. Inne godne uwagi gatunki owadów to motyle: paź – królowej i żeglarz, mieniaki – strużnik i tęczowy, szlaczkoń torfowiec, czerwoczyk najmniejszy i modraszek torfowiec, a także chrząszcze: kozioróg dębosz, kozioróg bukowiec, pachnica dębowa oraz kilka gatunków biegaczy i tęczników.

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Obszary Sulejowskiego PK o ciekawych walorach przyrodniczych i krajobrazowych objęto prawną ochroną w postaci 11 rezerwatów przyrody:

Rezerwat Lubiaszów – największy rezerwat na terenie SPK – należy on do najważniejszych i największych obiektów chronionych na terenie dawnej Puszczy Pilickiej o powierzchni 202,49 ha. Zachowały się tu wielogatunkowe, stare drzewostany w tym, należące do najcenniejszych w Polsce Środkowej, naturalne stanowisko jodły pospolitej, rosnącej tu przy północnej granicy występowania tego gatunku

w Europie. Występujące w rezerwacie skupisko 200-letnich dębów szypułkowych oraz grup 150-letnich modrzewi polskich stanowią relikty minionych epok. Najstarsze jodły, podobnie jak modrzewie, liczą około 150 lat, a ich rozmiary są okazałe: do 37 m wysokości i ponad 3 m obwodu pnia. Stwierdzono kilkanaście gat. roślin chronionych, m.in. widłaki, storczyki, orlik pospolity, wawrzynek wilczczyko, bluszcz

▲ ..... Małe Groty (MS)

pospolity. Miejsce to posiada wybitną wartość przyrodniczo - leśną, naukowo - dydaktyczną i krajobrazową. Rezerwat wchodzi w skład specjalnego obszaru ochrony siedlisk sieci NATURA 2000 o nazwie Lubiaszów w Puszczy Piłkiczej.

Rezerwat Błogie - rezerwat leśny, o pow. 68,22 ha. Przedmiotem ochrony w rezerwacie jest populacja jodły pospolitej, która występuje we wszystkich stwierdzonych tutaj zbiorowiskach leśnych i bardzo dobrze się odnawia. Miejsce to charakteryzuje się wybitnymi wartościami krajobrazowymi z 200-letnim starodrzewiem dębowo-sosnowym.

Rezerwat Twarda - rezerwat leśny, o pow. 22,79 ha. Występuje tu wielogatunkowy las liściasty i bór mieszany dębowo - jodłowy. Dominują naturalne stanowiska jodły przy północnej granicy zasięgu występowania.

Rezerwat Wielkopole - rezerwat leśny, o pow. 42,08 ha. Celem ochrony w rezerwacie jest cenny fragment naturalnego stanowiska jodły pospolitej występujący w okolicy wzgórza Czartoria. Cennym obiektem przyrodniczym jest nie tylko sam rezerwat, ale także całe uroczysko Wielkopole. Na odcinku Czartoria - Wielkopole - Młynki występuje bogata mozaika krajobrazów roślinnych, różnorodnych typów siedliskowych lasu z mnogością gatunków drzew, krzewów, ziół, mszaków, porostów, grzybów oraz zwierząt.

Rezerwat Gaik - rezerwat leśny o pow. 35,85 ha. Przedmiotem ochrony jest las liściasty z dużą obecnością 200 - letnich dębów. Jest to typowy przykład lasu puszczańskiego o wybitnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, występuje tu bogata i zróżnicowana flora oraz fauna.

Rezerwat Meszcze - leśny o pow. 35,32 ha. Ochronie podlega cenny i rzadki fragment lasu mieszanego z licznym udziałem dynamicznie rozwijającej się lipy drobnolistnej.

Rezerwat Las Jabłoniowy - rezerwat leśny, o pow. 19,03 ha. Chroni naturalne stanowiska dzikich drzew owocowych, głównie gruszy, jabłoni leśnej oraz czeresni ptasiej.

Rezerwat Jaksonek to rezerwat leśno - florystyczny, o pow. 79,67 ha. Jest to fragment dobrze zachowanego platu dąbrowy świetlistej, ale głównym przedmiotem ochrony jest obecność naturalnego stanowiska rośliny będącej reliktem polodowcowym - zimoziola północnego.

Rezerwat Jawora - rezerwat florystyczny, o pow. 87,99 ha. Obejmuje fragment lasu, w którym dominuje grąd. Występuje tu również w mniejszym udziale bór mieszany, fragment dąbrowy świetlistej, łęg oraz ols. Głównym przedmiotem ochrony jest bogata flora o dużym zróżnicowaniu.

▲ ..... Rezerwat Lubiaszów (MS)

Do najcenniejszych gatunków występujących w rezerwacie należą m.in. zimoziół północny, butanik wielkokwiatowy, tajeża jednostronna, parzydło leśne, pehnik europejski, kukulka Fuchsa, widłak wroniec.

Rezerwat Czarny Łąg - to rezerwat torfowiskowy, o pow. 2,46 ha., w którym przedmiotem ochrony jest torfowisko wysokiego typu atlantyckiego ze stanowiskiem bagnicy torfowej.

Rezerwat Niebieskie Źródła to rezerwat wodno-krajobrazowy o pow. 28,77 ha. Najbardziej znany rezerwat

▲ ..... Rezerwat Niebieskie Źródła (KKr)

Sulejowskiego Parku Krajobrazowego, który należy również do Obszarów Natura 2000. Główną atrakcją i przedmiotem ochrony w rezerwacie jest zespół wywierzysk, pięknych i malowniczych źródeł krasowych, wraz z rozlewiskami utworzonymi przez kanały odpływowe. Charakterystyczną cechą tego miejsca jest turkusowa barwa źródeł, która jest efektem składu chemicznego wody i załamania światła. Dodatkowo uroku wywierzyskom nadają pulsujące gejzery z piasku podzucanego przez źródłaną wodę. Temperatura wody jest stała w ciągu roku, wynosi około 9° C, w okolicy wywierzysk nigdy nie zamarza. Rezerwat położony jest w dolinie Pilicy, na prawym brzegu rzeki, w południowo wschodniej części miasta Tomaszowa Mazowieckiego. Jest ostoją dla wielu gat. ptaków np. remiza, zimorodka oraz kaczek (krzyżówki, czernicy, cyraneczki, gągoła).

Na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego powołano 77 użytków ekologicznych o łącznej pow. 65,5 ha. Są to najczęściej starorzecza, kompleksy śródleśnych torfowisk, obniżenia terenu w lasach okresowo zalewane wodą. Przy Zbiorniku Sulejowskim oraz na jego wodach utworzono dwa ważne dla ochrony ostoi ptaków wodno – błotnych użytki ekologiczne:

Murowaniec – jest to odcinek Pilicy od Podklasztorza do Barkowic Mokrych o dł. około 3 km. Stanowi on połowę powierzchni tzw. małego zalewu, wyraźnie oddzielonego od pozostałej części zbiornika przewężeniem w rejonie Barkowic Mokrych. Jest to obszar z licznymi wypłyceniami i wysepkami, porośnięty turzycowiskami i krzewami wierzby.

Bronisławów obejmuje stawy w sąsiedztwie zbiornika oraz kilka sporych wysp na zbiorniku poprzedzielanych płycznami i zarastającymi kanałami. W tym miejscu corocznie gniazduje m.in. kilkaset par śmieszki. Poziom wód w stawach znacznie opada, gdyż zarastają one w procesie naturalnej sukcesji. Na obszarze małego zalewu regularnie gniazdują m.in.: perkoz

dwuczuby, bąk, bączek, błotniak stawowy, śmieszka i rybitwa czarna. Jest to miejsce atrakcyjne podczas wiosennych i jesiennych przelotów. Można to obserwować żerujące gągoły, nurogęsi, ogorzalki i uhle.

Na obszarze Sulejowskiego Parku Krajobrazowego ustanowiono pięć obszarów Natura 2000.

Dolina Czarnej (PLH260015) powierzchnia : 5780,6 ha
Obszar ostoi obejmuje naturalną dolinę meandrującej rzeki Czarnej Koneckiej (Malenieckiej) wraz ze starorzeczami. Jest to największy prawobrzeżny dopływ Pilicy. Środkowy odcinek doliny przecinają dwa szlaki komunikacyjne o znaczeniu krajowym. Jest to droga krajowa numer 74 Kielce – Piotrków Trybunalski oraz Centralna Magistrała Kolejowa. Przez teren ostoi przechodzą następujące szlaki rowerowe i piesze:

Rowerowe: zielony (Sielpina – Czarniecka Góra), niebieski (Żarnów – Antoniów)

Pieszne: Czarny (Wólka Plebańska – rezerwat „Skalki Piekielko nad Nieklaniem”), żółty (Koškie – Serbinów), czerwony (Łączna – rezerwat „Diabla Góra”).

Dolina Środkowej Pilicy (PLH100008) powierzchnia: 3787,4 ha

Ostoją obejmuje odcinek Pilicy o długości 40 km od Przedborza na południu do Sulejowa na północy. Ostoją usytuowana jest w centralnej Polsce w pobliżu trasy z Łodzi do Kielc. Warto odwiedzić okolice Doliny Środkowej Pilicy ze względu na piękno przyrody, ale także liczne zabytki architektury i nadal żywe tradycje kultury ludowej. W okolicy ostoi znajduje się także Zalew Sulejowski, który jest idealnym miejscem rekreacyjnych, szczególnie dla osób pragnących uprawiać windsurfing, czy żeglarstwo. Miłośnicy jazdy konnej nie ominą na pewno Stada Ogierów w Bogusławicach z Klubem Jeździeckim, w którym można pojeździć konno lub wybrać się na przejażdżkę zabytkowymi bryczkami. W okolicy wyznaczonych jest kilka tras pieszych i rowerowych m.in. ścieżka rowerowa im. Zygmunta Goliata wokół Zalewu Sulejowskiego. Zaplecze nodelegowe i gastronomiczne jest bardzo bogate. Do dyspozycji turystów są hotele, pensjonaty, a także kwatery agroturystyczne rozsiane równomiernie po całym regionie.

Lubiaszów w Puszczy Pilickiej (PLH100026) powierzchnia: 206 ha

Obszar obejmuje rezerwat Lubiaszów, chroniący ekosystemy o naturalnych cechach, dawnej Puszczy Pilickiej. Rezerwat znajduje się około 10 km od Piotrkowa Trybunalskiego w kierunku Tomaszowa Maz. Wśród atrakcji turystycznych na uwagę zasługują ścieżka rowerowa im. Zygmunta Goliata wokół

Zbiornika Sulejowskiego – pętla o długości 70,6 km. Poza tym przebiega tędy niebieski Szlak Rzeki Pilicy prowadzący z Piotrkowa Trybunalskiego, wokół Zbiornika Sulejowskiego, wzdłuż rzeki Pilicy.

Wielkopole – Jodły pod Czartorią (PLH100031) powierzchnia: 41,9 ha

Obszar obejmuje rezerwat przyrody Wielkopole. Położony jest w pobliżu drogi Przyglów – Przedbórz około 3 km od miejscowości Ręczno. Ręczno jest starą osadą, niegdyś będącą gniazdem rodzinnym Raczyńskich, od których prawdopodobnie pochodzi nazwa miejscowości. Będąc tu, warto zobaczyć miejscowy kościół parafialny p.w. Najświętszej Marii Panny Pocieszenia i św. Stanisława. Inne ciekawe miejscowości gminy, które warto odwiedzić to: Bąkowa Góra (ruiny zamku, dwór oraz zabytkowy kościół) i Majkowice (ruiny zamku).

Niebieskie Źródła (PLH100005) powierzchnia: 25,2 ha Rezerwat przyrody na którym wyznaczono ostoję Natura 2000 został założony w celu ochrony bardzo rzadkich wywierzysk krasowych oraz ptaków wodnych. Obszar położony jest na terenie miasta Tomaszów Mazowiecki. Komunikacyjnie znajduje się w samym centrum Polski.

ZABYTKI

Sulejów

- Opactwo Cystersów na Podklasztorzu założone w 1176 r. przez Kazimierza II Sprawiedliwego. Jest to jeden

▲ ..... Ruiny zamku w Majkowicach (PW)

z najlepiej zachowanych zespołów cysterskich w Polsce i w Europie, będący zabytkiem architektury romańskiej. Zespół ten składa się z kościoła romańskiego z XIII w. p.w. św. Tomasza Kantuarijskiego oraz budynków klasztornych i gospodarczych (XIV – XVIII w.) otoczonych murem z sześcioma warownymi wieżami i bramami. Bryła kościoła zachowała się w nienaruszonym układzie. Front kościoła zdobi romański portal i rozeta. We wnętrzu świątyni uwagę przyciągają bogato zdobiona ambona i stalle w stylu rokoka z poł. XVIII w., piękne lwy rzeźbione w drewnie z początku XVII w. oraz 22-głosowe organy z 1644 r. W dawnym kapitułarzu klasztornym mieści się muzeum regionalne ze zbiorami archeologicznymi, historycznymi i etnograficznymi.

- Neogotycki Kościół p.w. św. Floriana. Położony na wzgórzu skąd rozlega się piękny widok na całą miejscowość Sulejów. Wymurowany został w latach 1901–1905 z palonej czerwonej cegły w stylu neogotyckim, na miejscu wcześniejszego założenia kościelnego. Jest to trójnawowa budowla na planie prostokąta. Do cenniejszych zabytków znajdujących się w świątyni należą: gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1420 r., późnobarokowe ołtarze boczne pochodzące z końca XVIII w., empirowa chrzcielnica z początku XIX w. oraz dzwon z renesansowym ornamentem z 1654 r.
- Kaplica p.w. Najświętszej Marii Panny. Położona przy rzece Pilicy zabytkowa kaplica zwana Kaplicą Ligęzków, została zbudowana w roku 1644 przez Baltazara (Balcera) Ligęzkę i jego małżonkę Jadwigę z Pomykałów. Jest to budowla murowana częściowo z cegły, a częściowo z kamienia ciosanego.

◀ ..... Średniowieczne opactwo Cystersów w Sulejowie (PW)

▲ ..... Romański portal opactwa Cystersów w Sulejowie (PW)

Bąkowa Góra

- Ruiny rycerskiej siedziby obronnej. Na wzgórzu (282 m n.p.m.) w miejscowości Bąkowa Góra znajdują się ruiny zamku wzniesione przez rodzinę Bąków na przełomie XIV i XV wieku. Budowla powstała na miejscu starszego założenia obronnego. Została ona zbudowana z łamanego kamienia wapiennego, na planie prostokąta z trzema izbami w jednym trakcie, z wystającą kwadratową basztą przy środkowej izbie.
- Dwór rodziny Małachowskich. Późnobarokowy dwór wybudowany przez rodzinę Małachowskich, w latach 1770–1780. Murowany, parterowy budynek, zbudowany na planie wydłużonego prostokąta, kryty gontowym łamanym tzw. „polskim dachem”. Od frontu znajduje się wysunięty ganek, zwieńczony barokowym szczytem, wsparty na parach półkolumniek.
- Kościół parafialny p.w. Świętej Trójcy – został wzniesiony w XV w. z osiemnastowieczną dzwonnica z dzwonem z 1657 r. Przy drodze prowadzącej od kościoła do cmentarza rośnie ponad stuletnia alej wierzbowa.

Skotniki

- Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny – późnogotycki drewniany modrzewiowy kościół z 1528 r., wielokrotnie przebudowywany. Kryty gontem wraz z dzwonnica pochodząca z XVIII. Za kościołem znajduje się okazały dąb szypułkowy o obwodzie 735 cm uznany za pomnik przyrody.
- Późnorenesansowy dwór obronny z I poł. XVI w., otoczony zabytkowym parkiem. Najstarsze drzewa to około 200 letnie lipy, najliczniej reprezentowany jest jesion wyniosły.

▲ ..... Ruiny dworu w Skotnikach (KKb)

Majkowice

- Ruiny zamku w Majkowicach – ruiny renesansowego zamku wzniesionego przez rodzinę Majkowskich z XVI w. Wokół ruin zamku znajdują się pozostałości parku podworskiego z grupą okazałych dębów.
- Ruiny zamku Surdęga – nad brzegiem Pilicy usytuowana jest średniowieczna siedziba Nagodzciców – ruiny zamku Surdęga. Do dziś zachowały się skromne, ale czytelne, pozostałości murowanej budowli – niski nasyp z widocznymi zarysami fundamentów.

Na terenie parku występują również parki podworskie, liczne kościoły i kapliczki przydrożne oraz umocowania obronne z II wojny światowej.

TURYSTYKA

Przez Sulejowski Park Krajobrazowy biegną znakowane szlaki turystyczne.

- Niebieski pieszy szlak turystyczny – Szlak Rzeki Pilicy, łączna długość szlaku wynosi 121 km. Rozpoczyna się on w Piotrkowie Trybunalskim kończy w Krzętowie

▲ ..... Zalew Sulejowski (PW)

i przebiega przez następujące miejscowości: Barkowice Mokre, Bronisławów, Swolszewice Duże, Smardzewice, Karolinów, Sulejów, Przedbórz

- Zielony pieszy szlak turystyczny – Szlak Rekreacyjny, krótki o łącznej długości 22 km rozpoczyna się w Piotrkowie Trybunalskim, następnie biegnie przez Koło, Polichno, Prosenie, Gazomkę od Rezerwatu „Dęby w Meszczach”. Szlak zielony kończy się w Jarostach koło Piotrkowa Trybunalskiego.
- Czerwony pieszy szlak turystyczny – Szlak Partyzancki Małego Franka z II wojny światowej. Cały szlak ma 201 km długości i biegnie z Radomska przez Przedbórz, Sulejów, Polichno, Tomaszów Mazowiecki, Inowłódz do Brudzewic.
- Niebieski szlak kajakowy – Szlak Wodny Pilicy – długość szlaku 228 km. ciągnie się prawie na całej długości rzeki od miejscowości Zarzęcin przez Zbiornik Sulejowski do ujścia Pilicy do Wisły.
- Zielony szlak rowerowy – Ścieżka rowerowa im. Zygmunta Goliata – Ścieżka rowerowa wokół Zbiornika Sulejowskiego tworzy pętlę o długości 70.6 km, wiodącą wokół Zbiornika Sulejowskiego. Szlak ten bierze początek i koniec

w Leonowie, obok kempingu „Kiełbikowa Strzecha”. Prowadzi m.in. przez Swolszewice Duże i Małe, Nagórzyce, Tomaszów Mazowiecki, Smardzewice, Treść Rządową, Karolinów, Zarzęcin, Podklasztorze, Sulejów, Włodzimierzów, Przyglów, Barkowice, Barkowice Mokre, Lubiaszów, Bronisławów z powrotem do Kiełbikowej Strzechy. Na trasie szlaku można zwiedzić m.in.: Groty Nagórzyckie, Skansen Rzeki Pilicy, rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”, zapórę Zbiornika Sulejowskiego, opactwo Cystersów w Sulejowie oraz rezerwat Lubiaszów.

▲ ..... Opactwo Cystersów w Sulejowie – kościół św. Tomasza Kantuarijskiego (PW)

- W granicach Sulejowskiego Parku znajdują się również szlaki dla turystów zmotoryzowanych oraz szlaki konne. Liczne ścieżki leśno – edukacyjne zachęcają do spacerów po lasach Nadpilicza.

▲ ..... Umocnienia z II Wojny Światowej (MS)

◀ ..... Ruiny średniowiecznego zamku na Bąkowej Górze (PW)

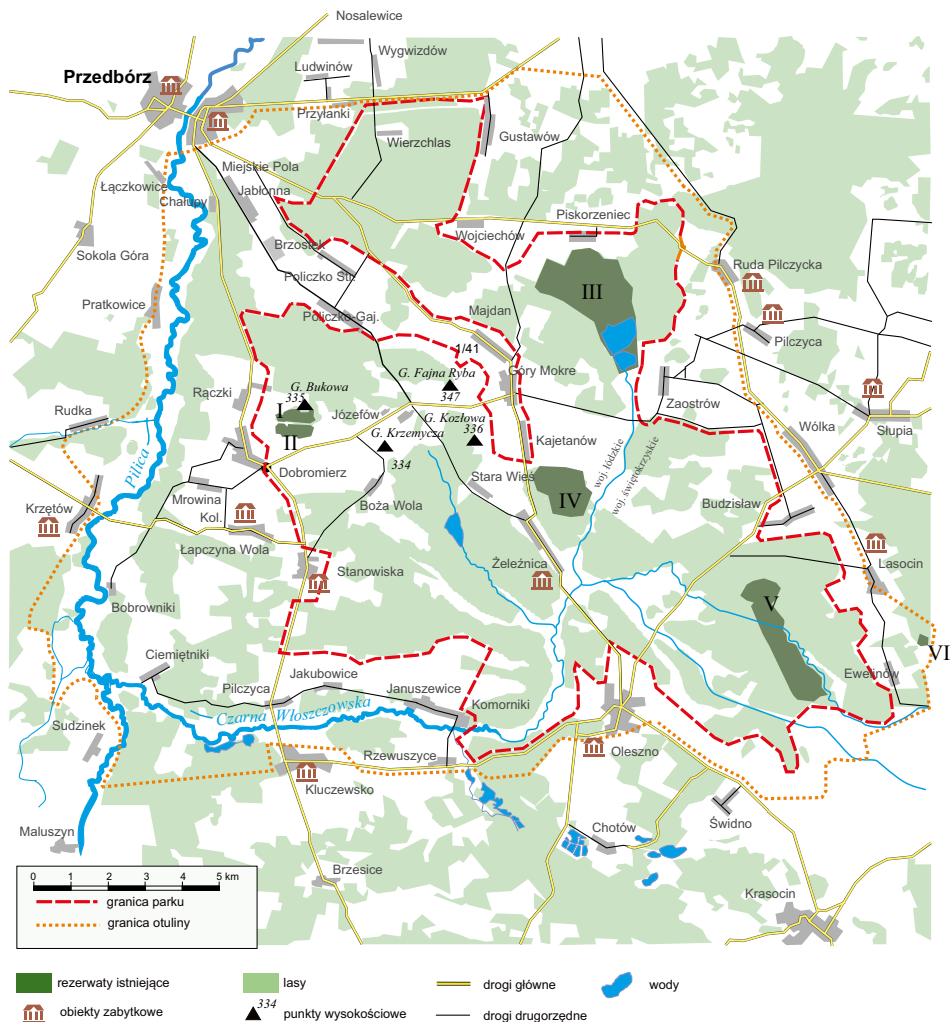

A to ciekawe Piłza Stelling

- ✓ Umocnienia na linii Piłcy - Piłza Stelling powstały latem 1944 r. w celu obrony przed nacierającą Armią Czerwoną, która w lipcu doszła do rzeki San i zaczęła forsować Wisłę. Umocnienia na linii Piłcy rozbudowane były do pięciu kilometrów w głąb i składały się z dwóch pozycji, rozbudowanych w 2 do 3 transzei przeciwzołpowych połączonych rowem dobiegowym. Pierwsza pozycja, tuż za rzeką, osłonięta zapory z drutu kolczastego oraz liczne pola minowe zakładane głównie w okolicach tzw. ślepych mostów np. na Murawańcu oraz Podkasztorzu. Ślepe mosty czyli wzmocnione faszyzną i kamieniami brody na rzece Piłcy min. w okolicach Zaręcina. Mosty na rzekach Łuciąży i Piłcy również były zaminowane. Zbudowano także betonowe bunkry, schrony i magazyny drewniano-żelazne. Przedpola obrony czyszczono z drzew i zarosli. Przy budowie umocnień brały udział dowódczwa fortyfikacyjno-budowlane wermachtu oraz grupy operacyjnej organizacji Todt. Kierownictwo nad budową umocnień na środkowym odcinku frontu z rozkazu Hitlera objął osobiście Himmler. W budowie umocnień brały udział bataliony robocze armii hitlerowskiej i formacje wschodnie, podstawową siłą roboczą stanowiła jednak masowo spędzana ludność polska. Do pracy przy fortyfikacjach Piłza Stelling - aż skierowano bardzo dużą liczbę osób w wieku od 14 do 65 lat, osoby zatrudnione przy kopańiu rowów przeciwzołpowych i okopów zbierały się codziennie w wyznaczonych miejscach i były doprowadzane lub dowożone na miejsce pracy. Do pracy wykorzystywano również ludność z dalszych miejscowości skoszarowana na potrzeby budowy w obozach pracy, a także ludzie zatrzymani w łapankach oraz jeńcy wojenni. Takie obozy pracy istniały min. w Lubieszowie, Sulejowie, Barkowicach, Białej Kurzędzi, Krzewinach, Stobnicy i Ręczynie. Przechowywani w obozach dostawali do picia czarną kawę, na posiłek składały się żupa z brukiwi lub buraków, kawałek chleba i kostka marmolady oraz ćwiartka wódki raz na 40 dni, pracownicy dostawali również papierosy. Robotnicy pracowali w grupach 20-osobowych - mężczyźni kopali rowy, a kobiety rozplątały ziemię. Dzienna norma przewidywała wykonanie dziesięćmetrowego odcinka dla 3 grup. Prace nad budową umocnień trwały do 15 stycznia 1945 roku, do chwili przełamania Piłcy przez Armię Czerwoną, łącznie na terenie Sulejowskiego Parku powstał row przeciwzołpowy o długości ponad 50 km.
- ✓ większość obiektów murowanych Piłza Stelling aż istnieje do dnia dzisiejszego i można je bez problemu zwiedzać, większość jest zaśmiecona, niektóre kompletnie zasypane. Ale nadal do większości można wejść i samemu podziwiać ich budowę, w Sulejowskim Parku Krajobrazowym występuje kilka typów tych budowli.
- ✓ Ringstand 58 c (Bauform 201, Regelbau 58c) Tobruk - niemiecki typ małego schronu bojowego wykonanego z żelbetu, przystosowanego do prowadzenia ognia okrężnego. Konstrukcja schronu oparta była na projekcie wąskiego Schronu wykorzystywanego podczas walk o Tobruk w Afryce Północnej ślad potoczna nazwa. Schrony Ringstand 58c były powszechnie stosowane przez Niemców pierwsze z nich zbudowano na wale Atlantyckim w 1942 roku. Schron ukopany był w ziemię i ponad jej poziom wystawał jedynie ścian przedziału bojowego z otworem do prowadzenia ognia okrężnego z poziomu ziemi. Uzbrojenie stanowił 1 karabin maszynowy MG 34 lub MG 42, czasami schron służył jako punkt obserwacyjny i wyposażony był w nożycowa łomkę, niekiedy bardzo rzadko uzbrojenie stanowił pancernfaust. Zaletą schronu były małe rozmiary, znacznie utrudniające jego wykrycie i zniszczenie. Także niskie koszty budowy i prosta konstrukcja w porównaniu do tradycyjnych schronów sprzyjały powszechnemu ich stosowaniu jako elementów fortyfikacji pobowych i uzupełnienie fortyfikacji stałych. Budowa takiego obiektu trwała około 25 dni.
- ✓ Ringstand 61 - (Bauform 238) Konstrukcja schronu zbliżona była do Ringstanda 58c i różniła się powiększonymi wymiarami przy zachowaniu 40 cm grubości ścian oraz przede wszystkim uzbrojenie które stanowiła wieża czołgu PzKpfw II z działem kal. 37 mm.
- ✓ Köchbunker - mały schron jednoosobowy - znany jako gamek Kocha. Produkowany w fabrykach jako prefabrykat i przywożony gotowy na miejsce postawienia. Schron dawał podstawowe schronienie przed ogniem wroga. Köchbunker był obsypywany ziemią, aż po otwory strzelnicze i spokojnie opierał się odłamkom, był trudny do zlokalizowania i co najważniejsze tani w produkcji.

PRZEDBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Rezerwy PPK: I - Bukowa Góra, II - Murawy Dobromierskie, III - Piskorzeniec, IV - Czarna Różga, V - Oleszno, VI - Eweliny

PRZEDBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Przedborski Park Krajobrazowy jest jednym z najciekawszych parków środkowej Polski, wyróżnia się dużą zmiennością budowy geologicznej i rzeźby terenu, co wpływa na zwiększone zróżnicowanie innych elementów środowiska przyrodniczego: gleb, wód podziemnych i powierzchniowych, mikroklimatu, szaty roślinnej i świata zwierzęcego. W wyniku tych zróżnicowań powstał malowniczy krajobraz, odznaczający się dużą różnorodnością i pięknymi punktami widokowymi. Ochrony wymagają walory przyrodniczo-krajobrazowe, głównie najbardziej naturalnych terenów w dolinie Pilicy i jej dopływów, rozległe kompleksy leśne i borowe (pozostałości Puszczy Pilickiej) oraz grzbiez wypiętrzeń jurajskich i kredowych Pasma Przedborsko – Małogoskiego.

▲ ..... Rezerwaty Bukowa Góra i Murawy Dobromierskie z mostu w Krzętowie (DS)

RZEŻBA TERENU

Os morfolożyczną Parku w kierunku SE-NW stanowi Pasma Przedborsko – Małogoskie będące południowo-zachodnim mezozoicznym obramowaniem Gór Świętokrzyskich. Jest

Powierzchnia parku: 16 553 ha

Powierzchnia otuliny: 18 466 ha

Rok utworzenia parku: 1988

Położenie geograficzne: Wyżyna Przedborska, Mezoregiony: Wzgórze Opoczyńskie, Pasma Przedborsko-Małogoskie, Wzgórze Łopuszańskie, Niecka Włoszczowska.

Położenie administracyjne: województwo łódzkie, powiat radamszczański, gminy Przedbórz, Wielgomłyny, Masłowice i Żytno oraz; województwo świętokrzyskie, powiat konecki, gminy Falków i Stupia Konecka. Powiat włoszczowski, gminy Kluczewsko i Krasocin, powiat kielecki, gmina Łopuszno.

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Nadpilicznych Parków Krajobrazowych.

Przedborski Park Krajobrazowy:
ul. Krakowska 28, 97-570 Przedbórz,
tel. 447 812 757

Adres e-mail: npk@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

Pole kwitnących maków w pobliżu rezerwatów Bukowa Góra i Murawy Dobromierskie (DS)

▲ ..... Góra Fajna Ryba (DS)

ono podwójną monokliną, w której biegną równoległe dwa grzbiety: jeden zbudowany z wapieni górnojurajskich, drugi z piaskowców górno kredowych. Różnorodność morfologii PPK jest wynikiem nakładania się całego szeregu procesów rzeźbotwórczych od trzeciorzędu do czasów współczesnych i wykazuje związek zarówno z czynnikami strukturalnymi – budową geologiczną i tektoniką podłoża, jak też z działalnością procesów czwartorzędowych. Występują tu obok siebie formy rzeźby o charakterze typowym dla niżu, jak też elementy rzeźby wyżynnej. Do głównych cech wyżynnych PPK należy występowanie utworów mezozoicznych – skał wapiennych i piaskowcowych, triasowych, jurajskich i kredowych, a także wysokości bezwzględne terenu przekraczające 250 m n.p.m. Kulminację pasma Przedborsko – Małogoskiego to Fajna Ryba (347 m n.p.m.), Kozłowa Góra (336 m n.p.m.), Bukowa Góra (335 m n.p.m.) i Krzemycza Góra (334 m n.p.m.). Od wschodu do wzniesień Pasma Przedborsko-Małogoskiego przylegają podmokle i zalesione obszary tzw. Niecki Zabrodzkiej. Od zachodu naturalną granicę Parku stanowi dolina Pilicy, a od południa – dolina Czarnej Włoszczowskiej, która pod Żeleźnicą tworzy malowniczy przełom przez Pasma Przedborsko-Małogoskie.

WODY POWIERZCHNIOWE

Cały obszar Przedborskiego Parku Krajobrazowego leży w zlewni rzeki Pilicy. Pilica jest też największą rzeką znajdującą się. Płynie ona peryferyjnie przecinając Otulinę PPK w pobliżu jej zachodniej granicy. Największym prawobrzeżnym dopływem

▲ ..... Pilica (DS)

Pilicy, w granicach Parku, jest rzeka Czarna zwana również Czarą Włoszczowską. Za początek Czarnej Włoszczowskiej zostało uznane połączenie rzek: Czarnej Pilczyckiej, Starej Czarnej i Czarnej Nowej. W uroczysku Piskorzaniec oraz pod Ewelinem znajdują się kompleksy stawów rybnych.

▲ ..... Duży Staw w rezerwacie Piskorzaniec (DS)

FLORA

Flora Parku liczy ponad 900 gatunków roślin naczyniowych, w tym 66 gatunków rzadkich i chronionych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują, gatunki stepowe

◀ ..... Staw Bolesław w rezerwacie Piskorzaniec (DS)

▲ ..... Sniedek baldaszkowaty (DS)

◀ ..... Bielik (PW)

i ciepłolubne: wiśnia kartowata, dziewięcził bezłodygowy, zawilec wielkokwiatowy, pluskwica europejska, dzwonek syberyjski, goryczki wąskolistna i orzęsiona, oman wierzbolistny, aster gawędka, pszeniec różowy, miłek letni i miłek szkarłatny, kurzyśląd błękitny, ciemiężyk białokwiatowy, przetacznik pagórkowy, koniczyna długokłosowa

i perłówka jednokwiatowa. Do gatunków górskich należą: nerecznica szerokolistna, liczydło górskie, parzydło leśne, czerniec gronkowy, trybula lśniąca i widłak wroniec. Na torfowiskach w Parku rośnie wiele reliktowych gatunków roślin bagiennych, jak: rosiczka okrągłolistna, gwiazdnica błotna, wełnianka wąskolistna. Inne rzadkie rośliny to: wawrzynek wilczytyko, bluszcz pospolity, pełnik europejski, kosaciec syberyjski, orlik pospolity, lilia złotogłów, rutewki mniejsza i orlikolistna, śnieżyczka przebiśnieg, sasanka wiosenna, jarzmianka większa, pomocnik baldaszkowy, widłak spłaszczony, obuwik pospolity, buławniki czerwony i wielkokwiatowy, podkolan biały, listera jajowata, gnieźnik leśny, żłobik korалowy, storczyki szerokolistny, samczy i plamisty, wolffia bezkorzeniowa oraz grzyb szmaciak gałęzisty.

▲ ..... Sasanka wiosenna (ES)

FAUNA

W lasach Parku żyją duże ssaki leśne: łos, jeleni, sarna, dzik i borsuk. Wody powierzchniowe zamieszkuje wydra i bóbr. Spośród mniejszych gatunków występują tu: gronostaj, łasica oraz ryjówki malutka i aksamitna. Na terenie parku gnieździ się ok. 130 gatunków ptaków. Najrzadsze z nich

▲ ..... Kraśnik sześciopłamek (DS)

◀ ..... Zaskroniec zwyczajny (DS)

▲ ..... Zanokcica murowa (DS)

to: bielik, rybołów, orlik krzykliwy, bocian czarny, żuraw, bąk, kulik wielki, rycyk, dzięcioł zielonosiwy, zimorodek i podróżniczek. Wśród ryb występują głównie gatunki pospolite, z rzadszych stwierdzono tu koź, piekielnicę i różankę. W Parku znajdują się także stanowiska rzadkich i chronionych bezkręgowców: mieniaka tęczowca, tęcznika mniejszego, biegaczy: łysego, zielonozłoteo i fioletowego oraz trzmieli rudoszarego i leśnego.

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Na terenie Parku znajduje się pięć rezerwatów przyrody:

Bukowa Góra – to najstarszy z rezerwatów na terenie Przedborskiego Parku Krajobrazowego, utworzony w 1959 roku na powierzchni 34,80 ha. Obejmuje on wapienne wzgórze (335 m n.p.m.), znajdujące się w północno-zachodniej części Pasma Przedborsko-Małopolskiego. Został utworzony dla zachowania jednego i ostatniego płatu lasu naturalnego na podłożu węglanowym. Drzewostan tworzy buk z domieszką klonu jawora, grabu, dębu bezszypułkowego i bardzo rzadko występującej lipy szerokolistnej, której tutejsze stanowisko wyznacza północną granicę zasięgu tego gatunku w Polsce. Przeciętny wiek drzewostanu wynosi około 160 lat.

Murawy Dobromierskie – rezerwat stepowy pochodzenia antropogenicznego, o powierzchni 36,29 ha utworzony w roku 1989 w celu zachowania nawapiennych muraw i zarośli kserotermicznych z bogatą i unikalną florą i fauną. Rezerwat obejmuje wzgórza zbudowane z górnójurajskich wapieni płytowych, z których roztacza się wspaniały widok na całą okolicę. Rezerwat jest najbogatszym skupiskiem roślin kserotermicznych w całej północnej części Wyżyny Środkowopolskiej.

Piskorzaniec – rezerwat torfowiskowy największy w Polsce Środkowej, utworzony w roku 1990 na pow. 431,96 ha. Torfowisko obejmuje ekosystemy wysokotorfowiskowe oraz ba-

▲ ..... Rezerwat Murawy Dobromierskie (DW-B)

gienne lasy olchowo-brzezinowe i bór bagiennej. Występuje tu kilka zespołów leśnych i zaroślowych oraz kilkanaście zespołów turzycowych i szuwarowych; reprezentujących przegląd roślinności bagiennej od torfowisk niskich przez przejściowe do wysokich. Na terenie rezerwatu występuje największe w Polsce Środkowej stanowisko paproci salwinii pływającej.

Czarna Różga – rezerwat leśny, utworzony w roku 1996 na powierzchni 185,60 ha w celu zachowania naturalnych ekosystemów wilgotnych lasów liściastych z licznymi drzewami pomnikowymi oraz gatunkami rzadkich chronionych roślin zielnych. W sieci obszarów chronionych Wyżyny Małopolskiej, a także całej Środkowej

◀ ..... Rezerwat Bukowa Góra (DS)

▲ ..... Rezerwat Oleszno (DS)

Polski nie ma już nigdzie tak dużej powierzchni mokrych eutroficznych lasów liściastych z całą ich bioróżnorodnością. W rezerwacie występują prawie wszystkie gatunki drzew leśnych Polski, gatunkiem dominującym jest olsza czarna, a ponadto rosną tu: jodła, buk, dąb szypułkowy, jesion, jawor, klon zwyczajny, sosna i grab.

Oleszno – rezerwat leśny, utworzony w 1970 roku na powierzchni 262,73 ha, obejmujący fragment podmokłych lasów o bardzo bogatym drzewostanie, który porasta rozległe obniżenie w Niece Zabrodziej. Na mokrej glebie rośnie starodrzew zbudowany z wielu gatunków drzew, głównie olszy czarnej, jesionu wyniosłego, dębu szypułkowego, jodły pospolitej, buka zwyczajnego. Olsza i jesion liczą około 150 lat, natomiast buk, dąb szypułkowy i jodła około 170 lat. Podszycie budują liczne podrosty drzew i następujące krzewy: leszczyna, jarzębina, kruszyna, trzmielina zwyczajna, kalina korallowa. Na terenie rezerwatu rosną także dwa skupiska cisów (41 i 12 sztuk) „Ewelinów” (na terenie otuliny PPK) – rezerwat częściowy, utworzony w 2006 roku o powierzchni 14,89 ha w celu zachowania rzadkich i zagrożonych gatunków roślin runa lasu grądowego. Obejmuje on fragment lasu o charakterze grądu typowego, porastającego wapienne wzniesienie. Niezwykle interesujące jest runo zielne rezerwatu Ewelinów, w którym stwierdzono występowanie 23 gatunków chronionych i rzadkich roślin. Drzewostan tworzą: grab, dąb, jodła, sosna i buk. Występuje tu wiele gatunków ptaków i zwierząt. Natura 2000 Teren PPK w 65 procentach został włączony do nowej formy ochrony przyrody Sieci Obszarów Natura 2000 obowiązującej w Polsce od 2004 roku na podstawie dyrektywy Unii Europejskiej, są to: Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk o nazwie Ostoja Przedborska PLH 260004 i na terenie otuliny Dolina Gómej Pilicy PLH 260018.

Na terenie Przedborskiego Parku Krajobrazowego znajduje się: 56 użytków ekologicznych, 55 pomników przyrody.

Spichlerz dworski w Kluczewsku (DS) .....▶

ZABYTKI

▲ ..... Kapliczka choleryczna w Przedborzu (DS)

▲ ..... Ruiny pałacu Niemcewiczów w Lasocinie (DS)

Kilka cennych zabytków kultury materialnej znajduje się w położonym na obrzeżu Parku Przedbórz. Zachowały się tu pozostałości średniowiecznego zamku, fragmenty murów miejskich, gotycki kościół (1340 r.), podcieniowy dom w rynku (XVII w.) oraz klasycystyczny ratusz (1826 r.). Do ciekawszych zabytków na terenie Parku i jego najbliższej okolicy należą także: gotycki kościół w Stanowiskach (XIV/XV w.) przebudowany w XVII w. z zegarem słonecznym,

▲ ... Ruiny zboru ariańskiego w Łąpczynej Woli (DS)

kościół w Januszewicach (XVII w.). Wczesnobarokowy kościół (XVII w.) zespół dworski (XVIII w.) i park w Olesznie, ruiny zboru ariańskiego w Łąpczynej Woli (XVII w.), otoczone parkami zespoły dworskie w Dobromierzu (XVIII w.), Woli Świdzińskiej (XIX w.), Rączkach (XIX w.), Rudzie Pilczyckiej (XIX w.) i Skąpem (XIX w.) oraz młyny wodne w Dobromierzu i Żeleźnicy. Ponadto na terenie Parku i jego otuliny znajdują się liczne kapliczki i figury przydrożne, a także drewniane zabytki budownictwa wiejskiego.

▲ ..... Rajd rowerowy „Szlakiem Królewskich Łowów” (DS)

części: pierwsza Rączki, rezerwat Bukowa Góra i Murawy Dobromierskie, Kowale, Góra Krzemycza, Kolonia Baża Wola, Józefów, Góra Fajna Ryba, Góry Suche, Góry Makre, druga Wojciechów, Borowa, rezerwat Piskorzeniec, Góry Makre.

▲ ..... Spływ kajakowy rzeką Pilicą (DS)

SZLAKI TURYSTYCZNE NA TERENIE PARKU:

Szlak Rzeki Pilicy – oznakowany kolorem niebieskim, pieszy na terenie otuliny od Krzętowa do Przedborza fragment o dł. 18 km, czas przejścia około 3,5 godz.

Szlak Łącznikowy – oznakowany kolorem czarnym pieszy, Mrowina – Biały Brzeg dł. 11 km, czas przejścia około 3,5 godz. Szlak jest obejściem szlaku niebieskiego z którym łączy się na początku i na końcu.

Szlak Przedborskiego Parku Krajobrazowego – oznakowany kolorem zielonym, pieszy Rączki – Góry Makre – Piskorzeniec – Wojciechów – Przedbórz dł. 35 km, czas przejścia około 10 godz. Szlak można podzielić na dwie

▲ ..... Rajd pieszy na złotym szlaku „Królewskich Łowów” (DS)

▲..... Rączki – stadnina koni (DS)

Szlak Królewskich łowów – oznakowany kolorem żółtym, pieszy Przedbórz – Żeleźnica – Oleszno – Krasocin dł. 39,5 km, czas przejścia około 12 godz. Szlak został poprowadzony przez najwyższe wzniesienia Przedborskiego Parku Krajobrazowego. Terytorialnie jest łącznikiem pomiędzy województwami: łódzkim i świętokrzyskim. Cechą szczególną Pasma Przedborsko – Matogoskiego są wybitne walory widokowe. Wynika to z lokalizacji Pasma, należącego do Gór Świętokrzyskich, przed dużym obniżeniem Niecki Włoszczowskiej. Panoramy obserwowane ze wzniesień mają głębokość do 70 km. Nazwa szlaku nawiązuje do historycznie udokumentowanych polowań Polskich Królów (Kazimierz Wielki, Władysław Jagiełło) podczas ich pobytu na zamku w Przedborzu. Szlak atrakcyjny również ze względu na obecność walorów przyrodniczych.

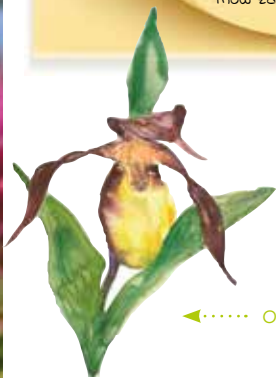
Szlak Kajakowy Pilicy – fragment szlaku o dł. 29 km. od Sudzinka do Przedborza, czas przepłynięcia około 1-2 dni.

Łódzki Szlak Konny im. mjr Henryka Dobrzańskiego „Hubala” – najdłuższy w Europie (ponad 2000 km), dla miłośników turystyki konnej i aktywnej – w ramach projektu „Turystyka w siodle – infrastruktura innowacyjnego i unikatowego produktu turystycznego”. Na trasie: 200 ośrodków jeździeckich, 21 punktów postojowych, 1400 tablic informacyjnych, 30 punktów informacyjnych monitorujących turystów i ponad 1000 atrakcji turystycznych. W punktach informacyjnych można wypożyczyć lokalizator, który w wypadku niebezpieczeństwa wyśle służbom ratunkowym informację, pozwalającą zlokalizować turystę. Na terenie PPK fragment długości około 22 km od Przyłanek do Krzętowa, czas przejazdu konno ok. 8 godz.

A to ciekawe

- ✓ **Kugiel przedborski** - to regionalna potrawa przygotowywana w dużych garnkach lub kociokach, wypiekana w piecach chlebowych przez ok. 8 godz. Jego podstawowe składniki to zeberka i golonka w kawałkach, nieco większych jak na gulasz i ziemniaki. W Przedborzu pieczenie kugla ma już wieloletnią tradycję. Na stołach w czasie wszystkich świąt, imprez lokalnych, okolicznościowych, rodzinnych zawsze króluje kugiel. Do dnia dzisiejszego w Przedborzu wychodząc z kościoła po porannej niedzielnej Mszy Św. można poczuć unoszący się z pobliskich piekarni i domów zapach kugla.

◀..... Obuwik pospolity rys. (PN-T)

◀..... Pšeniec różowy (częściowy albinizm) (DS)

ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

granica parku	lasy	punkty wysokościowe i widokowe	wody	obiekty zabytkowe
granica otuliny	rezerваты istniejące	użytki ekologiczne	pomniki przyrody	wapienniki, młyny wodne
drogi główne	drogi drugorzędne	skałki, ostańce jurajskie	jaskinie krasowe, źródła	

Rezerваты: I rezerwat Dąbrowa w Niżankowicach, II - rezerwat Węże, III - rezerwat Szachownica, IV - rezerwat Stawiska, V - rezerwat Bukowa Góra

ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Załęczański Park Krajobrazowy położony jest w południowej części województwa łódzkiego, w północno-wschodniej części Wyżyny Wieluńskiej, będącej częścią Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Zamyka on od północy system jurajskich parków krajobrazowych. Powierzchnia Parku wynosi 13 520 ha, a strefy ochronnej 8 153 ha. Utworzony został 5 stycznia 1978 r. jako jeden z pierwszych parków krajobrazowych w kraju w celu ochrony niepowtarzalnego krajobrazu jurajskich wapiennych ostańców kryjących w sobie wiele form krasu, będących środowiskiem życia osobliwej, wapieniolubnej fauny i flory oraz urokliwego odcinka rzeki Warty określonego jako najpiękniejszy i najwarteściwszy przyrodniczo w stosunku do całego jej biegu.

▲ ..... Góra Zelce (KG)

Warta przepływając przez Park dzikim, naturalnym korytem zataczającym charakterystyczny, tzw. Wielki łuk Warty, wśród wapiennych wzgórz i pasm połodowcowych wzniesień, rzeźbi w skalistym podłożu głębokie, malownicze przełomy.

RZEŻBA TERENU

Wśród poszczególnych elementów przyrody Załęczańskiego Parku Krajobrazowego budowa geologiczna ma szczególne znaczenie. Urozmaicona rzeźba jest efektem interesującej geologicznej historii. Zasadnicze geologiczne podłoże Parku

Jaskinia Za Kratą (KG) .....▶

Powierzchnia parku: 13 520 ha

Powierzchnia otuliny: 8 153 ha

Rok utworzenia parku: 1978

Położenie geograficzne: Makroregiony (Wyżyna Woźnicko-Wieluńska, Nizina Południowowielkopolska); Mezoregiony (Wyżyna Wieluńska, Kotlina Szczercowska).

Położenie administracyjne: województwo łódzkie: powiat wieluński (gmina Wierzchlas, gmina Pątnów, gmina Osjaków); powiat pajęczański (gmina Działoszyn).

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Sieradzkich Parków Krajobrazowych,
Załęczański Park Krajobrazowy

ul. Rycerska 2A, 98-200 Sieradz

Adres e-mail: spk@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

▲ ..... Żabi Staw (EF)

kształtowało się w środkowej i górnej jurze (około 190–140 mln. lat temu). Występowały tu wówczas płytkie, ciepłe zbiorniki morskie, obfitujące w faunę posiadającą pancerze lub szkielety zbudowane z węgla wapnia. Organizmy te umierając pokrywały dno morza, a ich szczątki wraz z wytrącanym z wody morskiej węglanem wapnia utworzyły później warstwy różnych odmian wapieni.

W rejonie ZPK przebiega granica pomiędzy mezozoicznymi skałami jury środkowej (185–160 mln lat B.P.*) występującymi w zachodniej części Parku oraz skałami jury górnej (160–140 mln lat B.P.) – w północnej i wschodniej jego części.

Takie warunki panowały także podczas kredy (140–60 mln lat B.P.). Pod koniec tego okresu, w efekcie ruchów tektonicznych, opisane utwory morskie zostały poafałdowane, pocięte uskokami i wydzwignięte ponad powierzchnię morza. Płyty skorupy ziemskiej napierały na siebie zgniaając się i fałdując. Pokłady skał były wypychane coraz bliżej ku powierzchni, jednocześnie krusząc się w sieć spekań tektonicznych, aż wreszcie stały się skalistym łądem.

Na powierzchni, poddane wpływom zmieniających się warunków klimatycznych, zaczęły szybko podlegać niszczeniu. Utwory z czasu kredy obecnie tu nie występują gdyż zostały usunięte przez późniejsze procesy erozyjne. Pod wpływem wody i procesów rozpuszczania w wapiennych skałach powstała charakterystyczna rzeźba krasowa. Wapienie należy do skał rozpuszczalnych w wodzie, a obecność w wodzie deszczowej dwutlenku węgla (pochodzącego z atmosfery lub z gleby), znacznie ten proces przyspiesza. Krasowienie wapieni ułatwiały ruchy skorupy ziemskiej, które pokruszyły wapienny monolit w sieć pionowych i poziomych spekań. W szczeliny te łatwiej wsiąkała woda i stopniowo je poszerzała. We wnętrzu skał tworzyły się, a następnie powiększały

systemy jaskiniowe. Czasami fragmenty jaskiń ulegały zawaleniu, wówczas na powierzchni powstawały leje oraz zapadiska o genezie krasowej.

Wapienne skały, w zależności od warunków ich powstawania, różnią się między sobą odpornością, dlatego niektóre fragmenty morskiego dna częściowo oparły się niszczycielskiemu działaniu wody i dzisiaj miejscami tworzą izolowane wzgórza nazywane ostańcami wapiennymi. Ostańce, przeważnie zbudowane są z bardzo twardych wapieni nazywanych skalistymi. Powstawały one w jurze górnej, w miejscach kolonii gąbek, tworzących na dnie morza podwodne budowle w kształcie wzgórz. Skaliste wzgórza ostańcowe otoczone są mniej odpornymi wapieniami uławionymi, o charakterystycznej budowie płytowej. Szybsze rozpuszczanie tych warstw powodowało, że doliny stawały się coraz głębsze, a ostańce coraz bardziej nad nimi górowały.

Dziś jurajskie skały ukazują się na powierzchni terenu na szczytach ostańców wapiennych, na krawędzi doliny Warty pod Lisowicami oraz w licznych kamieniołomach. W miejscach tych można obserwować układy warstw skalnych, a w nich skamieniałości zwierząt morskich (amonity, gąbki, małże, belemnity, jeżowce, kraby) oraz zjawiska krasowe.

Silnie skrasowiałe ostańce wznoszące się dzisiaj nad dolinami charakteryzują się stromymi skalistymi zboczami. W krajobrazie Parku do najciekawszych należą: Góra Zelce (229m n.p.m.), Góra Świętej Genowefy (200m n.p.m.), Góra Wapiennik (198m n.p.m.), Góra Draby (220m n.p.m.), Góra Buki (238m n.p.m.), Góra Krzemionki (228m. n.p.m.).

▲ ..... Amonit rys. (PN-T)

W erze kenozoicznej, zwłaszcza podczas neogenu (23,5–1,7 mln lat B.P.), gdy panował klimat bardzo ciepły i okresowo

bardzo wilgotny, wapienne skały jurajskie omawianego obszaru, ulegały silnym procesom krasowym. Procesy te były wspomagane ruchami tektonicznymi, które zachodziły w tym czasie. Zauważalną namiastką procesu krasowania są ponory – miejsca, w których wody strumienia znikają pod ziemią (np. Sucha Struga w Kolonii Lisowice). Wyphywają one na powierzchnię ze szczelin wapiennych w postaci źródeł nazywanych wywierzyskami. Można je obserwować przy korycie rzeki Warty koło Lisowic (wywierzyska przykorytowe).

W wapiennych ostańcach efekty krasowania zachowały się także w postaci jaskiń. Kilka takich form znajduje się w rezerwacie geologicznym Węże na Górze Zelce oraz w okolicznych wzgórzach ostańcowych.

Ruchy tektoniczne, oprócz sieci spękań, doprowadziły również do powstania w skałach wielu uskóków tektonicznych, które wyznaczyły zasadniczy przebieg dzisiejszych dolin rzecznych. Tak jest w przypadku dolin Suchej Strugi oraz Warty w strefie Wielkiego Łuku.

W plejstocenie niezwykle urozmaicony skalisty krajobraz z silnie skrasowiakami wapiennymi wzgórzami, był niszczone przez lądolody skandynawskie. W okresie między 700 000–120 000 lat B.P., transgredujące z północy lodowce przykryły cztery lub pięć razy teren obecnego Parku Załęczańskiego. Ostatni pobyt lądolodu na tym obszarze (około 200–120 000 lat temu), miał olbrzymi wpływ na dzisiejszy krajobraz Parku.

Dla lądolodu wapienne ostańce Wyżyny Wieluńskiej stały się naturalną zaporą. Opierając się na nich usypał pasmo

piaszczystych wzgórz moreny czołowej, które w dzisiejszym krajobrazie eksponują się od Lisowic po Giętkowiznę (Góry Bugajowe z najwyższą kulminacją w parku – Lisią Górą o wys. 248 m n.p.m., Góry Gliżyńskie, Bobrowskie Góry) oraz w północnej części Parku w okolicy Kamiona i Krzczowa. Zanik lądolodu i otworzenie możliwości odpływu wód ku północy spowodowało w dolinie Warty silną erozję wglębną. Powstał wówczas współczesny kształt Wielkiego Łuku Warty oraz słynne

▲ ..... Kamieniołom w Wężach (KK)

przełomy: Działoszyński i Krzczowski. W tym czasie powstała też skalna brama między Górą Św. Genowefy i Górą Wapiennik. Inną ciekawostką geologiczną z tego okresu jest jaskinia Szachownica na Krzemiennej Górze. System ten powstał w wyniku rozmywania szczelin wapiennego ostańca, położonego na przedpolu topniejącego lądolowca (jaskinia typu proglacialnego).

Po ustąpieniu lądolodu krajobraz stał się bardzo monotony. Z topniejącego lodowca zostały uwolnione ogromne ilości pokruszonego materiału skalnego. Piaski i żwiry całkowicie przykryły pierwotną, skalistą rzeźbę. Niezwykle urozmaicony krajobraz zamienił się w lekko faliste równiny pól sandrowych, występujące między pasmami łagodnych wzniesień morenowych. Wystarczyło jednak ok. 100 tys. lat aby krajobraz uległ kolejnym zmianom. W procesie erozji i denudacji powoli polodowcowe osady spłynęły ze stromych, podmywanych przez rzekę stoków doliny oraz z wierzchołków wapiennych wzgórz. Krawędzie doliny Warty oraz tarasy nadzalewowe pocięte zostały skomplikowaną siecią wąwozów, parowów i debrzy, a na szczytach ostańców znów ukazały się wapienne skałki.

◀ ..... Ponor Suchej Strugi (KK)

Procesy krasowe na terenie Parku są nadal żywe. O ich aktywności świadczą nowe nacieki w jaskiniach, tworzące się współcześnie leje i zapadliska, ponory Suchej Strugi oraz liczne źródła krasowe (wywierzyśka). Źródła są dużą atrakcją Parku. Występują tu we wszystkich formach: korytowe, przykorytowe, tarasowe. Niektóre z nich mają swoje nazwy, np. Granatowe Źródło czy Źródło Świętego Floriana.

Spośród obszarów krasowych Polski kras Załęczański Parku Krajobrazowego jest stosunkowo dobrze poznany. Wyróżnia go ogromna ilość dobrze zachowanych i dostępnych do obserwacji form krasu kopalnego (paleokrasu), w tym liczne jaskinie ze stanowiskami paleontologicznymi plioceńskiej i plejstocenińskiej fauny lądowej. Stanowiska te należą do nielicznych tego typu w Polsce, a także w Europie. Są one bezcenne dla badań naukowych: poznania przeszłości geologicznej, ewolucji krajobrazu i ewolucji świata zwierzęcego tego obszaru.

*B.P. – przed współczesnością

▲ ..... Źródło Św. Floriana (KK)

Wszystkie z nich to dopływy lewostronne. Są to Sucha Struga, Grabówka, Struga II, Struga Łaszewska, Struga.

Warta przepływa przez park charakterystycznym, ok. 40-kilometrowym odcinkiem, zwanym Wielkim Łukiem Warty, na który składają się trzy odcinki o charakterze przełomów: Przełom Działoszyński, Załęczański łuk Warty oraz Przełom Krzczowski. Koryto Warty w obszarze parku jest niemal całkowicie naturalne, o bardzo skomplikowanej linii brzegowej z dużą ilością zakolii, meandrów i wysp, płytkie i szerokie,

WODY

Sieć rzeczną Załęczańskiego Parku Krajobrazowego tworzy rzeka Warta wraz z kilkoma niewielkimi dopływami.

Rzeka Warta (KG)

▲ ..... Źródleka przykorytowe (KK)

charakterystyczne dla rzek płynących po twardym podłożu. Dolina natomiast najczęściej wąska, o stromych stokach pokrytych licznymi wklęsłymi formami erozyjnymi: wąwozami, parowami i debrzami.

Jednym z dłuższych dopływów Warty o długości ok. 15 km jest Sucha Struga (zwana też Krępką lub Grabarką). Bierze ona początek ze źródła w rezerwacie Bukowa Góra, jednak nie uchodzi w typowy sposób do Warty. W ujściowym odcinku jej wody giną w tzw. ponorach, łącząc się z wodami podziemnymi, by w końcu ujść do Warty, prawdopodobnie w postaci źródeł przykorytowych w Lisowicach. Zjawisko to świadczy o wciąż czynnych procesach krasowych.

Jednym z ważnych składników krajobrazu ZPK są źródła, które cechuje znaczne zróżnicowanie. Występują tu zarówno obszary z licznymi źródłami wysiękowymi jak i bardzo wydajne, punktowe źródła krasowe (wywierzyska). Najcenniejsze oraz najbardziej znane źródła i obszary źródłiskowe na terenie Parku i otuliny to: Źródło Objawienia, przykorytowe źródła w Lisowicach, Granatowe Źródła, Źródło Św. Floriana.

FLORA

Świat roślin związany z określonym obszarem można rozpatrywać w dwóch aspektach. Ogół gatunków roślin występujących na terenie Parku określamy jako florę. Drugim aspektem jest roślinność. Rozumiemy przez nią ogół zbiorowisk roślinnych występujących na charakteryzowanym obszarze. Zbiorowisko roślinne to skupisko wielu gatunków roślin występujących na określonej przestrzeni, tworzących skomplikowaną strukturę osobników współżyjących ze sobą, wzajemnie

Rojnik pospolity (KG) ..... ►

oddziałujących na siebie oraz na siedlisko. Cechuje je swoista fizjonomia, wewnętrzna struktura przestrzenna, rytmika sezonowa, zróżnicowanie gatunkowe i wielkość zajmowanych powierzchni. Zbiorowiska roślinne uwarunkowane są właściwościami siedlisk, klimatu oraz działalnością człowieka.

Flora ZPK i jego otuliny liczy prawie 770 taksonów roślin naczyniowych, około 100 gatunków mszaków i ok. 80 gatunków porostów. Na przestrzeni kilkunastu ostatecznych lat stwierdzono, że flora Parku zubożała o kilka taksonów. Ubytki te są nieznaczne, ale dotyczą rzadkich i cennych roślin, takich np. jak: wrońca widłakowego i paprotnika ostrego – gatunków górskich oraz koniczyzny długokosowej – gatunku związanego z ciepłolubną dąbrową w rezerwacie Dąbrowa w Niżankowicach.

▲ ..... Grzybień białe (KG)

Obecnie na obszarze ZPK występuje ok. 50 gatunków roślin naczyniowych podlegających ochronie. Ponadto stwierdzono tu ok. 30 gatunków roślin rzadkich w skali kraju lub regionu, w tym kilka gatunków górskich oraz występujących na granicy zasięgów geograficznych.

Roślinność ZPK charakteryzuje bogactwo siedlisk, które wynika z jego położenia na granicy wyżyn i nizin. Na środowisko życia roślin oddziałuje tu wapienne podłoże Wyżyny

▲ ..... Zanokcica skalna (KG)

Krakowsko-Wieluńskiej oraz kwaśne piaski połudnowce. Wyróżniono aż 107 jednostek roślinnych należących do 23 klas, z czego 86 przypada na roślinność nieleśną.

O ścisłym związku ZPK z Wyżyną Krakowsko-Wieluńską świadczą występowanie roślinności wapieniolubnej. Na ostańcach wapiennych, zwłaszcza na Górze Zelce i na Górze Św. Genowefy, spotykamy rośliny charakterystyczne dla muraw naskalnych. Roślinność ta w ostatnich latach uległa degradacji, jednak niektóre jej składniki – rojownik (rojnik) pospolity czy czosnek skalny, rosną tu nadal na wyspach stanowiskach wysuniętych daleko na północ poza granicę swojego zasięgu. Naturalnym zbiorowiskiem, które również zasługuje na uwagę jest szczelinowy zespół wapieniolubnych paproci, porastający zacienione krasowe zagłębienia i szczeliny, zwłaszcza na Górach: Zelce, Buki oraz Św. Genowefy. Zespół ten tworzą trzy gatunki małych paproci: zanokcica skalna, zanokcica murowa i paprotnica krucha. Ta ostatnia rośnie tylko na Górze Zelce.

Na szczytach ostańców wapiennych, gdzie na zwietrzelinie wapiennej wykształciła się pokrywa glebowa, występuje bogaty florystycznie i niezwykle barwny kwietny step łąkowy. Pełnię rozwoju osiąga on wczesnym latem – w czerwcu i lipcu. Fioletowe plamy tworzą kwiaty głowienki wielkokwiatowej, szatwi okrągowej i dzwonka skupionego, żółte – rumianu żółtego, a czerwone – goździka kartuzka. Zbiorowisko to jest jednym z najcenniejszych składników roślinności Parku.

We wnętrzu łąki Warty, na suchych i piaszczystych glebach, na morenowych wzniesieniach rozwinęły się murawy napiaskowe, które związane są z osadami połudnowcowymi. Osobliwością tego terenu są także rozległe zarośla jałowca

i żarnowca z roślinami miododajnymi: wrzosem, macierzanką piaszkową, rozchodnikiem ostrym i kocankami piaszkowymi. Jałowczyśka pełnią ważną rolę w utrwalaniu śródlądowych wydm oraz tworzą wyjątkowy, leczniczy mikroklimat.

Zupełnie odmienna roślinność, rozwinęta na bardzo wilgotnych glebach mineralnych z niewielkimi wahaniami poziomu wód gruntowych, związana jest z doliną Warty. Spotykamy tu m.in. łąki trzęślicowe, które należą w Polsce do ginących składników krajobrazu oraz kolorowe zbiorowiska ziołoroślowe złożone z wysokich bylin. Cennymi zbiorowiskami w dolinie Warty są także zespoły turzycy dwustronnej i turzycy darniowej.

Do ginących składników roślinności wodnej ZPK należą zbiorowiska ramienic. Są to glony tworzące podwodne łąki w jednym ze stawów w okolicach Krzczowa. Malowniczym zbiorowiskiem wodnym jest również zespół lilii wodnych. Spotyka się go w starorzeczach Warty. Buduje go grzeźel żółty i grzybienie białe. Najładniejsze płaty tego zbiorowiska występują w wodach Żabiogo Stawu. Znajdziemy tu także inny rzadki składnik roślinności parku – zbiorowisko węglębika pływakowego. Nieopodal, niewielkie torfowisko przejściowe Suchy łąg, porasta mszar torfowcowy z rosiczką okrągłolistną, welniką pochwowatą, modrzewnicą zwyczajną i żurawiną błotną. Znaczna część powierzchni Parku (ok. 50%) zajmują lasy. Dominują siedliska borowe na bardzo ubogim piaszczystym podłożu, w większości w postaci sosnowych monokultur o słabej kondycji zdrowotnej. Dotyczy to szczególnie lasów we wnętrzu łąki Warty. Zajmują one tereny porośnięte niegdyś naturalnymi buczynami i dąbrowami. Tylko niewielkie fragmenty stanowią wartościowe, wielogatunkowe drzewostany liściaste. Zbiorowiska leśne są jednak dość zróżnicowane, a spośród 21 jednostek roślinności zaroślowej i leśnej są takie, które posiadają wyjątkową wartość naukową i krajobrazową. Naturalny charakter mają lasy łąkowe w dolinie Warty. W bezpośrednim sąsiedztwie koryta rzeki

Nocek duży (KG) .....>

▲ ..... łabędź krzykliwy (KK)

występują wilkiny nadrzeczne. Znajdziemy tu również fragmenty łągu wierzbowo-topolowego oraz olsu porzeczkowego. Najcenniejsze, niewielkie płaty lasów o naturalnym charakterze, występują poza doliną Warty: świetlista dąbrowa w okolicach Niżankowic, kwaśna dąbrowa trzcinnikowa w uroczyskach Ruda i Mierzyce, wyżynny jodłowy bór mieszany – w uroczysku Kluski (w szczątkowej postaci) i kwaśna buczyna w południowo-zachodniej części Parku.

FAUNA

Ze względu na różnorodność biotopów, fauna ZPK jest równie różnorodna i osobliwa.

Najstabilniej poznane są bezkręgowce, mimo to do chwili obecnej udało się udokumentować występowanie ponad 400 gatunków, z czego 61 zasługujących na szczególne potraktowanie. Wśród nich 16 stanowią gatunki chronione, a 22 znajdujące się na krajowych czerwonych listach.

Charakterystyczną grupą fauny bezkręgowców wyróżniającą teren ZPK są liczne gatunki kserotermiczne. Dotyczy to głównie owadów, ale także pajęczaków, a nawet ślimaków. Niezwykle bogactwo form znajdziemy wśród owadów, głównie motyli i chrząszczy, w tym szczególnie biegaczowatych, oraz świerszczy i szarańczaków. Wśród 60 stwierdzonych gatunków motyli, obok pospolitych żyje tu także kilka rzadkich, zagrożonych gatunków, jak na przykład kraśniki: karyncki i zmienny, czy modraszki: argiades, arion i dorylas. Ślimaków rozpoznano w Parku ponad 30 gatunków, w tym kilka bardzo interesujących, silnie związanych ze środowiskiem wapiennym, żyjących w środowisku kserotermicznym, z reguły nieprzyjaznym dla tej grupy zwierząt. Najciekawszym z nich jest wapieniolubny

Żaby moczarowe (KG) .....▶

ślimak *Pyramidula rupestris*, którego stanowisko na górze Zelce jest wysunięciem najdalej na północ w stosunku do całego jego zasięgu występowania. Jedną z najlepiej poznanych grup zwierząt ZPK są ryby. Prowadzone z dużą systematycznością od kilkudziesięciu lat badania ichtiofauny potwierdzają, że Warta w obrębie Wielkiego Łuku posiada najbogatszy i najbardziej zróżnicowany rybostan w stosunku do całej długości swego biegu. Choć na przestrzeni lat daje się zauważyć wiele szkodliwych zmian, tę wyjątkową wartość utrzymuje nadal. Odcinek ten zamieszkują liczne gatunki ryb, w tym ginące w innych rejonach ryby litofilne, tj. brzana, świnka i kleń. Ryby te nie tylko żyją tu w niezłej kondycji, ale co najważniejsze, znajdują dogodne warunki do tarła.

Obszar ZPK zasługuje na uwagę również ze względu na sporą ilość płazów i gadów. Żyje ich tutaj 19 gatunków, co stanowi ponad 70% łącznej krajowej herpetofauny. Gatunki płazów zamieszkujące Park to: traszka grzebieniasta, traszka zwyczajna, kumak nizinny, grzebienszka ziemna, ropucha szara, ropucha zielona, ropucha paskówka, rzekotka drzewna, żaba jeziorkowa, żaba wodna, żaba trawna i żaba moczarowa. Gady reprezentują: jaszczurka zwinka i żyworodna, padalec, zaskroniec i żmija zygzakowata.

Naturalna dolina rzeki stanowi nie lada atrakcję dla ptaków. Z osobliwości można wymienić trzce nuragosi gniazdujące w liczbie kilku par w dziuplach nadbrzeżnych drzew. Warto zaznaczyć, że w dolinie Warty poza obszarem ZPK przez wiele lat legi tych ptaków notowano jedynie w jej ujściowej strefie. Odnotowano tu również leg gągoła – kaczki o podobnych upodobaniach gniazdowych. Z innych blaszkodziobych najpospolitsza jest krzyżówka.

Na starorzeczach gniazdują łabędzie nieme, a prawdziwą osobliwością była obecność pary łabędzi krzykliwych. Legi tych ptaków nie były jednak bezpośrednio związane z doliną Warty. Przez wiele lat gniazdowały na ukrytych w lasach stawach rybnych. W ostatnich latach w wyniku prowadzonych prac gospodarczych przestały tu wyprowadzać młode, jednak cały czas gatunek ten zimuje na Warcie w obrębie Wielkiego Łuku.

▲ ..... - Góra Św. Genowefy (KG)

W nabrzeżnych szuwarach starorzeczy, na mokradłach i turzycowiskach spotkamy chruściele: pospolitą łyskę, ale również wodnika, kropiatkę i kokoszkę wodną. W trawach nadwarciańskich łąk ukrywa się jeszcze jeden rzadki chruściel – derkacz. Z siewkowców najliczniejsza jest czajka, którą spotkamy także poza doliną. Na piaszczystych łąkach rzecznych gnieździ się bardzo rzadko jej krewniaczka – sieweczka rzeczna. Łęgowe brodźce reprezentowane są przez trzy gatunki. Podobnie jak sieweczka, choć znacznie powszechniej, gniazduje piskliwiec. Bardzo rzadko w łęgowych zarostach spotkamy samotnika, a na podmokłych łąkach – krwawodzioba. W tym samym biotopie również bardzo nielicznie lęgnie się bekaszyszyk.

▲ ..... - Rezerwat Węże (KG)

Na nadrzecznych łęgach w okolicy Załęcza Wielkiego możemy ujrzeć kolejną osobliwość – kłaskawkę, niewielkiego ptaka będącego przedstawicielem grupy gatunków związanych raczej

z południowymi, cieplejszymi obszarami Polski. Ciekawym ptakiem związanym z Wartą jest rybożerny przedstawiciel krasakowatych – zimorodek. Z doliną Warty związany jest również drapieżny błotniak stawowy. Widywano także jego rzadkiego krewniaka – błotniaka łąkowego.

Ciekawym ptakiem otwartych przestrzeni jest dudek – w Parku dość pospolity, dla którego te ubogie, piaszczyste przestrzenie są wymarzoną środowiskiem. Z leśnych ptaków należy wspomnieć o lerce, słońce i kruk. Najpospolitszym drapieżnikiem jest myszołów, ale gnieździ się tu również jastrząb, jego mniejszy kuzyn krogulec oraz pustułka. Prawdopodobnie łęgowym gatunkiem jest inny sokół – kobuz oraz trzmielajad.

Do łęgowych sów należy puszczyk, sowa uszata, pójdzka i płomykówka.

W ostatnich latach skrzydlata fauna Parku wzbogaciła się o nowe gatunki – wszystkie związane z rzeką Wartą. Choć obszar ZPK jest raczej ubogi w odpowiednie siedliska dla żurawia, para tych ptaków prawdopodobnie zaczęła wyprowadzać lęgi w łęgach doliny Warty. Regularnie nad rzeką zaczął pojawiać się również piękny drapieżnik – rybołów. Obserwowano także pojedyncze osobniki czapli białej.

Ogółem na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego stwierdzono gniazdowanie ok. 120 gatunków ptaków, co stanowi ok. 55% awifauny łęgowej Polski.

Fauna ssaków, z wyjątkiem nietoperzy, nie wyróżnia się niczym szczególnym w odniesieniu do obszarów przyległych. Ciekawsze

▲ ..... - Wronia Woda (KG)

gatunki to wydra oraz bóbr, dość licznie zasiedlający dolinę Warty. Istnieją również informacje o występowaniu chomika europejskiego, jednak ostatnia obserwacja (znaleziony martwy osobnik) pochodzi przed ok. 20 lat. Omawiany teren nabiera jednak szczególnego znaczenia pod względem nietoperzy. Dotyczy to

głównie nietoperzy hibernujących w jaskiniach krasowych w okresie zimowym, natomiast o zwierzętach, które żyją na tym terenie w okresie aktywności wiadomo znacznie mniej. Do najczęściej stwierdzanych latem gatunków należy zaliczyć mroczka późnego, gacka brunatnego, nocka rudego oraz borowca wielkiego. Stwierdzono również mopki oraz wszystkie nasze karliki.

Zimą nietoperze spotykamy we wszystkich jaskiniach, jednak największym skupiskiem zimowania na terenie ZPK jest jaskinia Szachownica, która pod tym względem jest unikatowym miejscem w skali całego kraju. Corocznie hibernuje w niej ok. 1500 osobników, choć w niektórych latach liczba ta była znacznie wyższa. Ostatnie lata charakteryzują się wahaniami liczebności, jednak można zauważyć wyraźną tendencję wzrostową. Nietoperze zamieszkują tę jaskinię nie tylko licznie ale również w znacznej liczbie gatunków.

Kolejnym ważnym miejscem zimowania nietoperzy są jaskinie rezerwatu Węże na górze Zelce, jednak w ostatnich latach ich liczba wyraźnie spada.

Najcenniejsze gatunki nietoperzy występujące w Załęczańskim Parku Krajobrazowym to nocek Bechsteina, nocek hydłkowloty oraz borowiaczek. Wszystkie te gatunki uznane są za zagrożone i znajdują się w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt.

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego w granicach woj. łódzkiego utworzono 2 rezerwaty przyrody, 4 użytki ekologiczne i 9 pomników przyrody, a na terenie jego otuliny 5 użytków i 4 pomniki przyrody. Znaczną część parku (ok. 9055 ha) zajmuje również obszar Natura 2000.

CHRONIONE OBIEKTY NA TERENIE ZPK:

Rezerwaty przyrody:

Węże – rez. geologiczny, częściowy, powierzchnia 20,74 ha.

Ochronie poddano wapienny ostaniec, górę Zelce, najdalej na północ wysunięty fragment skalnego krajobrazu Jury Polskiej, z systemem 10 jaskiń krasowych, wieloma innymi różnorodnymi zjawiskami krasowymi a także najbogatszymi w tej części Jury stanowiskami roślinności wapieniolubnej.

Dąbrowa w Niżankowicach – rezerwat leśny, częściowy, o powierzchni 100,73 ha. Przedmiotem ochrony jest naturalna, kwaśna dąbrowa trzcinnikowa i dąbrowa świetlista oraz stanowiska rzadkich gatunków roślin.

Wapiennik w Raciszynie (KK) →

UŻYTKI EKOLOGICZNE:

Wronia Woda (odcięty meander rzeki Warty, uroklive starorzecze, cenne siedlisko dla ptaków i innych zwierząt wodnych).

Pozostałe użytki ekologiczne to 3 śródleśne bagna w rejonie Klusek, Grabowej i Krzczewo.

POMNIKI PRZYRODY:

Góra Świętej Genowefy – pagór meandrowy na prawym brzegu Warty. Największa wapienna skała Parku z murawą naskalną na granicy zasięgu oraz rzadkimi gatunkami roślin. Granatowe Źródła – krasowe źródła terasowe. Unikalny na Jurze Polskiej przykład tego typu źródeł.

Żabi Staw – wysoko zawieszony nad dnem doliny Warty zbiornik wody stojącej. Stanowisko wielu gatunków rzadkich roślin wodnych. Niezwykle cenne miejsce dla rozrodu wielu gatunków płazów.

Podziemne ujście Suchej Strugi – zespół źródeł przykoryto-tych pod Lisowicami.

Źródło Świętego Floriana – niezwykle urokliwe źródło o znacznej wydajności.

Pozostałe pomniki przyrody to grupy drzew, bądź pojedyncze drzewa: grupa czterech dębów szypułkowych w Krzczewie (256–375 cm), grupa 20 dębów szypułkowych rosnących w szpalerze na skraju lasu pod Krzczewem (250–400 cm), Lipa drobnolistna (375 cm) w Załęczu Małym i Klon zwyczajny (276 cm) w Bieńcu Małym.

CHRONIONE OBIEKTY NA TERENIE OTULINY ZPK:

Użytki ekologiczne: pięć śródleśnych bagien, cztery w okolicy Kałuż i jedno w okolicy Kamionki.

POMNIKI PRZYRODY:

Jaskinia Ewy - niewielka jaskinia krasowa na szczycie ostańca Góra Draby.

Kopalne formy pliocenu i plejstocenu - cenne stanowisko paleontologiczne.

Pozostałe pomniki przyrody to grupa drzew - dąb szypułkowy (514 cm) w Kępówiźnie, lipa drobnolistna (410 cm) w Dzietrznikach.

ZABYTKI

Teren ZPK wyróżnia się również znacznymi wartościami kulturowymi. Znajduje się tu wiele cennych i bogatych stanowisk archeologicznych, dzięki którym w dość czytelny sposób odtworzono historię pradziejowego osadnictwa aż po dzisiejsze czasy. Analiza wydobytych przedmiotów pozwala określić, że pierwsi osadnicy pojawili się tu ok. 10 do 8 tys. lat p.n.e. podążając za wędrującymi na północ stadami reniferów.

Obok wielu wartościowych znalezisk najcenniejsze zabytki archeologiczne to datowane na II-III w.n.e. dwa okazałe kurhany położone na krawędzi doliny Warty w Przywozie. Przepuszczalnie pochowano w nich miejscowych wodzów plemiennych.

Wielką atrakcją Parku są zachowane do dnia dzisiejszego interesujące zabytki architektury i sztuki. W pierwszej kolejności należy wymienić drewniane budownictwo sakralne pochodzące

▲ ..... Kapliczka w Kamionie (KG)

z pierwszej połowy XVI w., o niespotykanej gdzie indziej w Polsce architekturze i oryginalnym wystroju artystycznym, tzw. kościółki typu wieluńskiego. W Parku obiekt taki znajduje się w taszewie.

Kolejną perełką sakralnej architektury drewnianej jest stara, prawdopodobnie XVIII - wieczna kapliczka w Kamionie.

Na terenie Parku zachowały się również interesujące zabytki techniki. Najcenniejszym jest drewniany wodny młyn

▲ ..... Kurhan Księżycy w Przywozie (KG)

(obecnie elektryczny) w Kępówiźnie z XIX w. Zachowały się również prymitywne piece do wypału kamienia wapiennego, tzw. wapienniki, z początku XX wieku, których krótkie, grube kominy stanowią obecnie typowy element krajobrazu Parku.

TURYSTYKA

Załęczański Park Krajobrazowy jest terenem o znacznej wartości turystycznej. Panują tu wymarzone warunki do uprawiania kwalifikowanej turystyki i rekreacji, które zapewnia wspaniały mikroklimat, dzikie zakątki pełne przyrodniczych osobliwości, przepiękne krajobrazy oraz całkowicie niezwykły odcinek dzikiej Warty wijącej się malowniczo wśród jurajskich ostańców i morenowych wzgórz, a także duże wartości kulturowe.

▲ ..... Wycieczka do ZPK (KK)

Szlaki piesze:

1. Szlak „Jury Wieluńskiej”. Długość 113 km (w woj. łódzkim 49,9 km), kolor czerwony. Prowadzi z Wielunia, przechodzi przez Park i biegnie dalej do Częstochowy. Stanowi fragment szlaku „Orlich Gniazd”.

▲ ..... Aleja wierzbowa w Lisowicach (KK)

2. Szlak „Przełomu Warty przez Wyzynę Wieluńską”. Długość 23,5 km, kolor żółty. Biegnie wzdłuż warciańskich przełomów: Krzczowskiego i Działoszyńskiego.
3. Szlak „Kurhanów Książęcych”. Długość 5,5 km, kolor czarny. Łączy szlaki „Jury Wieluńskiej” i „Przełomu Warty przez Wyzynę Wieluńską”.
4. Szlak „Rezerwatów Przyrody”. Długość 99,5 km (w woj. łódzkim 29 km), kolor niebieski. Biegnie przez rezerwaty: Mokry Las, Dąbrowa w Nizankowicach, Węże, Szachownica.

Szlaki rowerowe:

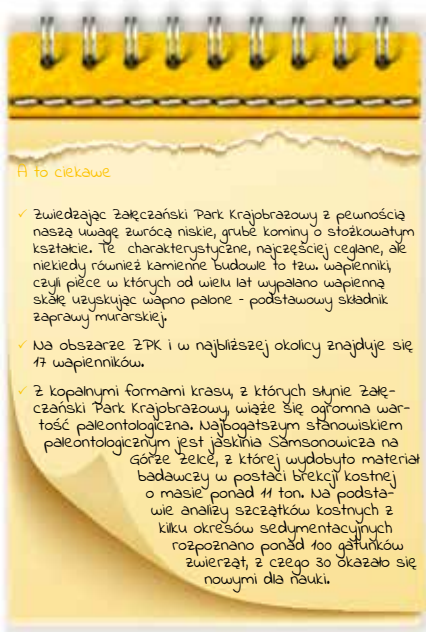
1. Szlak Wierchlas-Osjaków-Wierchlas. Długość 44,9 km, kolor zielony (EWI 2).
2. Szlak Przełomu Krzczowskiego (Kamion - Krzczów - Przywóz - Kamion). Długość 20,5 km, kolor żółty (EWI 5).
3. Szlak „Załęczańskim łukiem Warty” (Osł ZHP w Załęczu Wlk. - Przywóz - Kępowizna - Załęcze Wlk.). Długość 25,6 km, kolor żółty (EWI 6).
4. Szlak „Nadwarciańskich Krajobrazów” (Osł. ZHP w Załęczu Wlk. - Bobrowniki - Osł. ZHP w Załęczu Wlk.). Długość 31,9 km, kolor zielony (EWI 7).
5. Szlak Józefów-Bieniec. (Józefów - Grebień - Popowice - Pątnów - Bieniec Mały). Długość 11,7 km, kolor czarny (EWI 8).
6. Szlak „Kościół Wieluńskich” (Wieluń - Kadłub - Grebień - Łaszew - Wieluń). Długość 47 km, kolor zielony (EWI 9).
7. Szlak „Dwóch Starych Lip” (Pajęczno - Siemkowice). Długość 40 km, kolor zielony (EPJ 1).
8. Szlak „Działoszyńskiego Przełomu Warty” (Pajęczno - Działoszyn - Pajęczno). Długość 38,1 km (EPJ 2).
9. Szlak „Wapiennych Wzgórz Załęczańskiego Parku Krajobrazowego” (Działoszyn - Nizankowice - Bobrowniki - Działoszyn). Długość 36,7 km, kolor zielony (EPJ 3).

10. Szlak łącznikowy Krzczów - Łykowe. Długość 2 km, kolor czarny (EWI 14).
11. „Nadwarciański Szlak Bursztynowy”. Długość 141 km, kolor pomarańczowy.

Szlaki konne:

1. Łódzki Szlak Konny. Długość 1817 km.
- Przez Załęczański Park Krajobrazowy przebiega kilka odcinków Łódzkiego Szlaku Konnego. Najdłuższy wiedzie doliną Warty. Na jego trasie leży wiele obszarów o pięknym krajobrazie, a także atrakcyjnych i cennych obiektów przyrodniczych i kulturowych. Wśród nich warto wymienić m.in: drewnianą kapliczkę w Kamionie, kurhany książęce w Przywozie, kościółek typu wieluńskiego w Łaszewie, młyn wodny w Kępowiznie, Granatowe Źródła, Górę Wapiennik, Rezerwat Węże, kamieniołomy oraz wapienniki w okolicach Lisowic i Raciszyna. W Załęczańskim Parku Krajobrazowym Łódzki Szlak Konny wiedzie głównie wzdłuż doliny Warty. Na trasie szlaku znajdują się wiele godnych uwagi miejsc cechujących się dużymi walorami przyrodniczymi, historycznymi oraz kulturowymi
- Szlak konny „Jury Wieluńskiej”. (Rychłowice - Częstochowa). Długość 113 km.

Szlak wodny rzeki Warty.

PARK KRAJOBRAZOWY MIĘDZYRZECZA WARTY I WIDAWKI

granica parku	drogi główne	drogi drugorzędne	drogi lokalne	pozostałe drogi
lasy	rezerваты istniejące	użytki ekologiczne	pomniki przyrody	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe
wody	źródła	obiekty zabytkowe	młyny wodne	punkty wysokościowe i widokowe

Rezerваты: I rezerwat Korzeń, II - rezerwat Grabica, III - rezerwat Winnica, IV Holda,

PARK KRAJOBRAZOWY MIĘDZYRZECZA WARTY I WIDAWKI

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PARKU

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki powstał jako czwarty spośród siedmiu parków krajobrazowych położonych w granicach obecnego województwa łódzkiego. Celem utworzenia Parku było objęcie ochroną dla potrzeb dydaktycznych oraz krajoznawczych bezcennego, niepowtarzalnego i pięknego krajobrazu naturalnych dolin rzecznych Warty, Widawki, Grabi, Niecieczy i Oleśnicy.

RZEŻBA TERENU

Budowa geologiczna PKMWiW wynika z położenia terenu na granicy dwóch jednostek strukturalnych: Monokliny Śląsko-Kra-kowskiej i Niecki Łódzkiej. Granica ta przebiega z północnego zachodu na południowy wschód, od Woli Będkowskiej przez Burzenin, Widawę w kierunku Szczercowa. Powierzchnia obszaru Parku zbudowana jest z utworów pochodzenia lodowcowego.

Powierzchnia parku: 25 330 ha

Powierzchnia otuliny: brak

Rok utworzenia parku: 1989

Położenie geograficzne: Makroregion – Nizina Południowo-wielkopolska; Mezoregiony – Wysoczyzna Łaska, Wysoczyzna Złoczewska, Kotlina Szczercowska, Kotlina Sieradzka

Położenie administracyjne: województwo łódzkie, gminy Sieradz i Burzenin w powiecie sieradzkim, gminy Zduniska Wola i Zapalice w powiecie zduńskowolskim, gminy Konopnica i Ostrówek w powiecie wieluńskim, gminy Sędziejowice i Widawa w powiecie łaskim oraz gmina Rusiec w powiecie bełchatowskim.

Jednostka organizacyjna: Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego

Kontakt:

Oddział Terenowy Sieradzkich Parków Krajobrazowych
Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki

ul. Rycerska 2A, 98-200 Sieradz

Adres e-mail: spk@parkilodzkie.pl

Strona internetowa: www.parkilodzkie.pl

W strefie kontaktu jednostek strukturalno-tettonicznych, w rejonie Burzenina i Wielkiej Wsi, na powierzchni widoczne są wychodne wapieni górnokrajskich z piaskami i żwirami dolnokredowymi. Współczesna rzeźba terenu Parku uformowała się w wyniku oddziaływania złożonych czynników, z których największą rolę odegrało zlodowacenie środkowopolskie. Powierzchnie

▲ ..... Okolice Wielkiej Wsi (KK)

wysoczyznowe na terenie Parku znajdują się w szczytowych partiach na wysokości ok. 170 m n.p.m., a ponad nimi wznoszą się Pagóry Burzezińskie i Pagóry Strobińskie utworzone z naniesionego materiału piaszczysto-żwirowego o wysokości względnej 10-30 m. Na terenie Parku spotkać można także liczne wydmy i wały wydymowe, a najokazalsze osiągają prawie 10 m wysokości i występują m.in. w okolicach Szykielowa i Woli Będkowskiej.

W Parku Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki powierzchnie wysoczyzn rozcięte są dolinami głównych rzek: Warty z lewobrzeżnym dopływem Oleśnicą oraz Widawki, z dopływami Niecieczą i Grabią. Rzeki z licznymi meandrami i zakolami oraz mniejszymi ciekami tworzą swoisty węzeł hydrologiczny, a ich doliny stanowią dominującą formę rzeźby powierzchni Parku i zajmują ponad połowę powierzchni Parku. Dna dolin Warty i Widawki, nachylone ku północnemu-zachodowi, położone są na wysokości do ok. 150 m n.p.m. Fragmentami, wysokości względne stoków dolin, przekraczają 10 m, a na odcinku Beleń - Strońsko dochodzą do ok. 30 m. Rzeka podcięta na tym odcinku zachodni skraj Wysoczyzny

▲ ..... Widok ze skarpy w Strońsku (EF)

Łaskiej. Utworzona strefa krawędziowa stanowi obecnie wyjątkowy ciąg widokowy na rozległą panoramę doliny. Dzięki tak różnorodnie ukształtowanej rzeźbie terenu, z wysokich brzegów i skarp, możemy podziwiać niepowtarzalny krajobraz Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki.

▲ ..... Widok na dolinę Warty ze Strońska (KK)

WODY

Sieć rzeczna na terenie PKMWiW tworzą: Warta, Widawka, Grabia, Nieciecz, Oleśnica oraz mniejsze cieki o stałym, bądź okresowym charakterze. Warta, płynie przez Park na ok. 35-kilometrowym odcinku od Strobrina do Chojnego, a jej prawobrzeżny dopływ - Widawka jest drugą rzeką PKMWiW. Płynie ona na odcinku ok. 24-kilometrowym, od Rogoźna do Zamościa koło Pstrokonii. Nieciecz przepływa na 12-kilometrowym odcinku od miejscowości Grabowie do ujścia Widawki w rejonie Podgórze,

◀ ..... Okolice Wielkiej Wsi (EF)

▲ ..... Widawka pod Rembieszowem (KG)

a Grabia na 7,5-kilometrowym odcinku od Nowych Kozub do ujścia Widawki w rejonie Zamościa. Rzeka Oleśnica płynąca przez Park na odcinku około 4-kilometrowym uchodzi do Warty w rejonie Małej Wsi w gminie Konopnica.

FLORA

Ze względu na swoje położenie geograficzne, rzeźbę terenu, a także warunki klimatyczne obszar Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki stwarza dogodne warunki dla rozwoju zróżnicowanej szaty roślinnej. Najcenniejsze walory przyrodnicze związane są z dolinami rzek, gdyż warunkują one powstawanie dogodnych siedlisk odpowiednich dla wielu rzadkich gatunków roślin.

Obszar obecnego Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki przez wiele dziesięcioleci był intensywnie użytkowany

▲ ..... Warta przy rezerwacie Hołda (KG)

Rosiczka okrągłolistna (KK) .....▶

rolnicza. Mimo to, na jego terenie zachowało się sporo enklaw z cenną roślinnością bagienną i torfowiskową. Jednym z głównych składników bagien są niewielkie zbiorniki wodne. Są to głównie starorzecza, doły potorfowe i stawy. Można spotkać tutaj interesujące zbiorowiska roślinne. Do najcenniejszych należy zespół wulfii bezkorzeniowej, czy zbiorowisko lilii wodnych, którego składnikiem jest grzałek żółty i grzybienie białe. W wypłycone zbiorniki wodne wkraczają szuwary. Szuwar wysoki tworzą zwykle pałka szerokolistna, wąskolistna, trzcina pospolita, ozczet jeziorny i inne. Brzegi porastają zwykle turzycę oraz inne, niższe

▲ ..... Owoc żurawiny błotnej (KG)

▲ ..... Milek letni (KG)

od trzciny rośliny bagienne, które tworzą formację roślinną zwaną szuwarami wielkaturzycowymi. W Parku ważnym składnikiem tego typu roślinności jest knieć błotna rosnąca w dolinie Grabi, niedaleko osady Zamość. Na mokradłach wśród łąk, w rowach, a także małych zagłębieniach wypełnionych wodą rośnie szuwar z kosańcem żółtym. Przykładem dobrze zachowanego torfowiska przejściowego jest rezerwat Korzeń. Główną rolę budulcową w tym ekosystemie odgrywają torfowce tworzące na wodzie kałużę – pło, porastające zwolna turzycą pospolitą, welnianką wąskolistną, rosiczką okrągłolistną, długolistną, czy żurawiną błotną.

Jedną z cenniejszych fitocenoz Parku są murawy kserotermiczne. Tego typu zespoły charakteryzujące się bujnym runem murawy, porośnięte macierzanką, pierwiosnką lekarską, czy pszeńcem różowym można zaobserwować na terenie rezerwatu Winnica oraz użytku ekologicznego Góra Charława. Szeroko rozprzestrzenione są także łąki, pastwiska oraz murawy napiaskowe porastające przesuszone, piaszczyste gleby. W przeszłości lasy zajmowały większość terenu Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki, jednak na przestrzeni wieków teren ten został silnie odlesiony, głównie w wyniku działalności rolniczej. Obecnie lasy stanowią zaledwie 25% jego powierzchni i są to przeważnie sztucznie

wprowadzone zbiorowiska borowe. Najwięcej lasów spotyka się w okolicach Stoczek, Burzenina, Widawy, Konopnicy i Szyknielowa. Zespoły dobrze wykształconych siedlisk naturalnych borów bagiennych, olsów, łęgów i grądów zachowały się tylko w niewielkich fragmentach i są chronione w postaci rezerwatów przyrody.

FAUNA

Fauna Parku to przede wszystkim zwierzęta związane z siedliskami łąkowymi i wodnymi. Obszary torfowiskowe to miejsca gniazdowania żurawia, natomiast trzcinowiska zamieszkiwane są przez bąka. Podmokłe łąki zasiedlają: czajki, bekasy kszyski, krwawodzioby, cyranki. Na Warcie i Widawce występuje trzacz nurogęs.

▲ ..... Rodzina łabędzi niemych (KG)

Piaszczyste łąki zamieszkują piskliewce oraz sieweczki rzeczne, a w stromych skarpach drążą norki zimorodki i jaskółki brzegówki. Spośród drapieżników najczęściej pojawia się myszołów, jastrząb gołębiarz oraz krogulec. Nocni drapieżcy to puszczyki i uszatki. Na całym obszarze, w pobliżu siedlisk ludzkich występuje bocian biały. Rzadkimi bezkręgowcami związanymi z siedliskami podmokłymi są: motyl mieniak, stróżnik, ważki z rodzaju świtezianka, pająk tygrzyk paskowany oraz bagnik przybrzeżny. Suche łąki to idealne miejsce dla wielu gatunków motyli. Do pospolitych można zaliczyć między innymi: rusatkę pokrzywnik, rusatkę pawik, natomiast z chronionych należy wymienić pająk królowej oraz krasnika sześciopłamka. Z ciekawszych motyli nocnych można zaobserwować: dąbrówkę harcownicę, czy rozelę grzebienicę. Teren Parku to również cenne siedlisko występowania płazów. Stwierdzono tutaj obecność m.in.: traszki zwyczajnej,

◀ ..... Trzacz nurogęs (KG)

▲ ..... Tyrzyk paskowany (KG)

grzebiuszkzi ziemnej, ropuchy paskówki, ropuchy zielonej, ropuchy szarej, kumaka nizinnego, rzekotki drzewnej. Gady reprezentowane są przez jaszczurkę zwinkę, jaszczurkę żyworodną, padalca, zaskrońca zwyczajnego oraz żmiję zygzakowatą.

W rzekach występuje minóg strumieniowy, minóg ukraiński oraz wiele gatunków ryb. Przeważają głównie gatunki pospolite takie jak: szczupak, płoć, karaś, lin, kielb, leszcz, ukleja, karp, okoń. Sporadycznie spotkać można brzanę, świnkę, różankę, piskorza, kozę złotawą oraz sandacza. Na terenie Parku żyje wiele gatunków ssaków. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują nietoperze. Znalaziono tu kolonie m.in. borowca wielkiego, nocka Natterera, nocka wąsatka i Brandta, karlika malutkiego i większego oraz mopka. W dolinach rzek występują bobry oraz wydry. Spośród drapieżników żyjących na terenie Parku można wymienić m.in.: gronostaja, kunę domową, kunę leśną, borsuka. Śródleśne polany, czy pola uprawne odwiedzane są przez duże ssaki takie jak: sarna, jeleni, dzik, a nawet sporadycznie łos.

FORMY OCHRONY PRZYRODY

Dla zachowania najcenniejszych walorów przyrodniczych Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki utworzono na jego terenie Obszar Natura 2000, 4 rezerваты, 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, 14 użytków ekologicznych oraz 48 pomników przyrody.

Obszar mający znaczenie dla Wspólnoty – PLH100021 Grabia obejmuje środkowy i dolny bieg Grabi wraz z przylegającymi ekosystemami łąkowymi i leśnymi, charakterystycznymi dla niewielkich rzek nizinnych Polski. Teren objęty granicami obszaru ciągnie się wzdłuż rzeki od miejscowości Kolonia Karczmy do ujścia, a jego granice

wyznacza terasa zalewowa. Długość Grabi objętej granicami obszaru Natura 2000 wynosi około 50 km, co stanowi nieco ponad połowę całkowitej długości rzeki wynoszącej 81.1 km. Celem ochrony są siedliska przyrodnicze: starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne, nizinne i podgórskie łąki użytkowane ekstensywnie, łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe oraz gatunki zwierząt: bóbr, wydra, kumak nizinny, minóg ukraiński, minóg strumieniowy, piskorz, koza, trzepla zielona, zalotka większa, czerwończyk nieparek, skójka gruboskorupowa, zatoczek łamliwy.

Kolejną formą ochrony przyrody są rezerваты. **Rezerwat florystyczny Winnica** położony jest na gruntach Wielkiej Wsi, w gminie Widawa. Zajmuje powierzchnię 1,54 ha i obejmuje niezwykle cenną przyrodniczo oraz krajobrazowo skarpe opadającą ku dolinie Warty. Celem ochrony rezerwatu jest zachowanie ze względów naukowych i dydaktycznych muraw i zarośli kserotermicznych. Teren rezerwatu otoczony jest dość zwartą ścianą krzewów, a ich ciasno splecione gałęzie, uzbrojone w kolce lub ciernie stanowią swoistą barierę buforową dla znajdujących się wewnątrz muraw kserotermicznych. Zarośla te, cechuje występowanie kilku aspektów sezonowych. Wiosną bielą się krzewy tarniny, następnie kwiatami obsy-

▲ ..... Użytek ekologiczny Szykielów (KG)

piją się dereń, berberys, szlak i kalina. Wczesnym latem zakwitają róże, głóg i ligustr. W późniejszym okresie zarośla wyglądają monotennie. Ponownie nabierają barw dopiero jesienią, gdy dojrzewają owoce. W rezerwacie zbiorowisko zaroślowe jest prężne i dynamiczne, przez co szybko i trwale opanowuje teren. Z tego powodu stosuje się tutaj zabiegi wycinania krzewów na określonej powierzchni. Bez tej ingerencji rośliny kwiatowe szybko by wyginęły. Do końca lat 60. XX w. wycinka drzew i krzewów nie była potrzebna, gdyż skarpa

użytkowana była jako pastwisko, a rolę reduktora odgrywały wypasane tutaj zwierzęta domowe. Pomimo niewielkiej powierzchni rezerwatu, jego flora jest bardzo bogata. Udokumentowano tutaj występowanie wielu cennych gatunków, takich jak: orlik pospolity, kruszyna pospolita, zaraza, aster gawędka, dzwonek boloński, pierwiosnka lekarska i kalina korallowa. Najwięcej jest tu gatunków rzadkich: ligustr pospolity, przytulia północna, dąbrówka kosmata, rumian żółty, pajęcznica gałęzista, bodziszek czerwony, pszeniec różowy, gorysz siny i pagórkowy, pięciornik siedmiolistkowy, kłosownica pierzasta, głowienka wielkokwiatowa, czyściec kosmaty, koniczyzna dwukłosowa i długokłosowa. Biorąc pod uwagę rzadkość występowania miejsc o takim ciepłolubnym charakterze, rezerwat ten stanowi rarytas w środkowej części kraju.

Rezerwat torfowiskowy Korzeń położony w gminie Zapolice. Jest to odcięty meander rzeki Widawki zajmujący powierzchnię 34,93 ha. Rezerwat obejmuje kompleks bagien śródleśnych o dużej wartości przyrodniczej. Celem utworzenia

Rezerwat Korzeń (EF)

rezerwatu jest ochrona dużej powierzchni torfowiska o charakterze przejściowym oraz dobrze zachowanych biocenozy zespołów leśnych: olsu torfowcowego i porzeczkowego. Na terenie torfowiska występuje duże zróżnicowanie siedlisk, znajdujące odzwierciedlenie w bogactwie gatunkowym roślin. Udokumentowano tu występowanie gatunków ściśle chronionych takich jak: rosiczka długolistna i okrągłolistna, widłak torfowy i grzybień biały; częściowo, m.in.: bagno zwyczajne, widłak jałowcowaty i goździsty. Do gatunków rzadkich zaliczamy m.in.: modrzewicę zwyczajną, czermień błotną, narecznicę szerokolistną, tojeść bukietową, borówkę

bagienną. Obszar rezerwatu jest szczególnie cenny jako stanowiska lęgowe dla ptaków, zwłaszcza żurawia i brodzka samotnego. Teren ten stwarza również dogodne warunki dla rozrodu wielu gatunków płazów, w tym licznej populacji żaby jeziorowej.

Rezerwat leśny Hołda położony jest w gminie Konopnica. Zajmuje powierzchnię 71,24 ha, i obejmuje kompleks wyjątkowo dobrze zachowanych, naturalnych lasów niżowych Nizin Środkowopolskich. Na stosunkowo niewielkiej powierzchni występują tu płaty grądu, boru wilgotnego i świeżego, olsu porzeczkowego, łągu jesionowo-olszowego. Drzewostany tworzą ponad 100-letnie drzewa z dębem szypułkowym, brzozą brodawkowatą i licznym udziałem graba. Z płatami grądów sąsiadują duże powierzchnie borów mieszanych, których stare, dorodne drzewostany budują: sosna zwyczajna, świerk pospolity i brzoza brodawkowata. Obniżenia bardziej wilgotne i w niektórych miejscach żyzniejsze porastają lepiej lub gorzej wyształcone płaty olsów, łągów i wilgotnych borów trzęślicowych. Na terenie rezerwatu udokumentowano występowanie wielu gatunków cennych, rzadkich i chronionych, to m.in.: widłak jałowcowaty i goździsty, kruszczyk szerokolistny, lilia złotogłów, kopytnik pospolity, bluszcz pospolity, kalina korallowa, wężymord niski, kokoryczka wielkokwiatowa, narecznica grzebieniasta, śledziennica okrągłolistna, czworolist pospolity, kokoryczka wonna, sromotnik bezwstydny. Zaobserwowano tu 65 gatunków kręgowców, w tym 45 gatunków ptaków. Spotkać tu można rzekotkę drzewną - jedyne naszego nadrzelnego płaza, zaskrońca, żmię zygakowatą, padalca. Rezerwat sąsiaduje z Wartą, dlatego też widuje się tu również trzce nurogęsi, gągoły, piskliwce.

Rezerwat bagienny Grabica zajmuje powierzchnię 8,26 ha i obejmuje obszar lasu ze śródleśnym kompleksem przejściowych i niskich torfowisk oraz eutroficznych bagien z udziałem licznych gatunków roślin rzadkich i chronionych. Rezerwat stanowi rozległe, zabagnione zagłębienie porośnięte lasem, zaroślami i szuwarami. Roślinność rosnąca tutaj tworzy ciągle niezbyt trwałe fazy sukcesji. Procesy przebiegają dynamicznie, bez wpływu człowieka. Zamierające drzewa przewracają się tworząc wykroty, pojawiające się odnowienia to nowe pokolenie lasu. Na skutek tych procesów struktura roślinności ma tutaj naturalny, zbliżony do pierwotnego charakter. Podnosi to dodatkowo walory przyrodnicze tego obszaru. Na terenie rezerwatu odnotowano występowanie wiele gatunków roślin naczyniowych. Gatunkami wartymi uwagi są: rosiczka okrągłolistna i bagno zwyczajne, częściowo kalina korallowa, a gatunkami

zaliczonymi do rzadkich – rzęsa mniejsza, kosaciec żółty, siedmiopalcznik błotny, turzycza dzióbkiowata. Bardzo zróżnicowany krajobraz sprzyja przebywaniu i rozrodowi wielu gatunków zwierząt. Można tu spotkać cyrankę, żurawia, borsuka, latem w ciągu dnia także jelenie.

W Parku Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki znajdują się 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe:

Góry Wapienne – obszar o powierzchni 3,64 ha, utworzony w 1995 roku. Obejmuje fragment krawędzi doliny rzeki Warty pod Burzeninem. Występuje tu odstonięcie utworów wapiennych z okresu jury górnej, powstałe na skutek erozji zachodniego stoku doliny. Pod względem florystycznym stanowisko muraw kserotermicznych i ciepłolubnych. Jest to także dobry punkt widokowy.

Dolina Grabi – obszar o powierzchni 478 ha, na terenie gmin Sędziejowice i Widawa, utworzony w 1998 roku. Tylko częściowo znajduje się w granicach PKMWiW. Obejmuje fragment doliny Grabi na odcinku ok. 14 km, gdzie rzeka silnie meandruje i głęboko wcina się w podłoże. Zespół charakteryzuje się krajobrazem zbliżonym do naturalnego, o wybitnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Na terenie PKMWiW znajduje się 14 użytków ekologicznych najliczniej reprezentowanych przez oczka wodne bądź bagna, ale także skarpy, rzekę oraz wzgórze:

Rzeka Grabia – obszar o powierzchni 40,6 ha, utworzony w 1993 roku, obejmujący samo koryto rzeki Grabi. Grabia to rzeka nizinna o średniej wielkości. Charakteryzuje się bardzo bogatą hydrofauną, ciekawą budową biologiczną oraz dużymi walorami krajobrazowymi.

W granicach PKMWiW znajduje się dolny 8,5-kilometrowy odcinek rzeki wraz z ujściem do Widawki.

Majaczewice – użytek utworzony w 1998 roku, w gminie Burzenin, o powierzchni 0,42 ha. Przedmiotem ochrony jest malowniczo położona skarpa z roślinnością kserotermiczną, którą

stanowi zachodni stok doliny Warty. W tym miejscu rzeka płynie ostatnim naturalnym odcinkiem koryta, którego nie uregulowano. Użytek to interesujący, naturalny punkt widokowy.

Góra Charlawa – utworzony w 1993 roku, w gminie Widawa, o powierzchni 0,99 ha. Ciekawy przykład działalności lodowca na tym terenie w postaci pagóra kemowego. Ochronie podlega wierzchołkowa część wzgórza, którego stoki porastają gęste zarośla z dziką różą i sliwą tarniną. W partiach szczytowych występują liczne płyty roślinności kserotermicznej. Eksploatacja żwiru w tym miejscu spowodowała znaczną redukcję wzniesienia. Mimo to Góra Charlawa wyraźnie dominuje w śródpolnym krajobrazie i stanowi atrakcyjny punkt widokowy.

Rembieszów – utworzony w 1995 roku, w gminie Zapolice, o powierzchni 14,1 ha. Jest to kompleks śródleśnych bagien gdzie znajdziemy fragmenty lasów olszowych, łągu wierzbowo-topolowego, roślinności łąkowej, szuwarowej i wodnej.

Rembieszów II – utworzony w 1998 roku, na terenie gminy Zapolice, o powierzchni 4,32 ha. Obejmuje obszar podmokły znajdujący się w trakcie procesu naturalnej sukcesji. Teren był wcześniej wykorzystywany przez człowieka jako łąki. Pozostawiony bez użytkowania, z czasem zamieni się w zarzewienie olszowe i trzcinowisko.

Dąbrowa II – utworzony w 1996 roku, w gminie Sieradz na terenie lasów państwowych, o powierzchni 0,14 ha. Jest to kompleks bagien śródleśnych na obszarze terasy zalewowej doliny rzeki Warty. Pośród zbiorowisk roślinności bagiennej można spotkać liczne gatunki chronione.

Niechmirów II – utworzony w 1998 roku, na terenie gminy Burzenin, o powierzchni 1,19 ha. Obejmuje skarpe z szatą roślinną będącą naturalną remizą śródpolną.

Szynkielów – utworzony w 2000 roku, w gminie Konopnica na terenie lasów państwowych, o powierzchni 1,67 ha. Użytek obejmuje bagno śródleśne.

Szynkielów I – utworzony w 2000 roku, w gminie Konopnica na terenie lasów państwowych, o powierzchni 0,75 ha. Użytek obejmuje bagno śródleśne.

Szynkielów II – utworzony w 2000 roku, w gminie Konopnica na terenie lasów państwowych, o powierzchni 0,5 ha. Użytek obejmuje bagno śródleśne.

Ochle – utworzony w 1998 roku, w gminie Widawa, o powierzchni 2,5 ha. Użytek obejmuje bagno śródleśne. Ochronie poddano zespół roślinności torfowiskowej i bagiennej rosnącej na torfowisku niskim.

Jeziorko – utworzony w 1998 roku, w pobliżu miejscowości o tej samej nazwie, na powierzchni 1,34 ha. Obejmuje zbiorowisko roślinności wodno-błotnej. Teren stanowi mozaikę siedlisk z podmokłymi łąkami i turzycowiskami, oczkami wodnymi z roślinnością szuwarową oraz fragmentami zadrzewień.

Kalinowa – użytk powstał w 1998 roku, w gminie Zapolice, o powierzchni 1 ha. Ochronie poddano podmokłe nieużytki, będące w trakcie procesu naturalnej sukcesji roślinności szuwarowej, torfowiskowej i bagiennej.

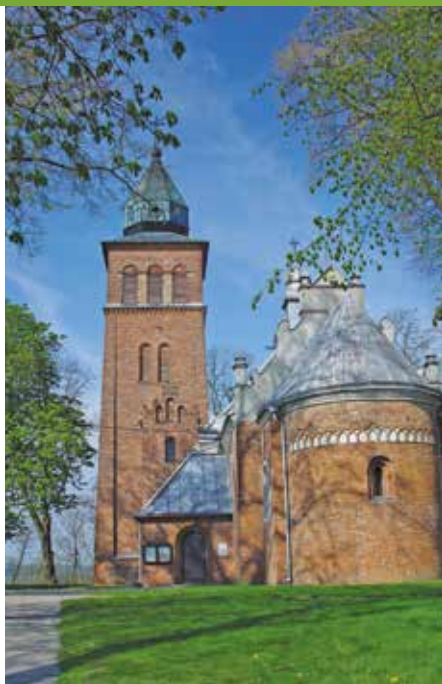
Zamość – utworzony w 1998 roku, na terenie gminy Sędziejowice, o powierzchni 1,53 ha. Użytek jest fragmentem torfowiska o charakterze niskim i przejściowym. Obejmuje teren podmokły z zespołem roślinności torfowiskowej. Obszar jest w trakcie procesu renaturalizacji.

W Parku Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki znajduje się 48 pomników przyrody. Reprezentowane są głównie przez okazałe drzewa należące do następujących gatunków: dąb szypułkowy, topola biała, lipa drobnolistna, klon zwyczajny, jesion wyniosły, wiąz szypułkowy, topola kanadyjska, klon srebrzysty, sosna zwyczajna, sosna wejmutka, sosna limba, cis pospolity, lipa szerokolistna, grusza pospolita. Ochroną w postaci pomnika przyrody objęto także obiekt geologiczny – źródło w Kolonii Niechmirów.

ZABYTKI

Niezależnie od walorów przyrodniczych i krajobrazowych z obszarem doliny Warty wiążą się cenne wartości kulturowe. Na kulturę materialną Parku składają się liczne zabytki architektury sakralnej i dworskiej, zabytkowe parki, stanowiska archeologiczne, a także zachowane w niektórych miejscowościach zabytkowe układy przestrzenne.

Wśród obiektów sakralnych znajduje się jedna z największych perełek architektonicznych na terenie Parku. Jest to romański kościół pod intrygującym wezwaniem św. Urszuli i 11 Tysięcy Dziewic, wznoszący się na wysokim brzegu rzeki Warty w miejscowości Strońsko. Wybudowany został na przełomie XII i XIII wieku i był jednym z pierwszych ceglanych kościołów na ziemiach polskich. Pierwotnie była to budowla jednonawowa, z prezbiterium zamkniętym apsydą. Kościół uległ w historii liczny przebudowom. Obudowano go licznymi kaplicami, dobudowano kruchtę i wieżę, podwyższono również mury. Unikalnym detalem zdobiącym wnętrze świątyni jest półkolista, kamienny tympanon przedstawiający smoka pożerającego sarańczę. Na murach kościoła znajdują się

▲ ..... Kościół w Strońsku (KG)

tajemnicze napisy wyrzeźbione w cegle. Nie są to jednak akty wandalizmu, lecz autografy pozostawione przez pielgrzymów z przełomu XVI i XVII wieku. Jeden z lepiej zachowanych to podpis wędrowca o imieniu Gregorius Brzesnesis.

W Widawie zabytkami o znaczeniu ponadregionalnym są między innymi kościoły i klasztor. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża to budowla barokowa z przełomu XVII i XVIII w. fundacji Wężyków Widawskich, których okazałych wielkości herb widnieje w szczycie fasady. W podziemnych kryptach spoczywają prochy zakonników i fundatorów. Do kościoła przylega współczesny mu pobożny klasztor, w którym mieści się muzeum parafialne. Niemalże w centrum miejscowości znajduje się budynek pod opieką parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, gotycki kościół pw. św. Marcina zbudowany na planie krzyża. Jest on niedostępny ze względu na jego zły stan techniczny, nie odbywają się w nim także msze święte. Można oglądać go z zewnątrz.

Kolejną, godną uwagi budowlą sakralną jest barokowy kościół pw. św. Stanisława i św. Wojciecha w Burzeninie. Został on ufundowany w 1642 roku przez biskupa chełmińskiego Stanisława Pstrokońskiego. Jest to zabytek o znaczeniu ponadregionalnym.

Warto wspomnieć także o drewnianym kościółku w Rychłociach z zabytkową dzwonnica zbudowaną na planie kwadratu, a także o późnogotyckim kościele pw. św. Anny w Chojnem wzniesionym w latach 1599-1613 z fundacji Stanisława Zapolskiego.

W miejscowości Rembieszów, na terenie dawnego przydworskiego parku zobaczyć można murowaną w stylu klasycystycznym kaplicę. W jej wnętrzu znajduje się barokowy ołtarz pochodzący z XVII w. z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. W krajobrazie Parku szczególne miejsce zajmują obiekty rezydencyjne. Są to dwory, pałace i przyległe do nich przepiękne parki, których wiekowe drzewa pamiętają pierwszych właścicieli.

Do wyróżniających się rezydencji szlacheckich zaliczyć można zespół dworsko - parkowy w Rychłociach mający znaczenie ponadregionalne. Położony jest na wysokiej nadwarciańskiej skarpie, która poza efektami wizualnymi pełni również funkcję ochronną przed wylaniem rzeki. Zabytek najokazalej prezentuje się od strony ogrodu, w którym rośnie wiele okazałych drzew. Posiadłość do dziś znajduje się w rękach potomków byłych właścicieli.

Innym zabytkiem o znaczeniu ponadregionalnym jest mający szesnastowieczną metrykę dwór w Chojnem. Obecny wygląd dworu to efekt obniżenia i rozbudowy pierwotnej rezydencji renesansowej. W roku 1998 prywatny właściciel rozpoczął remont zabytku. Oryginalne drzwi z dworu (XVII w.) oglądać można w muzeum w Sieradzu.

Również Konopnica może poszczycić się okazałym obiektem rezydencyjnym. Jest to neogotycki dwór, położony w parku, wybudowany około połowy XIX w. przez Henryka Marconiego, ceglany i tynkowany. Obiekt w Konopnicy, ma bardzo charakterystyczny wygląd - jest to biała budowla o nieregularnych kształtach, nawiązująca do romantycznego neogotyku.

W Witowie znajduje się dobrze zachowany klasycystyczny dwór zbudowany w 1770 r., a następnie przebudowany w XIX

i XX w. Obiekt otoczony jest parkiem o charakterze krajobrazowym z drzewostanem zdominowanym przez kasztanowce. Ok. 300 metrów od obecnego zespołu dworskiego znajduje się kopiec o wymiarach 50 x 30 m i wysokości 4 m. Prawdopodobnie była tam niegdyś wyspa z wieżą strażniczą mającą bronić przeprawy przez rzekę, spalona w końcu XIII w.

Innym interesującym obiektem jest dawny zespół pałacowo - parkowy w Pstrokoniach, w obrębie którego warto zwrócić uwagę na starannie odrestaurowany eklektyczny pałacyk. Właścicielami

▲ ..... Pałac w Pstrokoniach (KK)

zespołu była rodzina Walewskich. Budynek stanowi przykład wiejskiej siedziby szlacheckiej. W otaczającym go parku majestatycznie prezentują się okazałe platany, modrzewie i buki, a przekraczających bramę wjazdową witają dwa pomnikowe dęby.

Niestety nie wszystkie obiekty rezydencyjne na terenie Parku są tak dobrze utrzymane. W Wolnicy Niechmirowskiej znajdują się pozostałości pochodzącego z początków XIX w. dworu. Natomiast w Woli Wężykowej istnieją pozostałości murowanej twierdzy obronnej pochodzącej z XVI w.

Będąc w Konopnicy warto zwrócić uwagę na inny zabytkowy obiekt gospodarczy. Jest to położony malowniczo nad Wartą młyn wodny wybudowany pod koniec XIX w. Obecnie jest nieczynny, jednak w jego wnętrzu zachowało się pełne wyposażenie, z wyjątkowo rzadkimi młynkami dubeltowymi, pochodzącymi z niemieckiej i austriackiej fabryki.

Ciekawym akcentem w krajobrazie Parku są wapieniki - prymitywne piece służące niegdyś do wypалу kamienia wapiennego. Do dziś zachowały się w Majaczewicach i Brzykowie.

Z obszarem doliny Warty wiążą się również inne cenne wartości kulturowe. Zbocza skarpy nadwarciańskiej od najdawniejszych czasów stanowiły obszar intensywnego osadnictwa. W odległości

◀ ..... Dwór w Konopnicy (KG)

▲ ..... Spływ kajakowy (KK)

około 800 metrów na południowy - zachód od centrum miejscowości Konopnica, na wysokiej, porośniętej lasem skarpie znajdują się resztki grodziska stożkowatego zwanego „Zamczyskiem”. Przyjmuje się, że obiekt funkcjonował od przełomu XIII/XIV wieku do przełomu XVI/XVII stulecia i cechował się wybitnymi walorami obronnymi. Grodzisko leży na prawym brzegu Warty tuż obok głębokiego jaru. Jest częściowo zniszczone przez zakale Warty, w stronę której opada stromym urwiskiem. Grodzisko stanowi doskonały punkt widokowy i zalicza się do największych i najciekawszych średniowiecznych założeń obronnych centralnej Polski. W Widawie, Konopnicy, Rychłocicach i Grabnie znajdują się mogiły i miejsca upamiętniające ofiary bitew z czasów powstania w 1863 r. Ponadto w Zamościu warto zobaczyć niemiecki cmentarz wojenny z 1914 r. Urzekające dziś swoją sielankowością okolice Strańska w 1939 r. były miejscem ciężkich bojów o utrzymanie linii obronnej na rzece Warcie. O wydarzeniach sprzed lat przypominają zachowane u podnóża skarpy polskie schrony bojowe dla załóg obsługujących ciężkie karabiny maszynowe. To właśnie tutaj w czasie II wojny światowej trwały zacięte walki o utrzymanie przeprawy. W krwawej bitwie poległo wielu polskich żołnierzy,

◀ ..... Żuraw rys. (PN-T)

których pochowano na miejscowym cmentarzu. Wśród nich spoczywa również Jan Kazimierz Motz i zmarły w Londynie w 1966 r. dowódca 4 pułku piechoty Legionów Bronisław Lalicyński, którego życzeniem było zostać pochowanym ze swoimi żołnierzami. Zachowane do dziś schrony bojowe możemy ponadto podziwiać w okolicach Majaczewice, Grabna i Chojnego.

TURYSTYKA

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki wyróżnia się w skali regionu wysokimi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi. Na jego terenie występują także duże bogactwo kulturowe z wieloma obiektami zabytkowymi. Należy jednak pamiętać, że wszelka działalność podejmowana na terenie Parku powinna być podporządkowana zachowaniu jego wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych oraz walorów krajobrazowych. Park to bardzo dobre miejsce do zorganizowania wycieczek pieszych i rowerowych, a ze względu

▲ ..... Rajd rowerowy (KK)

na duże zagęszczenie pięknych, naturalnych rzek, także do organizowania spływów kajakowych. Coraz większą popularnością cieszą się między innymi przejażdżki konne oraz nordic walking. Ukształtowanie terenu pozwala także na uprawianie sportów powietrznych np. lotów szybowcem, lotniarstwa czy paralotniarstwa. Istniejąca sieć dróg umożliwia zwiedzenie odleglejszych zakątków samochodem.

Przez Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki przebiegają trzy znakowane, piesze szlaki turystyczne:

Szlak „Walk nad Wartą 1939 r.”. Długość 55 km, kolor niebieski. Przebiega od muzeum w Warcie do Burzenina (na terenie

▲ ..... Inscenizacja (KK)

Parku od miejscowości Piaski do Burzenina). Szlak biegnie dolną rzeki i łączy miejscowości związane z walkami 10 DP Armii „Łódź” o utrzymanie głównej pozycji obronnej na rzekach Warcie i Widawce we wrześniu 1939 r. Trasa umożliwia zapoznanie się ze stanem umocnień polowych, ich usytuowaniem i rolę jaką odegrały w działaniach bojowych, a także odwiedzenie miejsc wiecznego spoczynku poległych tutaj żołnierzy. Poznać też można znajdujące się na trasie zabytki oraz charakterystyczne dla dolin rzek Warty i Widawki krajobraz.

Szlak „Młynów nad Grabią”. Długość 46 km, kolor żółty. Biegnie od Siedlec Łaskich, wzdłuż rzeki Grabi do Łasku (południowa część szlaku przebiega przez PKMWiW). Szlak łączy zabytki techniki na rzece Grabi (6 młynów). Pozwala poznać interesującą przyrodę jej doliny oraz zabytki kultury materialnej miejscowości leżących na szlaku.

Szlak „Wokół Zduńskiej Woli”. Długość 22 km, kolor zielony. Fragmentem przechodzi przez Park od miejscowości Piaski do Strońska. Pozwala poznać zabytki i przyrodę okolic Zduńskiej Woli.

Na terenie Parku znajdują się także 4 szlaki rowerowe:

Szlak Konopnica-Osjaków-Konopnica. Długość 43,1 km, kolor zielony (EWI 3). Szlak zatacza pętlę wokół Konopnicy. Rozpoczyna się pod urzędem gminy w tej miejscowości i kieruje się

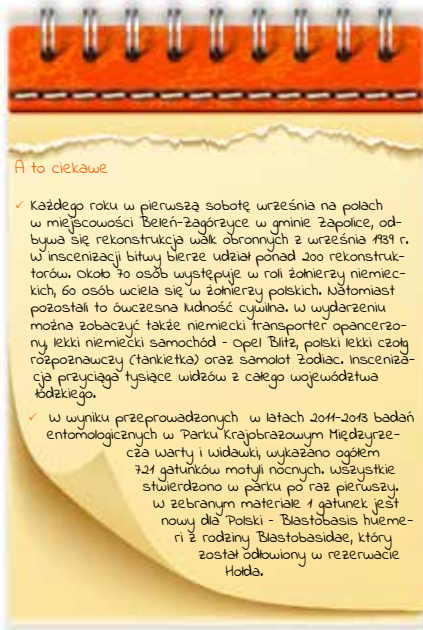
najpierw do cmentarza wojennego, a następnie na południe do Osjakowa. Z Osjakowa przez Dymek, Szynkielów, rezerwat Hołda i Rychłocice wraca do Konopnicy.

Szlak Konopnica-Skomlin. Długość 74,5 km, kolor zielony (EWI 11). Szlak prowadzi z Konopnicy przez Ostrówek, Czarnożyły, Białą, rezerwat „Lasek Kurowski” do Skomlina.

Szlak „Skarbów Ziemi Sieradzkiej” (Zduńska Wola – Szadek – Warta – Goszczanów – Błaszyki – Złoczew – Burzenin – Widawa – Sędziejowice – Łask). Długość 192 km, kolor niebieski.

Nadwarciański Szlak Bursztynowy. Długość 141 km, kolor żółty/bursztynowy. Pozwala poznać trakty komunikacyjne, znane od czasów starożytnych.

Przez Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki wiedzie odcinek łódzkiego Szlaku Konnego o długości około 2000 km. Na trasie szlaku znajduje się wiele godnych uwagi miejsc cechujących się dużymi walorami przyrodniczymi, historycznymi oraz kulturowymi. Wśród nich warto wyróżnić m.in.: Kościół św. Urszuli oraz park wiejski w Strońsku, pałac w Pstrokoniach, rezerwat Korzeń, Winnica, zespół dworsko-parkowy w Rychłocicach, rezerwat Hołda, kościół pw. Podwyższenia św. Krzyża w Widawie.

A to ciekawe

✓ Każdego roku w pierwszą sobotę września na polach w miejscowości Bieleń-Zagorzyce w gminie Zapolice, odbywa się rekonstrukcja walk obronnych z września 1939 r. W inscenizacji bitwy bierze udział ponad 200 rekonstruktorów. Około 70 osób występuje w roli żołnierzy niemieckich, 60 osób wciela się w żołnierzy polskich. Natomiast pozostali to ówczesna ludność cywilna. W wydarzeniu można zobaczyć także niemiecki transporter opancerzony lekki niemiecki samochód - Opel Blitz, polski lekki czołg rozpoznawczy (tankietka) oraz samolot Zodiac. Inscenizacja przyciąga tysiące widzów z całego województwa łódzkiego.

✓ W wyniku przeprowadzonych w latach 2011-2013 badań entomologicznych w Parku Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki, wykazano ogółem 724 gatunków motyli nocnych. Wszystkie stwierdzono w parku po raz pierwszy. W zebranym materiale 1 gatunek jest nowy dla Polski - Blastobasis huemeri z rodziny Blastobasidae, który został odłowiony w rezerwacie Hołda.

◀ ..... Niedźwiedziówka kaja (KK)

